LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

Palmira ZEMLEVIČIŪTĖ

ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI

XIX AMŽIAUS PABAIGOS – XX AMŽIAUS PRADŽIOS POPULIARINAMUOSIUOSE MEDICINOS RAŠTUOSE

Mokslo studija

Vilnius

2021

Mokslo studija apsvarstyta Lietuvių kalbos instituto Terminologijos centro 2021 m. lapkričio 23 d. posėdyje (protokolo Nr. 3T-5) ir patvirtinta išleisti Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos 2021 m. gruodžio 29 d. posėdyje (protokolo Nr. MT-11).

Recenzentės:
doc. dr. Eglė Marija JAKIMAVIČIENĖ (Vilniaus universitetas, medicinos ir sveikatos mokslai)
doc. dr. Vilma ZUBAITIENĖ (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

doi.org/10.35321/e-pub.20.lytiniu-organu-pavadinimai
ISBN 978-609-411-299-7

© Palmira Zemlevičiūtė, 2021
© Jūras Barauskas, santraukos vertimas į anglų kalbą, 2021
© Lietuvių kalbos institutas, 2021

TURINYS

ĮVADINĖS PASTABOS / 4

1. ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMŲ ŠALTINIAI / 9

2. BENDRIEJI LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI / 14

3. VYRO LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI / 22
   3.1. Vidinių vyro lytinių organų pavadinimai / 23
   3.2. Išorinių vyro lytinių organų pavadinimai / 50

4. MOTERS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI / 63
   4.1. Vidinių moters lytinių organų pavadinimai / 64
   4.2. Išorinių moters lytinių organų pavadinimai / 85

IŠVADOS / 90

ŠALTINIAI / 93

LITERATŪRA / 95

ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMŲ ŽODYNĖLIS / 98

NAMES OF HUMAN GENITALIA IN POPULAR MEDICAL WRITINGS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY / 107

ĮVADINĖS PASTABOS

Lyties klausimas yra didžiausiu klausimu pasaulyj.
Lyties mokslas, 1921

Lenkų terminologas Sergiuszas Grinev-Griniewiczius yra pasakęs, kad istoriniai termininės leksikos tyrimai turi didelę kultūrinę, socialinę ir mokslinę reikšmę, mat atskleidžia mokslinės minties vystymosi kelius, terminijos užuomazgas, raidos bruožus, polinkius ir juos lemiančius veiksnius (Гринев 1993: 187–188).

Ši XX a. pab. išsakyta mintis nenustoja aktualumo ir įsibėgėjus XXI a. bei magina imtis tyrinėti praėjusių amžių terminiją. Šiuokart dėmesio centre – vienos iš žmogaus organizmo sistemų – lytinių organų sistemos – organų pavadinimai.

Lytinių organų sistema yra viena iš daugelio žmogaus organizmo sistemų. Pagrindinė jos funkcija yra dauginimasis[1], kuris apima lytinių ląstelių susiformavimą, apvaisinimą, nėštumą, gimdymą ir pieno gamybą bei naujagimio maitinimą. Ši sistema iš kitų gyvybiškai svarbių žmogaus organizmo sistemų išsiskiria tuo, kad vyro ir moters lytinių organų sistemos yra visiškai skirtingos, o visos kitos organizmo sistemos, tiek vyro, tiek ir moters, nors ir turi nežymių lytinių skirtumų, yra vienodos (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205).

Retrospektyviai žvelgiant į žmogaus lytinių organų pavadinimus, galima daryti prielaidą, kad vieni iš tų pavadinimų gali siekti ikirašytinį laikotarpį, kai jie gyvavo tik sakytinėje kalboje. Kaip žinoma, didžioji dalis liaudinių kūno dalių ir organų pavadinimų seniai yra tapę oficialiais medicinos terminais, pvz.: *akis*, *kaulas*, *ranka*, *raumuo*, *širdis*. Lytinių organų sistema ne išimtis. Tik šioji, palyginti su kitomis gyvybiškai svarbiomis organizmo sistemomis, užima, galima sakyti, išskirtinę vietą dėl kelių priežasčių. Lytis ir visa, kas su ja susiję (lytinis gyvenimas, lytiniai santykiai, lytiniai organai ir pan.), nuo seno žmonių laikyti gėdingu, nepadoriu dalyku, todėl lytinius organus vengta vadinti tikraisiais vardais (tą rodo, pavyzdžiui, akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* medžiaga[2]),

[1] Be šios, ji dar atlieka ir endokrininę funkciją (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 135).

[2] Širdingai dėkoju savo kolegai dr. Alvydui Umbrasui, padėjusiam išrinkti žmogaus lytinių organų pavadinimus iš šio žodyno.

jiems įvardyti pasitelkiami kiti, stilistiškai neutralesni, žodžiai, pvz.: *gėda* „išoriniai lyties organai“: *Ar neišsimes – karvės gėda paputusi* Krkl. *Per daug striuki vaikui marškinėliai – nė gėdos neuždengia* Slm. *Užsidenk gėdą!* Grž LKŽe, *gimčius* Mrk anat. „genitalia“ LKŽe, *gimdžiai* Trk „išoriniai lyties organai“ LKŽe, *sarmata* „lyties organai“: *Sarmatos nepadengia, kyšo sarmatėlė* Smn LKŽe, *sutvėrimas* „lyties organai:“ *Kas par sijonai dabar?! Pasilenks – visas sutvėrimas matomas* Šts. *Trumpu sijonu mergė tūpės – ir sutvėrimas matyti* Nt. *Nekokios dab[ar] tos kelnės y[ra] – visi sutvėrimai matytie*s End LKŽe, arba, priešingai, stilistiškai (dažniausiai neigiamai) konotuoti žodžiai, eufemizmai[3], pvz.: *stiegaras* Skd, Šts, Dr, Als juok. „penis“ LKŽe, *mižė* Kv, Grg, Sd vlg. „cunnus“ LKŽe, *kiokė* Skr, Erž menk. „moters lyties organas“ LKŽe, *pimpalas* Skr euf. juok. „penis“: *Tylėk, bo gausi par pimpalą* Vdk. *Užsidenk pimpalus* Vdžg LKŽe, *ta vieta* euf. „lyties organai“: *Dievaliau, suknikės tos vietos neužklo[ja]* Krš. *Besarmatės, i tos vietos nebūždenga, fu!* Rdn LKŽe, *višta* euf. „moters lyties organai“: *Sijonas nuplyšęs, matyt net višta* Gdl. *Pasleisk [pasikaišytą] andaroką, ba pamesi vištą!* Lp. *Nuoga višta eina* Adm. *Vištelė matyt* Ds. *I pabučiuok į vištą!* Pp LKŽe, *žvirblis* euf. „penis“: *Nemyžk prieš vėją, žvirblį nušalsi* Jnš. *[Chuliganai] žvirblius ant langų pasidėję i leida* (šlapinasi) Rsn LKŽe, *virbalas* euf. „penis“: *Eina be kelnių, virbalas tabaluojas – toks ta vyras!* Krš. *Iš pirties su plikais virbalais [vyrai] ka išpuolė: manė, ka uždegė pirtį* Trš. *Ka tik su geru virbalu, ko negaus bobos* Rdn LKŽe, *žioplė* euf. „moters lyties organai“*: Merga nuoga, tik ant tos žioplės uždėta* Skr LKŽe.

---

[3] Eufemizmu vadinamas netiesioginis, neutralesnis, švelnesnis žodis daiktui ar reiškiniui pavadinti vengiant tiesiogiai įvardyti tą daiktą ar reiškinį, kuris laikomas nemaloniu, bjauriu, grubiu, šiurkščiu, nešvankiu ir pan. (žr.: Pikčilingis 1975: 21; KWT 1975: 79; LST 1988: 68; KTŽ 1990: 61; CODL 1997: 119; LKE 1999: 188; EDEL 1999: 201; СЛТ 2005: 521; DU 2007: 530; Jakaitienė 2009: 162; plačiau apie eufemizmus dar žr.: KPP 2003: 757–758; DE 2003: viii–xi; Jasiūnaitė 2005: 101–117; Маджаева 2010: 55–61; Никитина 2015: 101–107; Пастухова 2017: 141–144 ir kt.).
Vengiama neigiamai vertinamų daiktų ir reiškinių tiesioginių pavadinimų, jie tampa draudžiami ir todėl pakeičiami priimtinesniais dėl psichologinių, socialinių, religinių, moralinių ir kt. veiksnių įtakos. Eufemizmu, nauju pavadinimu, tarsi neutralizuojamas tikrasis daikto ar reiškinio pavadinimas, sukeliantis neigiamą emociją (Никитина 2015: 102–103). Eufemizmui būdingas semantinis neapibrėžtumas, kuris sušvelnina neigiamą įvardijamojo dalyko vertinimą (Солодилова, Соколова 2017: 74). Eufemizmai atlieka vadinamojo apsauginio mechanizmo funkciją. Vienu atveju tai psichologinis apsauginis mechanizmas, kuris sušvelnina negatyvią reakciją (suvokimą) platesnės semantikos žodžiais. Kitu atveju tai asociacinis apsauginis mechanizmas, kuris leidžia nukreipti dėmesį nuo nepageidaujamo dalyko.
Nors ir ne visi eufemizmai gali būti laikomi terminais, tačiau tam tikros terminologijos sistemos ribose, būdami tos sistemos periferijos dalis, jie taip pat turi savo vietą toje sistemoje. Pakliuvęs į terminologijos sistemą eufemizmas netenka savo „eufemiškumo“ ir tampa tiesioginiu nemalonaus objekto ar reiškinio pavadinimu (Маджаева 2010: 57, 60).
Marius Smetona disertacijoje *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija* išnagrinėjo kiek daugiau nei 100 liaudinių (iš dvidešimties *Lietuvių kalbos žodyno* tomų, *Sisteminio lietuvių kalbos žodyno* (1987), *Lietuvių kalbos atlaso* pirmojo (leksikos) tomo (1977) ir tautosakos tekstų surinktų (žr. Smetona 2010: 8)) eufemizmų, kuriais vadinami moters ir vyro lytiniai organai, semantines ypatybes ir galimą motyvaciją (plačiau žr. Smetona 2010: 122–131).

Be pagrindinės, denotatinės[4], reikšmės, dauguma lytinių organų liaudinių[5] pavadinimų turi priereikšmių, vadinamųjų konotacinių semų. Aloyzas Gudavičius tokias semas apibūdina kaip papildomas, lydinčias loginį reikšmės turinį, emocinius, vertinamuosius, stilistinius ir panašius reikšmės požymius. Emocinės semos, išreiškiančios pavadinamojo daikto ar reiškinio vertinimą, užima ypatingą vietą reikšmės struktūroje, nes apibūdina visą reikšmę, sukurdamos tam tikrą „vidinę predikaciją“ (Gudavičius 2007: 24), leidžia spręsti apie žmogaus sąmonėje glūdintį emocinį vertinimą. Pavyzdžiui, greta *vilioko* denotatinės reikšmės „varputė“ esti konotacinė sema – tam tikras emocinis, greičiausiai teigiamas, vertinimas, greta *stiegaro* denotatinės reikšmės „penis“ – juokiamasis emocinis vertinimas, greta *bybio* – neigiamas emocinis vertinimas, o greta *knipės* – menkinamasis emocinis vertinimas (tokias pačias, dažniausiai neigiamo vertinimo, konotacines semas turi ir tokie pavadinimai kaip *pasvaras*, *pinda*, *pypas*, *treiškė*). Vertinimo semos svoris žodžio reikšmėje gali būti nevienodas. Yra žodžių, kurių visą reikšmės turinį sudaro vertinimas, pavyzdžiui, keiksmažodžiai (Gudavičius 2007: 84), *skaba* „cunnus“ keik.: *To skaba paėmė ir išpylė pieną* Ds. *Eik tu, skaba miline!* Ds LKŽe.

Kiti žmogaus lytinių organų pavadinimai jau rašalu įamžinti knygų puslapiuose. Seniausi rašytiniai šaltiniai, kuriuose fiksuota žmogaus lytinių organų pavadinimų, yra XVI–XVII a. raštai, daugiausia maldų, giesmių, psalmių knygos, evangelijos, katekizmai, Jono Bretkūno *Biblija* ir Mikalojaus Daukšos *Postilė*, taip pat rankraštiniai (*Lexicon Lithuanicum*[6], *Clavis*[7], Jokūbo Brodovskio *Lexicon Germanico–Lithvanicvm et Lithvanico–Germanicvm*[8]) ir spausdinti Frydricho Vilhelmo Hako[9] (1730 m.), Pilypo Ruigio[10]

---

4 Denotatinė reikšmė detalizuoja konceptualiąją reikšmės dalį, susijusią su realiomis (arba laikomomis realiomis) tikrovės daiktų ar reiškinių ypatybėmis (Gudavičius 2007: 24).

5 Terminai čia laikomi liaudiniais, jeigu yra paliudyti iš gyvosios kalbos (nustatant terminų liaudiškumą remiamasi LKŽe duomenimis). Atkreiptinas dėmesys, kad kalbotyros literatūroje vartojama daugiau terminų iš gyvosios kalbos paimtiems žodžiams pavadinti, plačiau žr.: Balčikonis 1978: 164; Jakaitienė 1980: 73–74; Keinys 1980: 65–67; Gaivenis 1983: 4; Salys 1985: 102; Drotvinas 1987: 48–49; Klimavičius 1996: 7, 13, 20; Keinys 2005: 232, dar plg.: Даниленко 1977: 27–28, 171–173; Суперанская, Подольская, Васильева 1989: 26–27; Гринев 1993: 48; Никитина 2009: 78–88; Ушинскене 2013: 8, 42, 46, 80, 103, 111, 126, 128–130.

6 *Lexicon Lithuanicum*; LMAVB RS, f. 137–10; rankraštis.

7 *Clavis Germanico–Lithvana*; LMAVB RS, f. 137 13–14; rankraštis.

8 *Lexicon Germanico–Lithvanicvm et Lithvanico–Germanicvm, [...] von Iacobo Brodowskij Praecentore Trempenſi*, [prieš 1744]; LMAVB RS, f. 137–15; rankraštis.

9 Hakas Fr. V. [1730]: *Vocabvlarium Litthvanico–Germanicum et Germanico–Litthvanicum*, Halle, Druckts Stephanus Orban, Univerſ. Buchdr.

10 *Littauiſch=Deutſches und Deutſch=Littauiſches Lexicon, <...> von Philipp Ruhig, [...],* Kǒnigsberg, druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747; LMAVB, LK–18/9–11.

(1747 m.) ir Kristijono Gotlybo Milkaus[11] (1800 m.) lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų Mažosios Lietuvos žodynai bei Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium lingvarum* (1629 m.). Senuosiuose religiniuose raštuose daugiausia vartojama vidinių moters lytinių organų, tiksliau, gimdos, pavadinimų, pvz.: *įščia* „gimda“, *įščios* „gimda“, *motė* „gimda“, *sąnarys gimdymo* „gimda ?“, *žyvatas* „gimda“. Tam, be abejo, įtakos turėjo religinė tematika ir viena iš pagrindinių Dievo prasidėjimo ir jo užgimimo temų. Iš vyro lytinių organų pavadinimų minėtina *sėkla* „sperma“, kuri dažniausiai vartojama sudėtiniuose pavadinimuose su postpoziciniais priklausomaisiais dėmenimis *vyriška*, *vyriškoji*, *vyro*. Žodynuose, be taip pat vyraujančių gimdos pavadinimų (nors pakliuvo ir *makštis* „vagina“, *viduriai* „vidiniai moters lytiniai organai“), pvz.: *gimdyvė* „gimda“, *kūdikio namai* „gimda“, *namai* „gimda“, pasitaiko ir išorinio vyro lytinio organo – varpos – pavadinimų, pvz.: *bybis* „varpa“, *myžeklė* „varpa“, *myžeklis* „varpa“, *vyriškas sąnaris* „varpa“. Kai kuriuose, pavyzdžiui, P. Ruigio ir K. G. Milkaus, žodynuose išoriniai (vyro ir moters) lytiniai organai vadinami *gėda*.

Ne vienus lietuvių medicinos terminijos istorijos tyrimo metus buvo kaupiama medžiaga – medicinos terminai – iš specialiai medicinai skirtų raštų (pradedant XVIII a.) – valdžios įsakų (plačiau žr. Zemlevičiūtė 2007: 121–182), knygų, knygelių, laikraščių, kalendorių, kuriuose ne tik savo srities žinovai – gydymo specialistai, bet neretai ir kitų profesijų atstovai rašė ligų ir jų gydymo, profilaktikos, higienos, sanitarijos ir daugeliu kitų sveikatos apsaugos klausimų. Nemaža dalis tos medžiagos (išimtinai gydytojų parašytų medicinos tekstų terminai) buvo panaudota disertacijoje (žr. Zemlevičiūtė 2009).

Iš sukaupto duomenyno atrenkant žmogaus lytinių organų pavadinimus taip pat buvo orientuojamasi į gydytojų medicinos raštus, kurie buvo adresuoti plačiajai visuomenei ir kuriuose autoriai populiariai rašė medicinos klausimais. Šie pavadinimai dar buvo papildyti ir naujų XX a. pr. medicinos raštų – gydytojo Antano Karaliaus knygų *Patarmės vyrams apie lyties dalykus* (1919 m.) ir *Lyties mokslas* (1921 m.) – duomenimis. Medžiaga (žmogaus lytinių organų pavadinimai) iš tų raštų buvo rinkta rankiniu būdu.

Taigi, šio darbo tyrimo objektą sudaro XIX a. pab. – XX a. pr. gydytojų populiarinamuosiuose[12] medicinos raštuose (knygose, knygelėse ir straipsniuose) (žr. Šaltinių sąrašą) vartoti žmogaus lytinių organų pavadinimai.

---

[11] *Littauiſch=deutſches und Deutſch=littauiſches Wŏrter=Buch, <...> von Chriſtian Gottlieb Mielcke, [...],* Kŏnigsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartungſchen Hofbuchdruckerey; LMAVB, LK–18/40.

[12] Populiarinamaisiais medicinos raštais čia laikomi lietuvių gydytojų originaliai parašyti ar iš kitų kalbų išversti paprastam, medicinos mokslų nėjusiam, skaitytojui skirti raštai – knygos, knygelės, straipsniai periodinėje spaudoje, kuriuose suprantamai dėstomos medicinos mokslo žinios.

Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kokie žmogaus lytiniai organai[13] gydytojų buvo įvardyti daugiau nei prieš šimtą metų, ir nustatyti tų organų pavadinimų kūrimo polinkius. Siekiant šio tikslo keliami tokie uždaviniai: 1) surinkti žmogaus lytinius organus įvardijančius žodžius iš XIX a. pab. – XX a. pr. gydytojų populiarinamųjų medicinos raštų; 2) išsiaiškinti, kokie bendrieji bei vyro ir moters lytiniai organai įvardyti tais žodžiais, t. y. identifikuoti jų reikšmes; 3) nustatyti žmogaus lytinių organų pavadinimų kūrimo būdus; 4) sudaryti žmogaus lytinių organų pavadinimų žodynėlį.

Surinkti pavadinimai buvo suskirstyti į tris grupes atsižvelgiant į tai, kokius organus – bendruosius, vyro, moters – jie įvardija. Pastarųjų dviejų grupių viduje tie pavadinimai dar buvo diferencijuojami į vidinius ir išorinius lytinių organų pavadinimus. Po to pereita prie lingvistinės jų analizės. Nagrinėjant žmogaus lytinių organų pavadinimų reikšmes taikomi aprašomasis analitinis, semantinės, kontekstinės interpretacinės analizės ir gretinamasis metodai. Jei renkant kalbamuosius pavadinimus buvo remtasi semasiologine (nuo termino prie sąvokos), tai juos klasifikuojant, priešingai, onomasiologine (nuo sąvokos prie termino) kryptimi[14]. Taip analizės ašimi tapo anatomijos sąvoka. Naudojantis dabartine žmogaus anatomijos, taip pat histologijos ir embriologijos nomenklatūra, pradžioje rašomas dabartinis lietuviškas žmogaus lytinio organo pavadinimas, o greta skliaustuose – jo lotyniškas atitikmuo, toliau aprašomos atitinkamo organo anatominės ir fiziologinės ypatybės ir paskučiausiai aptariami tą organą įvardijantys pavadinimai. Tą pačią anatomijos sąvoką įvardijantys pavadinimai su greta jų parašytais šaltinio leidimo metais pateikiami lentelėse, nurodant lotyniškus ir dabartinius jų atitikmenis. Jose vaizdžiai matyti visi aptarti pavadinimai ir jų chronologinė raida. Įdėta paveikslų, kuriuose vaizduojami kai kurie vyro ir moters lytiniai organai su jų pavadinimais. Rodėsi svarbu populiarinamųjų medicinos raštų kalbamuosius pavadinimus pateikti ne plikus, o sakiniuose[15], t. y. kontekste, kuris neretai padeda nustatyti ne tik pavadinimų reikšmę, bet ir jų ribas. Esama atvejų, kai reikšmė iš konteksto nepaaiškėja. Nepaisant to, tokių sakinių taip pat pateikiama, mat jie iliustruoja autentišką autoriaus, gydytojo, kalbos stilių ir leidžia bent kiek pajausti praėjusių amžių lietuvių kalbos dvasią.

Darbą sudaro įvadinės pastabos, dėstymo dalis, kuri dar skirstoma į smulkesnius skyrius ir poskyrius, išvados, šaltinių ir literatūros sąrašai, žmogaus lytinių organų pavadinimų žodynėlis ir santrauka anglų kalba.

---

[13] Kartu su organų pavadinimais pateikiami ir tų organų gaminamų ar išskiriamų skysčių pavadinimai.

[14] Apie tai, kaip sąvoka koreliuoja su reikšme, konceptu ir prasme, žr. Gudavičius 2012: 108–119.

[15] Sakiniai tekste rašomi smulkesniu šriftu ir daugiau atitraukiami nuo kairiojo puslapio krašto.

1. ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMŲ ŠALTINIAI

XIX a. pab. – XX a. pr. buvo populiarinamosios medicinos spaudos proveržio metas. Ligų ir jų gydymo bei profilaktikos, higienos, sanitarijos ir kitais klausimais gausiai rašė žymūs to meto lietuvių gydytojai Petras Avižonis (1875–1939), Juozas Bagdonas (1866–1950), Jonas Basanavičius (1851–1927), Kazys Grinius (1866–1950), Vincas Kudirka (1858–1859), Stasys Matulaitis (1866–1956), Antanas Vileišis (1856–1919) ir kt. Spausdinta originalių ir verstinių knygų, knygelių, o periodinėje spaudoje pasipylė straipsnių visokiais anuomet opiais sveikatos ir gydymo klausimais. Rašyta apie užkrečiamąsias, chirurgines ir traumatologines, virškinimo organų, odos, nervų, kvėpavimo organų, akių, ginekologines ir akušerines, psichines, širdies ir kraujagyslių, dantų ir burnos ertmės bei kitokias žmonių ligas, jų priežastis, požymius, gydymą ir profilaktiką, ligonių slaugymą, liaudies mediciną ir naminį gydymą, kūdikių auginimą ir priežiūrą, akušeriją, ginekologiją, anatomiją, fiziologiją, homeopatiją ir kt. Gausumu išsiskyrė skelbiniai apie infekcines ligas ir higieną bei sanitariją – tai buvo vienos iš pačių didžiausių ir skaudžiausių to meto krašto sveikatos srities problemų. Kitomis temomis rašyta kiek mažiau. Lyties klausimai kaip tik ir buvo viena iš tų palyginti retų anąmet gvildentų temų. Apie šito priežastis yra rašęs Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) lietuvių visuomenės veikėjas, knygnešys, gydytojas Pranas Matulaitis (1876–1951) 1910 m. Bostone išleistoje knygelėje *Lytiškos ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti* (žr. 1 pav.):

> „Lytiškus klausimus nėra paranku apkalbėti spaudoje. Tie reikalai per daugel metų laikomi po nežinojimo skraiste: tėvai apie juos nekalba vaikams, mokintojai mokiniams, jaunuomenė dasižino tik iš purvinų versmių, nuo vyresnių paleistuvių, nuo ištvirkusių savo draugų. Tokis visuomenės užsilaikymas link svarbaus klausimo yra labai kenksmingas draugijai“[16] (LytL 1910: 3).

[16] Straipsnyje cituojamų šaltinių kalba pateikiama autentiška ir netaisyta.

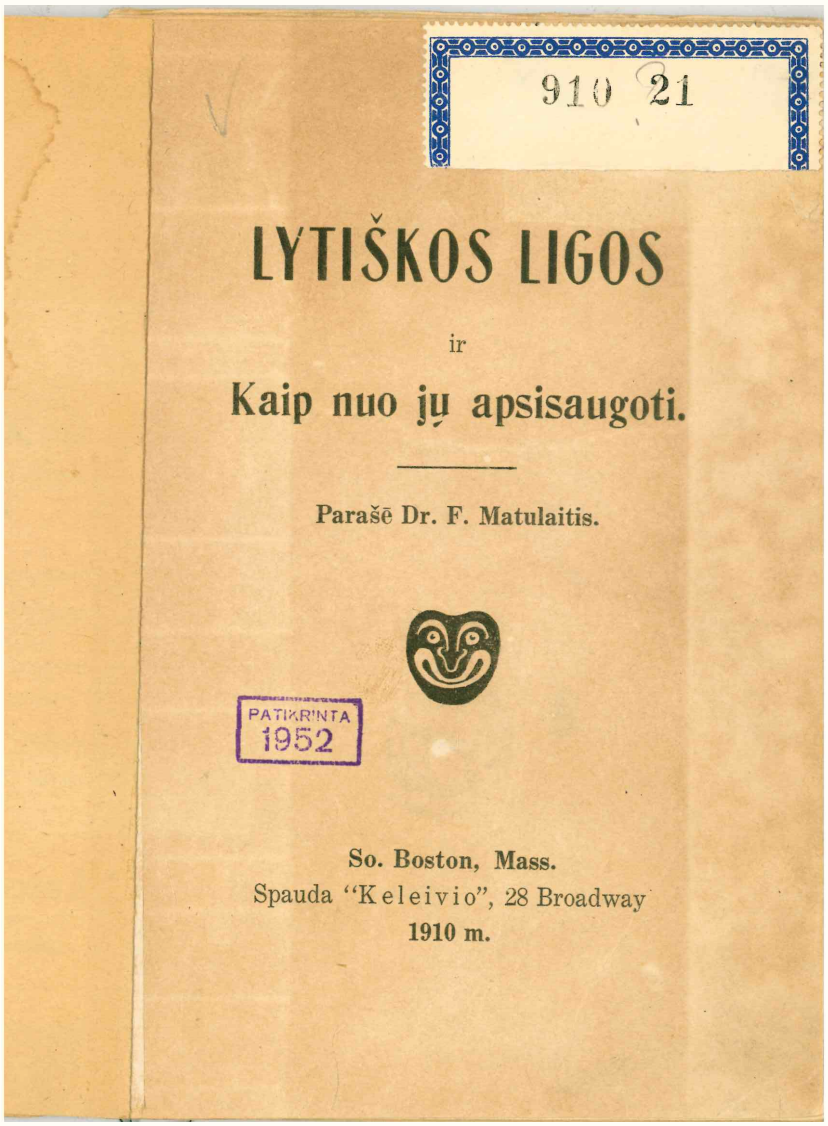

1 pav. Knygelės *Lytiškos ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti* (1910) viršelis

Dešimtmečiu vėliau pasirodžiusioje gydytojo A. Karaliaus[17] knygoje *Lyties mokslas* (1921 m.) vėlei skaitome, kad „lyties dalykai buvo ir dar tebēra kokia tai plynia, į kurią baugu įsileisti, kurios dauguma da ištolo bijosi. Lytis visada buvo uždengta visokios rūšies skraistēmis; da ir šiandien turime gana atsargiai tą uždangą kelti, nes da žmonės bijosi atvirai apie lyties dalykus kalbēti" (LM 1921: 1). Pats autorius apie šią knygą šitaip išsitarė: „Pasirodyti pas lietuvius su šitokia knyga, žinoma, reikējo daug drąsos" (p. ix). Ir jis numanąs tos savo drąsos kainą: „Ir aš žinau, kad pagyrimų nesulauksiu: aš jų ir nelaukiu"

[17] Antanas Karalius (1890–1932) – Lietuvos gydytojas, mokslo populiarintojas, 1909 m. persikėlęs į JAV. Dažniausiai rašė medicinos ir higienos klausimais (plačiau žr.: Staugaitis 1932: 709–710; LE 1957: 512).

(p. ix). „Rašiau šitą knygą delto, kad jau laikas ir lietuviams susidomēti lyties reikalais, kuriais visas pasaulis jau senai susidomējo. Bandžiau rašyti taip, kad suprastų tie, kuriems šitą knygą skiriu, – paprastiems žmonēms, kurie manęs nuolatos laiškais ir asmeniškai klausia patarimų lyties reikaluose“ (p. x).

Kadangi lyties klausimai ano meto populiarinamojoje medicinos spaudoje buvo vienokiu ar kitokiu būdu apeinami, nutylimi, todėl ir šios srities terminų - lytinių organų pavadinimų – nėra daug – jų dažniausiai pasitaiko skelbiniuose apie lytines ligas. Pirmiausia reikėtų paminėti išimtinai kalbamąja tema gydytojų parašytas originalias ar verstines knygeles ir knygas: A. Vileišio *Apie blogąją ligą (syfilį) arba prancus* (1904 m.), *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos* (1899, 1906 m.), Pr. Matulaičio *Lytiškos ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti* (1910, 1915 m.) (žr. 1 pav.), Agnietės Ambraziejūtės-Steponaitienės *Lyties ligos* (1919 m.), Pranašo[18] *Patarimai vyrams apie lyties dalykus / Su pamokinimais, kaip aiškinti vaikams lyties apsireiškimus* (1919 m.), J. Bagdono *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (1921 m.) (žr. 2 pav.), A. Karaliaus *Lyties mokslas* (1921 m.). Bene aktyviausiai šiais klausimais periodinėje spaudoje rašė K. Grinius. 1910–1911 m. jis paskelbė straipsnius „Apie onanizmą“, „Sifilis ir „606“, „Triperis“.

Reikia pasakyti, kad apie lyties dalykus rašė ne tik gydytojai, bet ir kitų profesijų atstovai, pasinaudodami kitų autorių darbais, tačiau ne vieną tokią kompiliaciją kritikavo gydytojai, tikėtina, iš dalykinės, medicininės, pusės, mat buvo parašyti ne specialistų. Pavyzdžiui, K. Grinius Antano Skinderio knygeles *Be skausmų gimdymas* (1920 m.), *Sveika ir skaisti mergelė* (1919 m.), *Sveika ir graži moteriškė* (1920 m.) laikė menkavertėmis, netgi su kai kuriais, jo žodžiais tariant, „nonsensais“, kompiliacijomis (Grinius 1922: 18). 1901 m. išėjusią Juozo Laukio[19] verstą kunigės Ido C. Craddock knygelę *Tikras ženybinis gyvenimas* išpeikė P. Avižonis 1909 m. publikacijoje „Lietuvių medicinos ir hygijenos knygos“[20], priskirdamas ją „prie tokio laukan išmestino šlamšto“ (Avižonis 1909: 14). 1912 m. išėjo Maximiliano Oker-Blomo *Ką pasakojo dėdė daktaras vaikui-giminaičiui (Pradinės lyties klausimo srities žinios)* (vertėjas nenurodytas). Bent kiek lytinių organų pavadinimų rasta ir kitokios tematikos spaudiniuose (žr. Šaltinių sąrašą).

[18] Šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo gydytojas A. Karalius.

[19] Šiuo slapyvardžiu pasirašinėjo JAV lietuvių spaudos darbuotojas Domininkas Keliauninkas (1866–1947) (žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/domininkas-keliauninkas/).

[20] P. Avižonis šiame straipsnyje pateikė du knygų, jo žodžiais tariant, „knyg[ų] pradžiamoksliams“ ir „knyg[ų] apšvietesniesiems“, sąrašus su trumpais tų knygų įvertinimais. Be skaityti vertų knygų, jis paminėjo ir dėmesio nevertas knygas. Apie jas gydytojas šitaip rašė: „Kaip kitose raštijos srityse, taip ir medicinos dalyje yra šale gerų, įteiktinų veikalų, ir visokio **šlamšto**“ (Avižonis 1909: 14).

Taigi, lytis ir su ja susiję medicininiai ir sveikatos dalykai ilgą laiką buvo tarsi nerašytas tabu[21]. Neretai lytiniai organai, su jais susiję fiziologiniai procesai ar lytinės ligos įvardijami netiesiogiai, pakeičiami kitais žodžiais, pavyzdžiui, lytiniai organai vadinti *gėdos dalimis*, gimda – *motinėle*, *gumbu*, mėnesinės – *raudonąja liga*, *žiedais*, *skalbiniais*, sifilis – *blogąja*, *piktąja*, *bjauriąja*, *prasta liga*, gonorėja – *varvekliu* ir kt., kitaip tariant, eufemizuojami (plačiau apie moters ir vyro lytinių organų eufemizmus žr. Smetona 2010: 122–131; apie lytinių negalavimų ir ligų eufemizmus žr. Smetona 2010: 131–137), stigmatizuojami (plačiau apie kalbines stigmas žr. Солодилова, Соколова 2017: 75–77).

Reikia pažymėti, kad šiais klausimais vengė rašyti net ir patys gydytojai. Pasklaidžius kalbamojo meto populiarinamuosius medicinos raštus pastebėta, kad apie lytinių organų sistemą išvis nebuvo rašoma, nors atitinkamos temos knygose, knygelėse buvo aptariami visi kiti žmogaus organai ir jų sistemos. Pavyzdžiui, S. Matulaičio knygoje *Kaip sutaisytas žmogaus kunas* (1902 m.) yra tokie skyriai: *Kaulai*, *Raumens*, *Smegens ir nervai*, *Pajautimo intaisai arba organai*, *Įtaisai valgiui malti*, *Apie kraują ir kaip jis teka po kuna*, *Apie plaučius ir kvėpavima*, *Kokiu budu musu kunas prašalina nereikalingas jam išmetas?*, *Uoda*. Taigi, kaip matyti iš skyrių pavadinimų, aptariamos beveik visos gyvybiškai svarbios žmogaus organų sistemos – griaučių, raumenų, nervų, virškinimo, širdies ir kraujagyslių, kvėpavimo, šlapimo, jutimų, bendrosios dangos, tačiau lytinių organų sistema nekliudoma, ji neįvardijama. Tiesa, gal kiek daugiau tuose spaudiniuose pasitaiko moters lytinių organų pavadinimų. Šito nebuvo galima išvengti rašant apie moters fiziologiją, ligas, nėštumą ir gimdymą. Čia daugiausia reiškėsi gydytojas A. Vileišis, išvertęs knygelę *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos* (1899 m.), kuri anuomet greičiausiai buvo paklausi, mat 1906 m. pasirodė jos antrasis leidimas. Vienas kitas lytinių organų pavadinimas prasprūsta spaudiniuose apie įvairias kitas ligas. Bent kiek kalbamąją temą kliudė gydytojai, kurie parašė knygelių ar straipsnių išimtinai apie lytines ligas. Apie jas rašydami, žinoma, neišsivertė be lytinių organų pavadinimų, tačiau, reikia pasakyti, jie išsigudrindavo tuos pavadinimus visaip apeiti, t. y. jų beveik neminėti arba bent jau nekonkretizuoti. Pavyzdžiui, A. Vileišis knygelėje *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)* (1904 m.) daugiausia vartoja bendruosius *gėdos dalių* (dažniausiai), *gėdos vietų* pavadinimus. J. Bagdono knygelėje *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (1921 m.) (žr. 2 pav.) minimas tik *lyties dalių* pavadinimas.

[21] Dėl dorovinių, religinių ir kitokių (nekalbinių) priežasčių atsiradęs draudimas ar vengimas tam tikras sąvokas (tabuistines sąvokas) vadinti jų tikraisiais vardais. Pastarieji paprastai pakeičiami kitais žodžiais – eufemizmais (KWT 1975: 266–267; LST 1988: 242; KTŽ 1990: 203; dar plg. СЛТ 2005: 467; plačiau žr. KPP 2003: 700–701).

K. Grinius buvo tas gydytojas, kuris laužė minėtąjį tabu – populiariai rašė ne tik apie tokias lytines ligas kaip sifilis, triperis, bet ir apie, jo paties žodžiais tariant, vieną iš „biaurių įpratimų“ – onanizmą, kitaip masturbaciją, kuri tada dingoju buvusi gana dažnas žmonėse rūpestį kėlęs dalykas. Apie kalbamąjį dirbtinio lytinio susijaudinimo ar pasitenkinimo sukėlimą ranka dirginant lytinius organus jo parengtame straipsnyje vartojama daugiau vyro ir moters lytinių organų pavadinimų nei prieš tai minėtų gydytojų raštuose. Tarp šio gydytojo redaguotame laikraštyje *Sveikata* spausdinamų žmonių klausimų dėl įvairių sveikatos dalykų būta ir nemažai užklausų apie lyties dalykus. Taigi, galima sakyti, temas bent kiek diktavo ir laikraščio skaitytojai.

VIDAUS REIKALŲ MINISTERIJOS
SVEIKATOS DEPARTAMENTO LEIDINYS

KAS REIKIA ŽINOTI
APIE
LYTIES LIGAS

KAINA 3 Centai

VERTĖ IŠ VOKIEČIŲ KALBOS
D-ras J. BAGDONAS

KAINA 1 auksa

KAUNAS 1921 m.

2 pav. Knygelės *Kas reikia žinoti apie lyties ligas* (1921) viršelis

2. BENDRIEJI LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI[22]

Kaip jau minėta, visos žmogaus – tiek vyro, tiek moters – organizmo sistemos, nors ir turi nežymių ar ryškesnių lytinių skirtumų, iš esmės yra vienodos, išskyrus lytinių organų sistemą. Vyrų ir moterų lytinių organų sistemos yra visiškai skirtingos (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205). Šias sistemas, tiksliau, jų pavadinimus, tikslinga panagrinėti atskirai. Taigi, šiame skyriuje ir aptariami bendrieji tų sistemų organų pavadinimai – aiškinamasi, kokios bendrosios anatomijos sąvokos yra įvardytos tiriamosiose publikacijose.

Lytiniai organai (lot. *organa genitalia*). Kaipgi gydytojai XIX a. pab. – XX a. pr. vadino žmogaus lytinius organus? Reikia pasakyti, kad šių organų pavadinimai įvairavo ne tik skirtingų, bet ir to paties autoriaus tekstuose. „Organo“ reikšme K. Griniaus raštuose fiksuoti varijuojantys terminai *įtaisai*, *intaisai*, *intaisos*, *įtaisos*. Gyvosios kalbos žodžio *įtaisas* reikšmę „kas įtaisyta“ gydytojas specializavo pritaikydamas anatomijos reikmei. Minėti varijuojantys gimininiai dėmenys nuosekliai vartoti su rūšiniu dėmeniu *lytis*, nors pasitaikė atvejis, kai rūšinė sąvoka įvardyta būdvardžiu *veislinis* (*veisliniai intaisai* Svk 1910 12 1): *lyties intaisai*, *lyties intaisos*, *lyties įtaisai* (žr. 1 lentelę):

„Aišku, jogei susiporinimas vyriškio su moteriške tam yra, idant daugintųsi žmonių veislė. Tam yra ir lyties intaisai[23]“ Svk 1910 12 2,

„Žmogus, o taipogi kaikurie ir gyvulių, nekartą bando gamtą prigauti, nori iš lyties įtaisų turėti vien smaguriavimų šaltinį, na, iš est už tai pabausti“ Svk 1910 12 2,

„Jie, taip tariant, patys vieni savimi užsiganėdina besitrainiodami lyties intaisas rankomis ar kokiais kitokiais daiktais“ Svk 1910 12 2,

„Prie lyties intaisų bereikalo nesilytėti, kelnių kišeniai užsiuti“ Svk 1910 12 5,

[22] Apie bendruosius žmogaus lytinių organų pavadinimus XIX a. pab. – XX a. pr. lietuvių gydytojų populiarinamuosiuose medicinos raštuose autorės buvo rašyta 2019 m. (žr. Zemlevičiūtė 2019: 244–263).

[23] Šiame ir kituose iliustraciniuose sakiniuose lytinių organų pavadinimai retinami šios studijos autorės.

„Buk visur visame kame švarus. Plaukis lyties įtaisus bent vandeniu su muilu kuotankiausiai, kad nepasiliktų juose nei kokio nešvarumo“ Svk 1911 1 6.

Dalį „organo“ reikšme yra vartoję gydytojai J. Bagdonas, A. Karalius, A. Ambraziejūtė-Steponaitienė, tik pastaroji, kitaip nei abu minėti gydytojai, rūšinei sąvokai įvardyti pasirinko priesagos *-inis* būdvardį *lytinis*:

„Užsikrėtus, liga prasideda nuo tos vietos, kurioje po oda įsiskverbė sifilio sėklos. Jeigu tas atsitiko ant lytinių dalių, tat nuo lytinių ir prasideda“ LL 1919 7,

„Abelnas raumenų sistemos sustiprinimas, šaltos maudynės, plovimas lyties dalių šaltomis drūtinančiomis gyduolėmis ir dėvėjimas tinkamai pritaikyto mašnelei prilaikyti maišiuko (suspensory) – tai visa, kas reikalinga daryti“ PV 1919 176,

„Sveikatai apsaugoti būtinai reikia švariai laikyti lyties dalys“ LytLig 1921 4,

„Triperis pasirodo po kelių dienų apsikrėtus ir apsireiškia tuo, kad iš vyrų šlapinimos takų ir moteries lyties dalių ima tekėti pūliai dažnai su skaudėjimu, deginimu ir niežėjimu, o kartais ir be jų“ LytLig 1921 3.

Šį gyvosios kalbos žodį, kaip ir *įtaisą*, gydytojai taip pat terminologizavo.

A. Vileišis 1904 m. knygelėje apie sifilį lytinius organus vadino *gėdos dalimis*:

„Ir šiteip susieinant su jomis, puliai su nuodais nuo skauduolių, kurie blogajai ligai įvykus, dažnai esti ant gėdos dalių, patenka ant vyro gėdos dalių, kurs ir užsikrečia blogąja liga, jeigu ant šių jo dalių yra suplaišymas arba žaizdelės“ BL 1904 9,

„Jeigu-gi kas ir pasidrąsytų susieiti su tokia visai jam nežinoma moterimi, tai jis privalo, kiekviename atsitikime prieš susieinant, gerai apžiurėti savo gėdos dalį, ar nėra ant jos kur-nors plyšių arba žaizdelių, o jeigu yra, tai geriau visai nesusieiti; susiėjus-gi reikia neatbutinai gerai numazgoti gėdos dalį“ BL 1904 21.

Šis pavadinimas, beje, rastas tik jo darbe, nors vientisinį *gėdos* terminą „išorinių moters lytinių organų“ reikšme dar yra vartojęs S. Matulaitis 1913 m. laikraštyje *Medicina ir gamta* skelbtame straipsnyje „Anatomijos, fizijologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“. Šis žodis gyvojoje kalboje žinomas „išorinių lytinių organų“ reikšme: *gėda* 2. „išoriniai lytiniai organai“: *Ar neišsimes – karvės gėda paputusi* Krkl. *Per daug striuki vaikui marškinėliai – nė gėdos neuždengia* Slm. *Užsidenk gėdą*! Grž LKŽe. Gydytojas kalbamąjį tarmių žodį terminologizavo.

Žodis *gėda* yra akivaizdi eufemizacijos apraiška. Jis pakeičia tikrąjį organų pavadinimą, mat, kaip jau minėta, pastaruoju įvardijama sąvoka ano meto žmonėse dar buvo vertinama kaip gėdinga, nepadori ir pan. Kaip pažymi Evalda Jakaitienė, daugelyje kalbų

vulgarizmais laikomi tam tikrų organų, fiziologinių procesų pavadinimai (Jakaitienė 2009: 161). Ir šiuo atveju lyties pakaitas *gėda* yra neigiamo emocinio vertinimo[24] žodis, tačiau, kita vertus, švelnesnis, „padorios ausies nerėžiantis“ (Jakaitienė 2009: 161).

Iš bendrųjų lytinių organų pavadinimų grupės minėtinas graikiškos kilmės terminas *organas*, einantis pagrindiniu sudėtinių dvižodžių terminų *lyties organai* (K. Grinius, V. Kudirka, A. Karalius), *lytiniai organai* (A. Vileišis), *lytiški organai* (Pr. Matulaitis, A. Karalius) (žr. 1 lentelę) dėmeniu:

> „Lyties organai pas alkogolikus, kaip vyrus teip ir moteris, patenka įvairioms permainoms ir apsilpimui“ Vrp 1895 9–10 157,
>
> „Daryti taip pridera dėlto, kad rožės gemalėliai, lengvai gali būti pernešti į kokią-nors žaizdelę, ėsančią ant lytinių organų kątik pagimdusios moters, arba į dar neužgijusią bambelės žaizdelę kątik užgimusio kūdikio, – ir gali suteikti abelną kraujo užsinuodijimą“ NG 1908 25,
>
> „Purvinos apysakos sugadina žmogaus protą, suerzina lytiškus organus, padaro jį nervišku bankrutu, taip lygiai, kaip ir savžagystė“ LytL 1915 20,
>
> „Minkštasis šankeris, kaip ir kitos lytinės ligos, paprastai atsiranda pirmiausiai ant lytinių organų“ LL 1919 21.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, atsiranda dar vienas naujas rūšinis dėmuo *lytiškas*.

[24] Plačiau apie žodžių emocinį reikšmės komponentą žr. Gudavičius 2007: 83–89.

1 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *organa genitalia* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas[25]	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
organa genitalia	lyties įtaisai[26] 1892, 1910, 1911, 1913	lytiniai organai
	lyties organai 1895, 1919, 1921	
	gėdos dalys 1904	
	lytiniai organai 1908, 1919	
	lyties intaisai 1910, 1913	
	lyties įtaisos 1910, 1911, 1912, 1921	
	veisliniai intaisai 1910	
	lytiški organai 1915, 1919	
	lyties dalys 1919, 1921	
	lytinės dalys 1919	
	lytiškos dalys 1919	
	lyties intaisos 1921	

Tarpvietė (lot. *perineum*). Tarpvietės srityje esantys vyro ir moters lytiniai organai yra skirtingi, tačiau tarpvietę – raumenų ir fascijos plokštelę, uždarančią mažojo dubens apatinę atvarą (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 144), – turi ir moteris, ir vyras. Taigi, ir šios srities pavadinimas yra bendras. *Perineum* lietuviškų pavadinimų dažniausia pasitaikė raštuose gimdymo tema. Minėtini šie kalbamosios srities pavadinimai reikšme „šakumas, tarpkojis, tarpšakis“: *tarpkojis*, *tarprietis* ir variantas *terprietis* (žr. 2 lentelę):

> „O puliai pas ligonį, kaip sakiau, atsiranda pirmiausiai ant ronelės, paskui kadą iszberia, gal atsirasti ir ant kuno, burnoj, tarprietyj, ir *kitose*[27] vietose“ U 1892 6–7 235,
>
> „Pabaigoje gimdymo reikia turėti stipriai terprietį, terp pryšakinių ir užpakalio vartų, nės neturint tankiai terprietis perplyšta, labiausiai pas pirmagimdes“ PM 1899 21 (1906 m. knygelėje A. Vileišio vartotas variantas *tarprietis* PM 1906 19),
>
> „Skaudulys gali pratrūkti į šlapinimosi kanalą, ar į išeinamąją žarną, arba į tarpkojį“ PV 1919 165,
>
> „<...> šlapimo kanalėlis kartais išeina kur nors į tarprietį“ LM 1921 22.

[25] Dabartiniai lotyniški (taip pat ir lietuviški) terminai pateikiami iš naujausio *Anatomijos vardyno*, prireikus – iš *Medicininės histologijos ir embriologijos vardyno*, *Žmogaus anatomijos* vadovėlio ar *Medicinos terminų žodyno* (žr. Literatūros sąrašą).

[26] Lytinių organų pavadinimai lentelėse dėstomi chronologiškai, t. y. nuo anksčiausiai pavartotojo.

[27] Šiame ir kituose sakiniuose žodžiai rašomi kursyvu originale.

Pateiktuose iliustraciniuose sakiniuose tie terminai vartojami „kūno dalies ties tarpukoju“ reikšme. Ši reikšmė LKŽe nefiksuota.

Be minėto termino *tarpkojis*, 1919 m. A. Karaliaus knygoje aptiktas *kojų tarpas*, nors, kita vertus, dėl jo terminiškumo galima būtų ir paabejoti:

> „<...>, ligonis, kurį vargina perdaug tankųs naktiniai išsiliejimai, gali jaust galvos skaudėjimus, pakaušio sopėjimus, silpnumą kaklo raumenįse ir nugaroj ir negerumą kojų tarpe po lytiškais organais“ PV 1919 56.

Iš šio sakinio sunku pasakyti, kas iš tiesų vadinama *kojų tarpu* – vieta tarp kojų ar sritis ties ta vieta.

Du varijuojančius metaforinius[28] terminus *tarpokšnis* ir *terpokšnis* „tarpvietės“ reikšme yra pavartojęs gydytojas Adomas Sketeris. LKŽe šie žodžiai anatomine reikšme nefiksuoti[29], taigi gali būti, kad pastarąją jiems bus suteikęs pats autorius:

> „Pabaigoj gimdymo turėti stipriai terpokšnį terp vartų gimdymo takų ir skylės meszlynės žarnos, nes neturint – tankiai tas terpoksznis perplyszta labiausiai pas pirmgimdes“ Kol 1893 26,
> „Ir lengviausias gimdymas neapsieina be gimdymo takų sužeidimo, o kartais labai susižeidžia vartai ir supliašta tarpokšnis tarp vartų ir mėšlinės žarnos galo“ Psnt 1912 6 185.

[28] Pirminiame specialiosios leksikos kūrimosi etape terminų vaidmenį atlieka pagal įvairias asociacijas įprasminti bendrinės kalbos žodžiai (Володина 1997: 43). Žodžio reikšmėje atsispindi ne tik pati tikrovė, bet ir tos tikrovės vertinimas – emocinis kalbančiojo santykis su pavadinamu daiktu ar reiškiniu (Gudavičius 2007: 83). Labai produktyvus emocinio vertinimo raiškos būdas yra vadinamasis perkeltinis žodžių vartojimas – metaforos, kurios paprastai turi vertinamąjį aspektą (Gudavičius 2007: 87). Tradiciškai metafora suprantama kaip „vieno daikto, reiškinio pavadinimo perkėlimas pagal kokį nors bendrą požymį, funkcijos ir tiesiog įspūdžio panašumą kitam daiktui ar reiškiniui pavadinti“ (Gudavičius 2007: 164). Dažniausiai pavadinimo perkėlimo sąlyga yra išorinis – formos, dydžio, išvaizdos ir pan. – panašumas. Tačiau kartais, anot A. Gudavičiaus, net sunku nustatyti, kas yra perkėlimo pagrindas, nors ryšys aiškiai jaučiamas. Dažniausiai tai būna panašus emocinis įspūdis, kurį sukelia abu daiktai, panašus jų vertinimas. Kuriant metaforas siekiama pasakyti išraiškingiau, efektyviau, kad klausytojui būtų padarytas didesnis poveikis, kad jis ne tik protu, bet ir emociškai suvoktų perduodamą informaciją, taigi metafora, kaip ir bet kuri naujovė, labiau atkreipia klausytojo dėmesį (Gudavičius 2007: 165). Pagrindiniai metaforų atsiradimo šaltiniai yra žmogus, augalai, gyvūnai ir artefaktai (pvz.: drabužiai, instrumentai, maistas ir kt.), kitaip sakant, gyvosios ir negyvosios gamtos objektai (Новикова 2020: 264–265). Dažniausiai tiriamojoje medžiagoje žmogaus lytiniai organai lyginami su įvairiais artefaktais, t. y. su tuo, ko žmogus neturi, o tai byloja apie natūralistinių idėjų dominavimą ir naivųjį pasaulio suvokimą (Новикова 2020: 265).

[29] Žr. *tarpokšnis* 1. „pailga, siaura įdauba“, 2. „saulės neapšviestas tarpas tarp medžių, namų“, *terpokšnis* 1. „įsiterpęs kur koks plotas, tarpas“, 2. „loma, slėnys, dauba“.

2 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *perineum* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
perineum	tarprietis 1892, 1906, 1921	tarpvietė
	terpoksznis 1893	
	terprietis 1899	
	tarpokšnis 1912	
	tarpkojis 1913, 1919	
	kojų tarpas[30] 1919	

Kaip matyti iš 2 lentelės, tiriamojo laikotarpio populiarinamuosiuose medicinos raštuose mažai rašyta apie tarpvietę (dubens dugną), šioji su lytiniais organais susijusi kūno sritis gydytojų vadinta keturiais terminais (neskaitant variantų). Kai kuriuose tekstuose, pavyzdžiui, gimdymo tema, terminų *terprietis*, *tarpoksznis*, *terpoksznis* „tarpvietės“ reikšmė gana aiški, o kitų čia minimų terminų riba tarp jų reikšmių „vieta tarp kojų“ ir „kūno dalis ties tarpkoju“ yra gana blanki.

Gameta (lot. *gameta*). Lytinio dauginimosi ląstelių pavadinimų rasta K. Griniaus ir A. Karaliaus publikacijose (žr. 3 lentelę).

K. Griniaus 1910 m. straipsnyje vartotas *veislinis narvelis*. Gydytojas *narvelį* vartojo „ląstelės“ reikšme, kuri gyvojoje kalboje nefiksuota, o dėmuo *veislinis* žinomas iš gyvosios kalbos. LKŽe ši reikšmė pateikta kaip botaninė, taigi K. Grinius šį žodį transterminizavo[31]:

> „Tik vienos ir kitos lyties veisliniai narveliai susilieję į vieną duoda pradžią gemalui arba vaisiui“ Svk 1910 12 1.

Šias ląsteles A. Karalius vadino ir dabartinėje medicinos mokslo kalboje vartojamu graikiškos kilmės (gr. *gametē* – sutuoktinė) terminu, tik šio gydytojo 1921 m. knygoje fiksuotas ne moteriškosios, bet vyriškosios giminės pavadinimas; be to, gydytojas jas vadino ir lietuviškai:

> „<...> ląstelės, kurios reikalauja apsivaisinimo – tai vadinami *gametai*“ LM 1921 8,
>
> „<...> lytiniam veisime gametai (veisimo ląstelių) tai savo rųšies sporai, kiaušinėlis, arba ovum, moteriškos lyties ir spermatozoidas vyriškos lyties“ LM 1921 9.

Skaitant minėtą knygą pastebėta, kad A. Karalius joje sinonimus paprastai pateikia greta skliaustuose (taip pat sieja jungtuku *arba*). Taigi, remiantis tuo, galima teigti, kad *veisimo ląstelės* nėra skolinio *gametai* paaiškinimas, bet jo sinonimas.

[30] Dėl šio žodžių junginio terminiškumo kyla abejonių.

[31] Apie transterminizaciją plačiau žr.: Gaivenis 1997: 5; Kvašytė 2005: 83.

3 lentelė. XX a. pr. *gameta* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
gameta	veislinis narvelis 1910	gameta[32] (subrendusi lytinė ląstelė)
	gametai 1921	
	veisimo ląstelės 1921	

Lytinė liauka (lot. *gonada*). Lytines ląsteles ir lytinius hormonus gaminančios dauginimosi sistemos liaukos gydytojų publikacijose vadintos trejopai (žr. 4 lentelę).

Pr. Matulaitis lytines liaukas vadino *lytiškomis gilėmis*:

„Lytiškų gilių syvai turi nemaža svarbos organizmo gyvenime. Tada, kada jos išsiaikvoja per didelį savžagystės vartojimą, nukenčia ir kitos gilės“ LytL 1915 17.

Šio termino pagrindinis dėmuo *gilė* yra gyvosios kalbos žodis, nors anatomine reikšme „liauka“ toje kalboje jis nefiksuotas, taigi jo reikšmės šaltinis yra rašomoji kalba, o šalutinis dėmuo – rašomosios kalbos žodis.

A. Karalius šias liaukas vadino dviem terminais (žr. 12 lentelę):

„Prašalinimas lyties gilių (kiaušinėlių) iš vyro arba moteries vadinamas kastracija arba išskapijimu, išromijimu“ PV 1919 30.

Abu *lyties gilių* dėmenys yra gyvosios kalbos žodžiai, tik gimininio dėmens anatominė reikšmė toje kalboje nefiksuota, vadinasi, tą reikšmę bus suteikęs kalbamąjį žodį savo tekste vartojęs gydytojas.

Kaip matyti iš pateikto sakinio, greta *lyties gilių* skliaustuose pateikti *kiaušinėliai*. Paprastai tiriamojo laikotarpio populiarinamuosiuose medicinos raštuose skliaustuose rašomi sinonimai, rečiau – paaiškinimai. Nors šį terminų pateikimo atvejį vis dėlto galima būtų traktuoti dvejopai. Viena vertus, tarp šių terminų galimi sinoniminiai santykiai, mat iš sakinio darosi aišku, kad kiaušinėlius turi tiek moterys, tiek vyrai, nors, jei remtumės LKŽe duomenimis, *kiaušinėliu* vadinama tik moteriškoji lytinė ląstelė. Kita vertus, kliaujantis minėtu žodynu, tarp kalbamųjų terminų galima įžvelgti hiponiminius ir hiperoniminius santykius, t. y. santykius, kurie susiklosto tarp giminės ir rūšies sąvokas reiškiančių žodžių (KTŽ 1990: 79; Jakaitienė 2009: 113–114) – *kiaušinėliai* (hiponimas, siauresnės reikšmės žodis), *lyties gilės* (hiperonimas, platesnės reikšmės žodis). Visgi šią hipotezę paneigia būtent platesnis termino *kiaušinėliai* kontekstas. Taigi, iš to, kas

[32] Vyriškosios gametos vadinamos *spermatozoidais*, o moteriškosios – *kiaušinėliais* (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205).

pasakyta, galima teigti, kad kalbamuoju atveju terminai *lyties gilės* ir *kiaušinėliai* yra kontekstiniai sinonimai (kiek platėliau apie tokius sinonimus žr. Mitkevičienė 2015: 51–56).

4 lentelė. XX a. pr. *gonada* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
gonada	lytiška gilė 1915	lytinė liauka
	kiaušinēliai 1919	
	lyties gilė 1919	

Apibendrinimas. Bendrųjų vyro ir moters lytinių organų pavadinimų rasta 1892–1921 m. gydytojų A. Sketerio, A. Vileišio, Pr. Matulaičio, J. Bagdono, A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, V. Kudirkos, A. Karaliaus populiarinamuosiuose medicinos raštuose – knygose, knygelėse ir straipsniuose. Tų raštų adresatas buvo paprastas, medicinos mokslų nekrimtęs, žmogus, todėl gydytojai medicinos žinias siekė pateikti populiariai, aiškiai, kad skaitytojai suprastų ir atpažintų tuose raštuose vartojamus žodžius. Tai skatino gydytojus žodžių lytiniams organams pavadinti pirmiausia ieškoti gyvojoje kalboje. Neradę tinkamų žodžių toje kalboje, jie jų, gali būti, ieškojo kituose spausdintuose, tarp jų ir savo kolegų, tekstuose. Kitaip tariant, gydytojai mėgino verstis savos kalbos leksika, nors terminologizuotų gyvosios ar rašytinės kalbos žodžių pasitaikė tik keli (*kiaušinėlis*, *kojų tarpas*, *lyties organai*, *tarpkojis*, *tarpokšnis*, *tarprietis*, *terpokšnis, terprietis*). Skolinti lytinių organų pavadinimai tuose raštuose beveik nebūdingi, išskyrus *gametus* ir *organą*, pastarasis eina tik kai kurių sudėtinių pavadinimų pagrindiniu dėmeniu. Taigi, dažniausiai gydytojams teko sunkesnis uždavinys – patiems susikurti reikiamus pavadinimus sudėtingesnėms anatomijos sąvokoms įvardyti, pasinaudojant minėtų šaltinių leksika. Tuose tekstuose rastos įvardytos keturios beñdrosios anatomijos (vyro ir moters) sąvokos – *gameta*, *glandula genitalis*, *organa genitalia ir perineum*. Labiausiai įvairavo *organa genitalia* pavadinimai (žr. 1 lentelę). „Organo“ reikšme fiksuoti pavadinimai *organas*, *dalis* ir *įtaisas* su pastarojo rašybos variantais *įtaisas*, *-a*, *intaisas*, *-a*. Gydytojai nesitenkino aiškiu ir semantiškai skaidriu skoliniu *organas*, bet savoje kalboje ieškojo jo pakaitų, kuriuos vartojo dažniau. Įvairavo ne tik pagrindinis, bet ir šalutinis sudėtinių pavadinimų dėmuo. Be ir dabar tebevartojamo dėmens *lytiniai*, būta ir tokių dėmenų kaip *lyties*, *lytiški*, *gėdos*. Dažniausiai gydytojų vartota kilmininko forma *lyties*, priesagos *-iškas* būdvardis *lytiški* pavartotas dviejų gydytojų, o eufemizmas *gėdos* – tik viename šaltinyje. Dabartinis *lytinių organų* pavadinimas buvo pavartotas A. Vileišio 1908 m.

3. VYRO LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI

Vyro, kaip ir moters, lytiniai organai mokslinėje anatomijos literatūroje skirstomi į vidinius (lot. *organa genitalia masculina interna*) ir išorinius (lot. *organa genitalia masculina externa*).

Prieš pradedant nagrinėti atskirų vyro lytinių organų pavadinimus, minėtinas pavadinimas, kuris neturi „lytinio organo“ reikšmės, tačiau yra tiesiogiai susijęs su vyro lytinių organų sistemos organų pavadinimais. Tai lytinį dauginimąsi lemiančios organizmo morfologinių ir fiziologinių savybių visumos pavadinimas, fiksuotas A. Karaliaus 1919 m. knygoje:

> „Neabejotina, jog karšta maudynė žymiai sudrūtina lytišką geismą kaip suaugusiuose, taip ir vaikuose, lygiai vyriškos ir moteriškos lyties“ PV 1919 52–53.

Kaipgi bendrai buvo vadinami vyro lytiniai organai? Šių organų bendrųjų pavadinimų (žr. 5 lentelę) rasta K. Griniaus straipsnyje ir dviejose A. Karaliaus knygose, kuriose rašoma lyties, konkrečiai vyriškosios lyties, klausimais.

K. Grinius vyro lytiniams organams pavadinti greičiausiai pats sukūrė pavadinimą, pasinaudodamas gyvosios kalbos žodžiais *veislinis* ir *įtaisa*:

> „Tokiu būdu susekta, kad vyrų ir moterų veislinės įtaisos išleidžia iš savęs į kraują kokių-tai vaistų, kurie neduoda žmogui tukti, kurie pagreitina maisto suvartojimą“ Svk 1914 6 21.

Gali būti, kad jo pasirinkimą lėmė ir tai, kad gyvojoje kalboje žodis *veislė* buvo vartojamas „vyrų, patinų lyties organų“ reikšme, plg. *veislė* 5. Vlk „vyrų, patinų lyties organai“: *Tekėjimas veislės* I. *Granatis kaip sprogo ir nutraukė vyrui veislę* Sml. *Nedaug trūko, būt visą veislę nunešę* Al LKŽe.

1919 m. knygoje į akis krinta tokie atvejai, kai rūšinė sąvoka (vyro lytiniai organai) žymima gimininę sąvoką (lytiniai organai) įvardijančiais terminais:

„Mes kalbēsime apie jūsų lyties prigimtį, jūsų lyties organus <...>“ PV 1919 11,

„Vyro lyties organai, kuriuos vadinama ir *veisimosi organais* <...>“ PV 1919 19.

Kaip matyti iš pateiktų sakinių, vyro lytiniai organai nekonkretinami, greičiausiai čia turimi galvoje tiek išoriniai, tiek vidiniai lytiniai organai. Tačiau kartais tos knygos autorius prideda tikslinamąjį dėmenį *vyro* (žr. ankstesnį iliustracinį sakinį) arba *vyriški*:

„Be kiaušinėlių vyras nēra vyru, todēl mes nuo kiaušinėlių ir pradēsime vyriškų lyties organų studijavimą“ PV 1919 19.

1921 m. knygoje bendrai vyro lytiniai organai pavadinti terminu *vyro lyties aparatas*[33]:

„<...> per kitas dudeles (ductus efferens) sēklos pasiekia didįjį sēklų kanalą (ductus deferens), paskui šlapinimo kanalēlį ir ant galo apleidžia vyro lyties aparatą“ LM 1921 12–13.

5 lentelė. XX a. pr. *organa genitalia masculina* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
organa genitalia masculina	vyrų veislinės įtaisos 1914	vyro lytiniai organai
	lyties organai 1919	
	veisimosi organai 1919	
	vyriški lyties organai 1919	
	vyro lyties organai 1919	
	vyro lyties aparatas 1921	

3.1. Vidinių vyro lytinių organų pavadinimai

Vidiniai vyro lytiniai organai (lot. *organa genitalia masculina interna*). Mokslinėje anatomijos literatūroje prie vyro vidinių lytinių organų priskiriama sėklidė (lot. *testis*), sėklinis latakas (lot. *ductus deferens*), sėklinė pūslelė (lot. *vesicula seminalis*), sėklos išmetamasis latakas (lot. *ductus ejaculatorius*), priešinė liauka (lot. *prostata*), stormeninė šlaplės liauka (lot. *glandula bulbourethralis*) ir vyro šlaplė (lot. *urethra masculina*) (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205–213; Anusevičienė Cibas, Lilienė 2014:

[33] Šis terminas eina knygos skyriaus antraštės pavadinimu.

135–139). Toliau ir aptarsime tiriamuosiuose šaltiniuose rastus terminus tiems organams pavadinti.

„Organo“ reikšme vartoti keli terminai – *organas* ir *dalis*. A. Karalius bandė juos diferencijuoti, t. y. *dalis* vartojo išoriniams, o *organus* – vidiniams lytiniams organams pavadinti. Ši skirtis aiškiai matyti iš toliau pateikiamo sakinio.

1919 m. knygoje A. Karalius visus vidinius vyro lytinius organus (rūšinė sąvoka – hiponimas) įvardijo terminu *lyties organai* (gimininė sąvoka – hiperonimas)[34], kurio kalbamoji reikšmė aiški tik kontekste:

> „Apsireiškia įvairųs negerumai laike susinešimų ir šlapinantis, skaudėjimai palei lytiškas dalis ir pačiuose lyties organuose“ PV 1919 75.

Tačiau dar jo vartoti ir terminai *[viduriniai vyro lyties organai]* PV 1919 19, *[viduriniai vyro veisimosi organai]* PV 1919 19.

Toliau pereikime prie konkrečių organų pavadinimų. Daugiausia jų yra pateikęs A. Karalius, nes, kaip jau minėta, šis gydytojas išvertė dvi knygas, kuriose gana išsamiai aprašė vyro lytinių organų anatomiją ir fiziologiją.

Sėklidė (lot. *testis*). 20 g sverianti ir savo forma panaši į iš šonų suplotą graikinį riešutą porinė, mišri lytinė liauka, gaminanti vyriškąsias sėklines ląsteles ir hormoną – testosteroną (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205), vadinta labai įvairiai. Rasta net vienuolika šios liaukos pavadinimų (žr. 6 lentelę).

Tiriamojo laikotarpio gydytojai tai liaukai (žr. 3, 4 pav.) įvardyti pavadinimų, manytina, pirmiausia ieškojo gyvojoje kalboje. Jų rado ne vieną. Jie terminologizavo žodį *kiaušis* (plg. *kiaušis* „vyriškoji vaisinimosi liauka, pautai (testiculi)“: *Kuilys dideliais kiaušiais* Škn. *Lekia kaip kiaušius pasvilęs* Krkl LKŽe):

> „Vyriškoji sėkla dirbasi tam tikruose įtaisuose – kiaušiuose. Iš čionai gana ilgais takais gali ji prieiti prie moteriškės gumbo, o iš čia prie moteriškojo kiaušelio“ Svk 1910 12 1,
>
> „Daugelyje atvėjų liga sunaikina kanalą, kuriuomi pereina sėkla arba pasiekia kiaušį, kuris sutinsta ir neišpasakytai skauda“ LytL 1915 4,
>
> „Kiaušiais vadiname du pailgu kuneliu, balzganai pilkos spalvos, apie colio ir pusės ilgio ir apie colio storio. Ant viršaus ir užpakalyje kiaušio guli vadinamas *epididymis* <...>“ LM 1921 11.

A. Karalius terminą *kiaušis* dar vartojo ir su tikslinamuoju dėmeniu *vyro*, kurį greičiausiai galima laikyti fakultatyviuoju:

[34] E. Jakaitienės teigimu, hiponimą visada galima pakeisti hiperonimu (Jakaitienė 2009: 114).

„1841 m. Kolliker parodė, kad spermatozoidai užauga vyro kiaušuose“ LM 1921 10,

„Vyro kiaušiuose pasidaro spermatozoidai, arba vyriškosios lyties veisimo ląstelės“ LM 1921 11.

Pavartę LKŽe rastume ir daugiau šios liaukos pavadinimų, tačiau kai kurių iš jų kalbamoji anatominė reikšmė yra šalutinė[35], pvz.: *inkstas* Vrb, Brt, Dkš, Pgr, Šv, Btr, Vlkv, Tvr, Skdt, Užp, Mlt 5. anat. „testiculus“: *Ko čia inkšti kai šuniokas, inkstus kasydamas*? Mlt, *kankolas* 3. Lnkv, Slnt „pautai (testiculi)“. Tačiau dažniausiai gydytojai rinkosi žodžius su mažybinėmis priesagomis:

„Pas vyrus gali būti kiaušiniukų ir jų priedų uždegimas“ LL 1919 18,

„Iš visų tų organų[36] svarbiausiais ir reikalingiausiais yra kiaušinėliai, nes tai jie pagamina *sėklą*, be kurios moteris negali būt užvaisinta, ir kuri reikalinga išvystymui *vyriškumo žymių*“ PV 1919 19,

„Lyties organų (pas vyrus pauteliai, pas moteris ovarai) dirbama tam tikrų skystimų, kurie įsisunkę į kraują duoda narveliams ypatingos energijos, naujo veiklumo“ Svk 1921 6 2;

gyvojoje kalboje žodžio *pautai* pagrindinė[37] reikšmė „sėklidė“, žr. *pautai* Ad, Ml, Mrj, Jnš „kiaušeliai“: *Kuilio pautus išpjovė* Dkš. *Kad katei pautai, būt katinas* Trgn LKŽe.

Keli sėklidės pavadinimai gali būti pačių gydytojų sudaryti. Dvejopai galima traktuoti A. Karaliaus vartotas *lyties giles* – ir kaip kontekstinį sinoniminį terminą, mat greta skliaustuose prirašyta *kiaušinėliai*, ir kaip bendrąjį lytinių liaukų pavadinimą:

„Prašalinimas lyties gilių (kiaušinėlių) iš vyro arba iš moteries vadinama kastracija arba išskapijimu, išromijimu“ PV 1919 30.

Panašių dvejonių kelia ir Pr. Matulaičio terminas *lytiškos gilės*, kurių *testis* reikšmė išryškėja tik iš konteksto:

„Lytiškų gilių syvai turi nemaža svarbos organizmo gyvenime“ LytL 1915 17.

---

35 Šalutinės reikšmės susidaro dėl dviejų priežasčių: 1) kai reikia pavadinti kokius nors naujai atsiradusius dalykus, kurie arba yra kuo nors panašūs į jau tuo žodžiu pavadintą dalyką, arba su juo susiję kokiu nors loginiu ryšiu; 2) kai reikia emociniu požiūriu neutralų kokio nors dalyko pavadinimą pakeisti vaizdingu, tam tikrą emocinį vertinimą nusakančiu žodžiu. Reikšmės, susiformavusios dėl pirmosios priežasties, vadinamos tiesioginėmis, o antrojo tipo reikšmės – perkeltinėmis, arba metaforinėmis ir metoniminėmis (Jakaitienė 2009: 89–90).

36 Turimi galvoje vidiniai lytiniai organai.

37 Pagrindinė, arba laisvoji, reikšmė dažniausiai yra ta, kuri mažiausiai priklauso nuo konteksto, žodžio pozicijos įvairiuose konkrečiuose posakiuose. Žmogus, išgirdęs vieną vienintelį žodį, jį suvokia būtent kaip pagrindinės reikšmės turėtoją. Kaip tik šia reikšme žodis dažniausiai yra vartojamas (Jakaitienė 2009: 88–89).

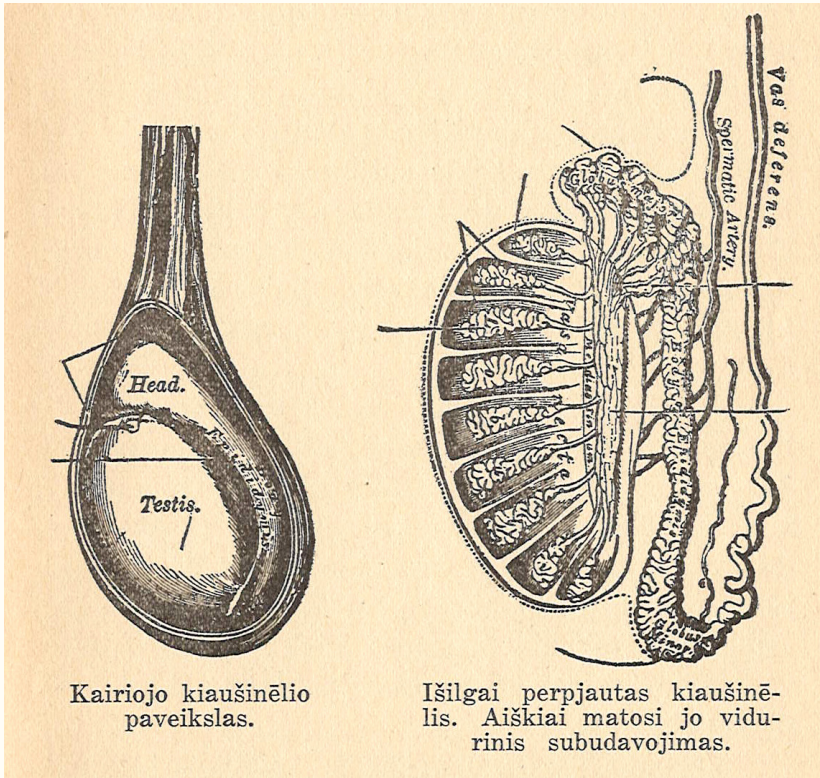

3 pav. Knygos *Patarimai vyrams apie lyties dalykus* (1919) 21-as puslapis su jame pavaizduota sėklide

Manytina, kad Pr. Matulaitis sudarė terminą *sėklos žakeliai*, terminologizavęs rašytinių šaltinių žodį *žakeliai*, kuris tiko sėklidei pavadinti, mat ši savo forma panaši į maišelį, plg. ×*žakelis* 1. „maišelis biriems daiktams, ppr. avižoms supilti, žibikas“, 2. „maišelis aukoms bažnyčioje rinkti“ ← ×*žakas* (vok. *Sack*) „maišas“ LKŽe:

„Mažuma gi prie savžagystės taip papranta, kad negali jos pamesti, taip kaip girtuoklis negali pamesti savo degtinės arba rukorius tabako. To pasekmėje – neurastenija ir lytiškas silpnumas. Pasidaro permainos grumule, vadinamam „prostata“, ir sėklos žakeliuose“ LytL 1915 16.

Vyro sėklinė liauka K. Griniaus pavadinta aprašomojo pobūdžio žodžiu junginiu, kurio *testis* reikšmė išryškėja tik iš konteksto:

„Tokiu būdu susekta, kad vyrų ir moterų veislinės įtaisos išleidžia iš savęs į kraują kokių-tai vaistų, kurie neduoda žmogui tukti, kurie pagreitina maisto suvartojimą“ Svk 1914 6 21.

Pažymėtina, kad terminą *įtaisa* K. Grinius dar vartojo ir platesne, „organų“, reikšme.

6 lentelė. XX a. pr. *testis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
testis	kiaušis 1910, 1911, 1915	sėklidė
	vyrų veislinės įtaisos 1914	
	lytiška gilė 1915	
	sėklos žakeliai 1915	
	kiaušinėlis 1919	
	kiaušiniukas 1919	
	lyties gilė 1919	
	kiaušiai 1921	
	pauteliai 1921	
	vyro kiaušai 1921	
	vyro kiaušiai 1921	

Sėklidės prielipas (lot. *epididymis*). Tai porinis rago formos organas, prisišliejęs prie užpakalinės sėklidės krašto, kuriame bręsta ir yra susitelkę vyriškosios sėklinės ląstelės (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 208). Šio organo (žr. 4 pav.) pavadinimų yra pateikęs tik A. Karalius (žr. 7 lentelę). 1919 m. knygoje gydytojas vertėsi keliais sudėtiniais sinoniminiais terminais, kurie savo forma kiek panėši į lakoniškas apibrėžtis:

> „Mes patyrėme šį tą–visą kas jums kol-kas reikalinga žinoti–apie kiaušinėlius ir jų priedus, sėklą renkančias gyslutes, išnešančiasias dūdukes, sėklų sandėlius, varpą ir šlapinimosi kanalą“ PV 1919 26,
>
> „Sėklą renkančiųjų dūdukių uždegimas veik visuomet atsižymi tuomi, kad visiškai sustabdo visokį varvėjimą iš šlapinimosi kanalo“ PV 1919 178,
>
> „Kuo labiau sėklą renkančios dūdukės tinsta, tuo didesnis darosi skaudėjimas ir ligonis vos-nevos begali vaikščioti“ PV 1919 178.

Nors yra vartojęs ir sulietuvintą skolinį:

> „EPIDIDYMITIS vadinasi uždegimas epididymis’o, <...>“ PV 1919 177,
>
> „Nuo to uždegimo sukietėja vienas ar antras epididymiso galas, o tas uždaro kelią sėklai į sėklą išnešančias dūdukes“ PV 1919 179.

Vėlesnėje, 1921 m., knygoje gydytojas minėtų sudėtinių terminų atsisakė ir teikė pirmenybę nesulietuvintam lotyniškam terminui:

> „Ant viršaus ir užpakalyje kiaušio guli vadinamas *epididymis*, tarsi skiauterė, kurią lengvai galima užčiuopti; <...>. Epididymis tai suvyniota dudelė, kuri ištiesta turi apie *20 pėdų ilgio*“ LM 1921 11.

7 lentelė. XX a. pr. *epididymis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
epididymis	epididymis'as 1919	sėklidės prielipas
	epididymisas 1919	
	sėklą renkančios dūdukės 1919	
	sėklą renkančiosios dūdukės 1919	
	sėklą renkančios gyslutės 1919	
	epididymis 1921	

Sėklidės makštinis dangalas (lot. *tunica vaginalis testis*). Leidžiantis sėklidėms iš pilvo ertmės susiformuoja jų dangalai. Pilvaplėvė, nusileidusi į kapšelį, sudaro sėklidės makštinį dangalą. Jis turi du lapus: visceralinį ir sieninį. Visceralinis lapas yra suaugęs su sėklidės ir prielipo balzganuoju dangalu. Nuo prielipo užpakalinio krašto visceralinis lapas pereina į sieninį, kuris apsisukęs dar kartą apdengia sėklidę ir prielipą. Tarp abiejų lapų susidaro plyšio formos makštinė ertmė (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 137).

Šio dangalo (žr. 4 pav.) pavadinimų (žr. 8 lentelę) rasta tik A. Karaliaus 1921 m. knygoje. Manoma, kad kalbamoji sėklidės dalis gydytojo vadinama terminu *kiaušių apsiautalas*:

> „<...> pryšakinė didesnė dalis[38] vadinama galva, arba *globus major*, apatinė dalis vadinasi vuodega, arba *globus minor*, kuri neapdengta kiaušių apsiautalu“ LM 1921 11.

Viename iš tos knygos paveikslų greta termino *apsiautalai* LM 1921 12, kurį taip pat galima priskirti prie buitinių metaforų (žr. Новикова 2020: 264) (čia perkėlimo pamatą sudaro aprangos pavadinimas), po brūkšnio pateiktas lotyniškas atitikmuo *tunica vaginalis* padeda identifikuoti termino reikšmę, vadinasi, šiuo, kaip ir minėtuoju, sudėtiniu terminu gydytojas taikliai pavadino dvigubas pilvaplėvės kišenes, abiejose pusėse nutįstančias į kapšelį ir supančias sėklides.

8 lentelė. XX a. pr. *tunica vaginalis testis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
tunica vaginalis testis	apsiautalai 1921	sėklidės makštinis dangalas
	kiaušių apsiautalas 1921	

Sėklinis virželis (lot. *funiculus spermaticus*). Sėklinis latakas nuo sėklidės prielipo uodegos užlinksta į viršų, o vėliau kyla aukštyn pagal sėklidės užpakalinį kraštą ir

[38] Sėklidės prielipo.

prisišlieja prie sėklidės kraujagyslių ir nervų. Visa tai – sėklidės latakas, kraujagyslės, limfagyslės ir nervai – vadinama sėkliniu virželiu. Jis, prasidėjęs nuo sėklidės prielipo uodegos, tęsiasi iki kirkšninio kanalo giliosios angos (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 208; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 137). Šio organo (žr. 4 pav.) pavadinimas *sėklaraištis*, pavartotas A. Karaliaus 1921 m. knygoje, gali būti jo paties sudarytas:

„Tinkamai suaugusio vyro kiaušiai randasi mašnelėj, pakabinti ant sēklaraiščio ir labai jautrųs. Sēklaraištyje randasi kiaušių kraujo tekamieji sudynēliai“ LM 1921 11.

Sėklidės kraujagyslės. Manoma, kad keturžodžiu terminu *kiaušių kraujo tekamieji sūdynėliai* A. Karaliaus galėtų būtų vadinamos sėklidės kraujagyslės, žr. LKŽe ×*sūdynas* (brus. *судзіна*) 2. „kraujagyslė“:

„Sēklaraištyje randasi kiaušių kraujo tekamieji sudynēliai“ LM 1921 11.

Sėklidės atauga (lot. *appendix testis*). Savo reikšme tikslūs šios ataugos (žr. 4, 7, 9 pav.) pavadinimai *kiaušio prieauga* LM 1921 12 / *kiaušio prieanga*[39] LM 1921 13, o eponiminis pavadinimas *Morgagni'o*[40] *kunelis* LM 1921 12 greičiausiai būsiąs originalo sekinys. Visi minėti pavadinimai gydytojo pavartoti paveiksluose.

Vingiuotieji sėkliniai kanalėliai (lot. *tubuli seminiferi contorti*). Pro užpakalinį sėklidės kraštą į vidų įsiskverbęs balzganasis dangalas (lot. *tunica albuginea)* padalija ją į beveik 250 kūgio formos skiltelių (lot. *lobuli testis*). Kiekvieną skiltelę pripildo 2–3,50 cm ilgio ir 0,2 mm skersmens aklai prasidedantys vingiuotieji sėkliniai kanalėliai. Juose vystosi spermatozoidai (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 207).

Šie kanalėliai (žr. 9 pav.) A. Karaliaus vadinti dviem terminais (žr. 9 lentelę). Vienas iš jų *suraitytos dudelēs* LM 1921 13, kuris pavartotas tik paveiksle. Šio termino rūšiniu

[39] Greičiausiai korektūros klaida, mat paveiksle pažymėta ta pati dalis, kuri kitame paveiksle įvardyta terminu *kiaušio prieauga*.

[40] Morgagni Giovanni Battista (Džovanis Batista Morganjis) (1682–1771), italų anatomas, patologas. Patologinės anatomijos pradininkas. 1701 baigė filosofiją ir mediciną Bolonijos universitete, 1706–1707 dirbo jame prozektoriumi ir anatomu. Nuo 1711 Paduvos universiteto profesorius, 1715–1771 Anatomijos padalinio vadovas. Aprašė tulžies pūslės akmenligę, venų varikozę, gerklų, ašarų aparato, vyro šlaplės, moters dubens organų anatomiją, atskleidė klinikinių ligos reiškinių ir patologinių anatominių pokyčių dėsningą ryšį. Atliko 640 skrodimų. Pirmasis aprašė žmogaus tiesiosios žarnos gleivinės klostes, gerklų skilvelius, smegenų granulomą, širdies vožtuvų ligas, širdies blokadą, įgimtas ydas. Parašė fiziologijos, archeologijos, medicinos teisės veikalų. Svarbiausios knygos *Anatomijos patarimai* (*Adversaria Anatomica*, 5 tomai, 1706–1719), *Apie anatomo ištirtas ligų vietas ir priežastis* (*De Sedibus et causis morborum per anatomen indagatis*, 2 tomai, 1761) (žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/giovanni-battista-morgagni/).

dėmeniu žymimas būdingasis organo požymis, o termino *sėklas perleidžiančios dūdelės* rūšiniu dėmeniu – to organo atliekama funkcija:

> „Kiaušiai apvilkti stipria plėve, vadinama tunica albuginea; toj vietoj, kur įeina kraujo tekamieji sudynėliai, šita plėvė susistorina ir vadinasi *mediastinum*. Iš tos plėvės išeina daugybė pertvarų, kas padalina kiaušį į apie 200 dalelių, kuriose randasi sėklas perleidžiančių dudelių (po 3 ir 4), <...>“ LM 1921 11–12.

9 lentelė. XX a. pr. *tubuli seminiferi contorti* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
tubuli seminiferi contorti	sėklas perleidžiančios dudelės 1921	vingiuotieji sėkliniai kanalėliai
	suraitytos dudelės 1921	

Tiesieji sėkliniai kanalėliai (lot. *tubuli seminiferi recti*). Vingiuotieji sėkliniai kanalėliai, artėdami prie sėklidės užpakalinio krašto, jungiasi po 2–3, ties skiltelių viršūnėmis išsitiesina ir pereina į tiesiuosius kanalėlius, kurie sudaro sėklidės tinklą (lot. *rete testis*) (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 207; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 135). Šie kanalėliai (žr. 9 pav.) A. Karaliaus pavadinti dviem sudėtiniais terminais (žr. 10 lentelę), kurių rūšinis dėmuo žymi būdingąjį to organo požymį, o gimininis dėmuo yra buitinė metafora[41] *dūdelė*:

> „Šios dudelės[42] susijungia ir padaro mažesnį skaičių tiesių dudelių, t. y. *tubuli recti*, <...>“ LM 1921 11,
> tiesioji dudelė LM 1921 13 (žr. 9 pav.).

10 lentelė. XX a. pr. *tubuli seminiferi recti* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
tubuli seminiferi recti	tiesioji dudelė 1921	tiesieji sėkliniai kanalėliai
	tiesios dudelės 1921	

Ištekamieji sėklidės kanalėliai (lot. *ductuli efferentes testis*). Iš sėklidės tinklo atsiskiria beveik 15 ištekamųjų sėklidės kanalėlių, kurie įteka į sėklidės prielipą (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 207; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 135). Remiantis 1921 m. knygos kontekstu, sprendžiama, kad A. Karalius šiuos sėklidės kanalėlius vadino *kiaušių dūdelėmis*:

[41] Šių metaforų esmę sudaro organo palyginimas su buities daiktu (Новикова 2020: 264).

[42] Sėklas perleidžiančios dudelės.

„Subrendę sprematozoidai plaukioja kiaušių dudelėse, iš kur susirenka į epididymį, kurio sultys jiems gyvumo priduoda“ LM 1921 14.

Sėklidės prielipo atauga (lot. *appendix epididymidis*). Spėjama, kad A. Karaliaus 1921 m. knygos dviejuose paveiksluose pateiktas terminas *epididymio prieauga* LM 1921 12, dar plg. *epididymio prieanga* LM 1921 13 (pastarasis greičiausiai korektūros klaida) įvardija sėklidės prielipo ataugą (žr. 4, 9 pav.).

A. Karalius sėklidės prielipo sandarą aprašė smulkiau, lietuviškai įvardydamas sudedamąsias jo dalis (žr. 11 lentelę):

„Minėta storesnė dūdukė (epididymis) apgaubia viršutinę ir užpakalinę kiaušinėlių dalį; ji susideda iš trijų dalių: galvutės, liemens ir uodegutės. Viršutinė epididymis'o dalis yra storesnė ir vadinasi galvute (ant paveikslėlio pažymėta vardu *globus major*); nuo galvutės žemyn tęsiasi veik tiesi plonesnė dali, vadinama liemenėliu; apačioj ji vėl išsiplečia, bet ne tiek, kiek viršuj, ir ta dalis vadinama uodegute (*globus minor*)“ PV 1919 21–22,

„<...> pryšakinė didesnė dalis[43] vadinama galva, arba *globus major*, apatinė dalis vadinasi vuodega, arba *globus minor*, kuri neapdengta kiaušių apsiautalu“ LM 1921 11.

11 lentelė. XX a. pr. *caput epididymidis*, *corpus epididymidis* ir *cauda epididymidis* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
caput epididymidis	galvutė 1919	prielipo galva
	galva 1921	
corpus epididymidis	liemenėlis 1919	prielipo kūnas
	liemuo 1919	
cauda epididymidis	uodegutė 1919	prielipo uodega
	vuodega 1921	

[43] Sėklidės prielipo.

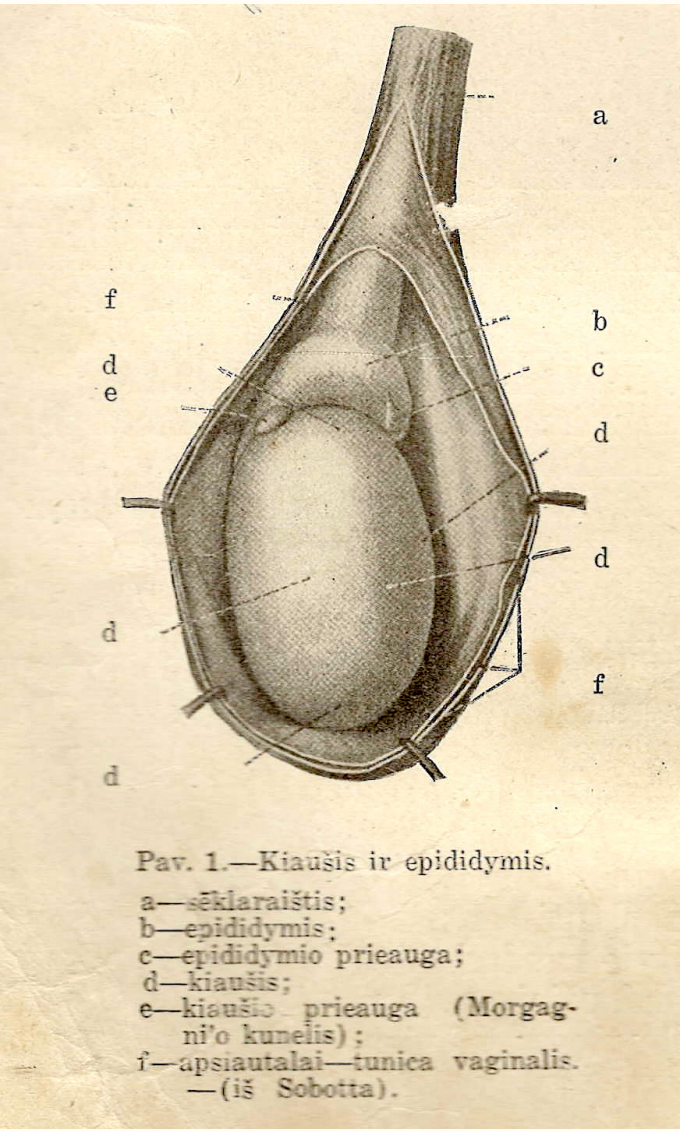

4 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 12-as puslapis
su jame pavaizduota sėklide, sėklidės prielipu, sėkliniu virželiu, sėklidės prielipo atauga, sėklidės atauga ir sėklidės makštiniu dangalu

Sėklidės prielipo latakas (lot. *ductus epididymidis*). Tai yra apie 6 m ilgio sėklidės prielipo dalis, kuri pripildo visą prielipą ir, pro uodegą išėjusi iš jo, tampa sėkliniu lataku. Prielipo latakas yra spermijų talpykla, kurioje jie beveik parą bręsta, kol tampa visaverčiai (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 208; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 137) (žr. 9 pav.).

1919 m. knygoje A. Karalius kalbamąjį lataką vadino net aštuoniais skirtingais terminais (žr. 12 lentelę):

„Viduriniais[44], kurie randasi giliau kūne, yra prostatiška gilė ir sėklas nešančios dūdelės arba gyslelės“ PV 1919 19,

„Kartais atsitinka, jog kraujagyslių išsiplėtimo priežasčia yra per daug didelė ir liuosa mašnelė. Tokiuose atsitikimuose gali būti reikalinga išpjauti dalį mašnelės, kad padaryti ją ankštesne; tuo būdu kiaušinėliai ir sėklas nešančios dūdukės laikosi augščiau ir kraujagyslėms nėra vietos išsiplėsti“ PV 1919 176,

„EPIDIDYMITIS vadinasi uždegimas epididymis'o, tai yra tų sėklą nešančiųjų dūdukių dalių, kurios randasi kiekvieno kiaušinėlio užpakaly <...>“ PV 1919 177,

„Skaudėjimas kirkšnįse ypatingai nepakenčiamas, jeigu uždegimas apima visas spermatiškas dūdukes (sėklą išnešančias gyslas[45])“ PV 1919 178,

„Nuo triperio paeinantis sėklinių dūdukių uždegimas labai retai kada užsibaigia pūliavimu. Tačiau tokis uždegimas labai tankiai palieka kitokius palaikus. Nuo to uždegimo sukietėja vienas ar antras epididymiso galas, o tas uždaro kelią sėklai į sėklą išnešančias dūdukes“ PV 1919 179,

„Kaip matome, sukietėjimas ar užsiblokavimas sėklą renkančiųjų arba išnešančiųjų dūdukių veda prie nevaisingumo“ PV 1919 179.

Paveiksle greta termino *epididymio kanalėlis* LM 1921 13 pateiktas lotyniškas atitikmuo *ductus epididymis* leidžia teigti, kad šiuo terminu taip pat gydytojo vadintas prielipo latakas.

12 lentelė. XX a. pr. *ductus epididymidis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ductus epididymidis	sėklą išnešančios dūdukės 1919	prielipo latakas
	sėklą išnešančiosios dūdukės 1919	
	sėklas nešančios dūdelės 1919	
	sėklą nešančios dūdukės 1919	
	sėklą nešančiosios dūdukės 1919	
	sėklas nešančios gyslelės 1919	
	spermatiškos dūdukės 1919	
	epididymio kanalėlis 1921	

Sėklinis latakas (lot. *ductus deferens*). Kaip jau minėta, sėklidės prielipo latakas, pro uodegą išėjęs iš prielipo, tampa sėkliniu lataku. Pastarasis yra porinis organas (jo ilgis – 45 cm, skersmuo – 2,5 mm, spindis – 0,5 mm), kuris sujungia sėklidės prielipą su išmetamuoju sėklos lataku. Sėklinio latako siena yra stora ir standi. Ją sudaro gleivinė,

[44] Kalbama apie vidinius lytinius organus.

[45] Neaišku, kaip traktuoti skliaustuose pateiktą žodžių junginį – ar kaip sinonimą, ar kaip termino paaiškinimą.

lygiųjų raumenų dangalas ir standus jungiamasis audinys. Kalbamasis latakas kyla kapšeliu aukštyn pagal sėklidės užpakalinį kraštą ir per kirkšninio kanalo paviršinę angą patenka į kirkšninį kanalą (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 208; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 137).

Šio organo (žr. 3, 5, 8, 9, 10, 11 pav.) pavadinimų taip pat aptikta tik A. Karaliaus knygose. Jų gydytojas vartojo nemažai (žr. 13 lentelę). Pavyzdžiui, 1919 m. jis pramaišiui vartojo penkis skirtingus terminus:

„<...> storesn[ė] dūduk[ė], vadinam[a] *epididymis*, iš kurios sėkla eina į kitą ploną gyslutę, sėklų išvadą, vadinamą vas deferens“ PV 1919 21,

„Mes patyrėme, jog sėklinės dūdukės (*vasa deferentia*) yra tai gyslutės arba kanalai, kurie išneša sėklą iš kiaušinėlių; <...>“ PV 1919 25,

„Bile liga, kuri užgauna kiaušinėlius ant tiek, jog sėkla nustoja savo normališkų ypatybių, arba bile liga, kuri *užkemša* sėklų dūdukes, taip jos sėkla negali išeit, padaro vyrą nevaisingu“ PV 1919 83,

„Priežasčia užsikimšimo sėklinių dūdukių tankiausiai yra gonorrhea (triperia) <...>“ PV 1919 84,

„EPIDIDYMITIS vadinasi uždegimas epididymis'o, tai yra tų sėklą nešančiųjų dūdukių dalių, kurios randasi kiekvieno kiaušinėlio užpakaly ir į kurias kiaušinėlio pagaminamos sėklos pirmiausiai susirenka, o jau iš ten patenka į išvedančiąsias dūdukes arba gyslutes (*vas deferens*)“ PV 1919 177.

Kaip matyti iš pateiktų sakinių, daugeliu atvejų greta terminų rašomi lotyniški atitikmenys, kurie leidžia tiksliai teigti, kad jais pavadintas sėklinis latakas.

Vėlesnėje savo knygoje A. Karalius, nors ir atsisakė visų minėtų sinoniminių terminų, tačiau vis tiek buvo nenuoseklus ir neapsisprendęs, mat kalbamąjį organą įvardijo dar dviem naujais, greičiausiai paties nukaltais, terminais:

„<...> sėklos pasiekia didįjį sėklų kanalą (ductus deferens), <...>“ LM 1921 12–13,

ductus deferens (sėklų latakėlis) LM 1921 13 (žr. 9 pav.).

13 lentelė. XX a. pr. *ductus deferens* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ductus deferens	išvedančiosios dūdukės 1919	sėklinis latakas
	išvedančiosios gyslutės 1919	
	sėklinės dūdukės 1919	
	sėklų dūdukės 1919	
	sėklų išvada 1919	
	didysis sėklų kanalas 1921	
	sėklų latakėlis 1921	

Sėkliniai takai. K. Griniaus straipsniuose, paskelbtuose laikraštyje *Sveikata*, pasitaikė pora terminų – *sėklos kanalėliai* ir *pautelių kanalas*, tačiau iš konteksto sunku tiksliai identifikuoti jų reikšmę:

„Gilyn kanalu beeidami triperio gyvunėliai gali užklysti tam tikrais sėklos kanalėliais ir iki kiaušių“ Svk 1911 3 2,

„Žmonėms buvo bandyta tik per rišt pautelių kanalas (tik pas vyrus), kad jų produktai neitų laukan, bet į kraują“ Svk 1921 6 2.

Galima būtų manyti, kad šiais terminais gydytojas galėjo vadinti bendrai visus sėklinius takus – vingiuotuosius sėklinius kanalėlius, tiesiuosius sėklinius kanalėlius, ištekamuosius sėklinius kanalėlius, sėklidės prielipo lataką, sėklinį lataką, sėklinės pūslelės lataką, išmetamąjį sėklos lataką, šlaplę.

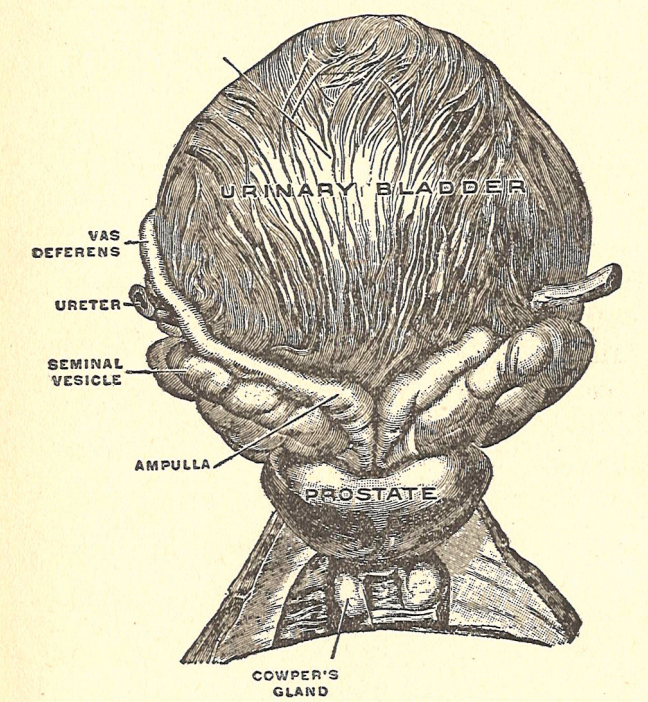

Prostatiška gilė, sėklinės dūdukės ir pūslė, žiūrint iš užpakalio.

5 pav. Knygos *Patarimai vyrams apie lyties dalykus* (1919) 27-as puslapis su jame pavaizduota prostata, sėkliniu lataku, šlaple, sėkline pūslele ir stormenine šlaplės liauka

Sėklinio latako ampulė (lot. *ampulla ductus deferentis*). Tai yra sėklinio latako praplatėjimas. Jam pavadinti A. Karalius terminologizavo du gyvosios kalbos žodžius (žr. 14 lentelę), kurių pirminė reikšmė yra „daiktas, vieta kam nors laikyti“ (plg. sėkliniame latake kaupiasi spermatozoidai); tai buitinės metaforos:

„Pūslės apačioj abi sėklini išvadi išsiplečia į mažyčius maišiukus (*ampula*)“ PV 1919 22,

„Sėklinės dūdukės ir sandėliai (*ampullae*) per daug prisipildo sėkla ir pastaroji turi rast sau išeigą“ PV 1919 55.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šis terminas eina ir pagrindiniu sudėtinio termino *sėklų sandėliai*, kuriuo vadinama visai kita sąvoka, dėmeniu (žr. 15 lentelę).

14 lentelė. XX a. pr. *ampulla ductus deferentis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ampulla ductus deferentis	maišiukai 1919	sėklinio latako ampulė
	sandėliai 1919	

Sėklinė pūslelė (lot. *glandula vesiculosa*; *glandula seminalis*; *vesicula seminalis*). Prie užpakalinio šlapimo pūslės paviršiaus į šoną nuo sėklinio latako ampulės prisišliejusi porinė liauka (jos aukštis – 5 cm, skersmuo – 1,5 cm), kurią sudaro įvairiai vingiuodamas ilgas vamzdelis (žr. 5, 8, 9, 10 pav.), A. Karaliaus 1919 m. vadinta sudėtiniais terminais su metaforiniais pagrindiniais dėmenimis, tiesa, šaltinyje šie terminai vartojami tik daugiskaitos forma (žr. 15 lentelę):

„Ta uodegutė užsiriečia augštyn ir suvienija arba tęsiasi augštyn, kaipo sėklų išvada (*vas deferens*), kuri išneša sėklą iš kiaušinėlių į sėklų sandėlius (*seminal vesicles*) <...>“ PV 1919 22,

„Pūslės[46] apačioj abi sėklini išvadi išsiplečia į mažyčius maišiukus (ampula). Tie maišiukai esti pagamintų sėklų sandėliais arba rezervuarais“[47] PV 1919 22.

1921 m. gydytojas minėtų terminų atsisakė ir sukūrė naujų, vienas iš jų savo forma šiek tiek panašus į dabartinį:

Sėklų puslaitė LM 1921 13 (žr. 9 pav.),

„Iš kiaušių spermatozoidai susirenka į sėklų sudynėlius (užpakalyj puslės), iš kur ištrykšta per tam tikrus kanalėlius į šlapimo kanalėlį ir laukan. Sėklų sudynėliams prisipildžius spermatozoidais ir spermatiniu skystimu, jaučiama savojingas nesmagumas, verčiantis juos ištuštinti; <...>“ LM 1921 16,

plg. „Sėklinė pūslelė yra prisišliejusi prie užpakalinio šlapimo pūslės paviršiaus <...>“ (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 209).

[46] Kalbama apie šlapimo pūslę.

[47] Neaišku, kaip traktuoti šį terminą – ar kaip vienažodį, ar kaip dvižodį *sėklų rezervuarai*, jei dėmenį *sėklų* laikysime priklausančiu ne tik terminui *sandėliai*.

15 lentelė. XX a. pr. *glandula vesiculosa*, *glandula seminalis*, *vesicula seminalis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
glandula vesiculosa; glandula seminalis; vesicula seminalis	sėklų rezervuarai 1919	sėklinė pūslelė
	sėklų sandėliai 1919	
	sėklų puslaitė 1921	
	sėklų sudynėliai 1921	

Sėklinis gumburėlis (lot. *colliculus seminalis*). Užpakalinėje vyro šlaplės sienoje esantis tam tikras iškilimas A. Karaliaus 1919 m. knygelėje įvardytas trejopai (žr. 16 lentelę):

> „Šlapinimosi kanalas paprastai skiriasi į dvi dali – priešakinė dalis, kuri tęsiasi per visą varpos ilgumą, ir užpakalinė dalis, – nuo varpos šaknies iki pūslės. Užpakalinėj kanalo daly randasi mažas išsiplėtimas arba pūslutė (*verumontanum* arba *caput gallinaginis*), kuri lošia svarbią rolę lytiškame nusilpime. <...>. Nuo abiejų sėklų sandėlių eina, taip vadinamos, išmetamosios dūdukės, kurios atsiduria į minėtą šlapinimosi kanalo pūslutę“ PV 1919 25.

Remiantis pateiktais sakiniais terminais galima laikyti ir *išsiplėtimą*, ir *pūslutę*, juoba kad juos sieja jungtukas *arba*, paprastai tekste jungiantis sinonimus, be to, greta pateiktas lotyniškas atitikmuo.

16 lentelė. XX a. pr. *colliculus seminalis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
colliculus seminalis	išsiplėtimas 1919	sėklinis gumburėlis
	pūslutė 1919	
	šlapinimosi kanalo pūslutė 1919	

Sėklos išmetamasis latakas (lot. *ductus ejaculatorius*). Trumpas (2 cm) kanaliukas, kuris įstrižai (iš viršaus ir iš šoninės pusės į apačią ir į vidinę pusę) perveria priešinę liauką ir atsiveria į šlaplę (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 209; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 138) (žr. 7, 8 pav.). Palyginus A. Karaliaus pavadinimus (žr. 17 lentelę) su dabartiniame anatomijos vadovėlyje aprašyta ir paveiksle pavaizduota to latako buvimo vieta, numanoma, kad tie pavadinimai reiškia „ductus ejaculatorius“:

„Užpakalinėj kanalo daly randasi mažas išsiplėtimas arba pūslutė (*verumontanum* arba *caput gallinagnis*), kuri lošia svarbią rolę lytiškame nusilpime. Abiejose tos pūslutės šalįse yra skylutės į <...> išmetančiasias gyslutes“ PV 1919 25,

„Pilna išeinamoji žarna, spausdama prostatišką gilę ir sėklų kanalus, gali padaryt sėklos nubėgimą“ PV 1919 58,

ištryškiamoji atvara (ductus) LM 1921 19 (žr. 7 pav.),

„Prostatinė liauka randasi prie puslės; per ją eina šlapimo kanalėlis ir sėklos kanalėliai“ LM 1921 24,

plg. „Vertikaliai [priešinę liauką] perveria šlaplė, įstrižai – išmetamieji sėklos latakai“ (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 209).

17 lentelė. XX a. pr. *ductus ejaculatorius* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ductus ejaculatorius	išmetančiosios gyslutės 1919	sėklos išmetamasis latakas
	sėklų kanalai 1919	
	ištryškiamoji atvara 1921	
	sėklos kanalėliai 1921	

Sėkla (lot. *sperma*). Iš anksčiausių šaltinių, kuriuose buvo rasta balzgano, glitaus, savito kvapo, šarminės reakcijos (pH – 7,2) skysčio (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 213) pavadinimų (žr. 18 lentelę), minėtinos dvi XIX a. pab. Pr. Matulaičio (1890 m.) ir A. Vileišio (1899 m.) publikacijos:

„Ir faktai, pagal kuriuos galima spręsti, kad liga persiduoda vaisiui ir per seklą vyriškio ir per kiaušinuką moteriškės“ Vrp 1890 10 154,

„Jeigu pribrendęs kiaušinėlis susivienija su vyro sėkla, tai drapanės daugiaus nebeatsiranda“ PM 1899 7, PM 1906 7.

Ne vieną terminą sėklai pavadinti vartojo K. Grinius:

„Vyriškoji sėkla dirbasi tam tikruose įtaisuose – kiaušiuose“ Svk 1910 12 1,

„Iš to uždegimo sėklų kanalėliai užsitakuoja ir iš kiaušių sėkla nebeišeina, o be vyro sėklos moteriškė nepastos neščia“ Svk 1911 3 3,

„**Poliucijos**. Taip vadinama vyrų sėklos nenoromis išsiliejimas daugiausiai naktimis“ Svk 1921 1 3.

K. Griniaus pavartotas terminas *vyriškoji sėkla* jau buvo žinomas religiniuose raštuose: *Ne iš sėklos vyriškosios, bet tiektai nuog dvasios šventosios žodis Dievo žmogu stojo* Mažvydas. *Pana Marija kačei ve vyriškos sėklos nėščia tapusi* J. Bretkūno *Postilė*.

Vėliau rašę gydytojai (Pr. Matulaitis, A. Ambraziejūtė-Steponaitienė, A. Karalius) rinkosi vientisinį metaforinį pavadinimą *sėkla*, kuris vėliau prigijo dabartinėje medicinos mokslo kalboje, nors A. Karalius dar 1921 m. vartojęs ir sudėtinius terminus *vyro sēkla* LM 1921 3, *vyriška sēkla* LM 1921 4:

„Syphilis yra viena iš nedaugelio ligų, kurios persiduoda nuo tėvų vaikams, tiesiog sēkloje“ LytL 1915 14,

„Į užsimzgantį[48] gymį sifilis gali patekti ar su tėvo sėkla, arba su motinos kiaušinuku“ LL 1919 13,

„Iš visų tų organų svarbiausiais ir reikalingiausiais yra kiaušinēliai, nes tai jie pagamina *sēklą*, <...> PV 1919 19.

18 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *sperma* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
sperma	sekla vyriškio 1890	sperma, sėkla
	vyro sėkla 1899, 1906, 1911	
	sėkla 1910, 1911, 1912, 1915, 1919	
	vyriškoji sėkla 1910	
	sēkla 1919, 1921	
	vyriška sēkla 1921	
	vyro sēkla 1921	
	vyrų sėkla 1921	

Žmogaus anatomijos žiniomis, sperma yra sėklidės ir kitų lytinių liaukų sekretų, pavyzdžiui, sėklinių pūslelių sekreto, priešinės liaukos sekreto, mišinys: 99,9 proc. spermos sudaryta iš prostatos ir sėklinių pūslelių sekreto ir tik 0,1 proc. – iš sėklidžių sekreto. Iš konteksto neaišku, kokia spermos dalis įvardyta terminais tokiuose sakiniuose:

„Kiaušinēlių pagaminamą skystimą reikētų vadinti spermos arba spermatišku skystimu, nes jame plaukioja spermatozai (apvaisinantieji perai)“ PV 1919 32,

„SPERMATORRHEA vadinasi sēklos varvējimas. Tai yra toks stovis, kuomet ligoniui nuolat arba veik nuolat, nuo menkiausio įsitempimo ar susijudinimo, išvarva keletas lašų sēklinio skystimo; <...>“ PV 1919 59–60,

„Kartais sēklinis skystimas yra pagaminamas, bet jame nēra *spermatozų* (apvaisinančių gyvūnēlių); <...>“ PV 1919 84,

„Skystimas iš prostatiškos gilēs ir iš sēklinių dūdelių turi būti be pūlių ir be triperio perų (gonococci)“ PV 1919 142,

[48] Korektūros klaida originale.

„Sėklų sudynėliams prisipildžius spermatozoidais ir spermatiniu skystimu, jaučiama savojingas nesmagumas, verčiantis juos ištuštinti; <...>“ LM 1921 16,
„<...> kiaušių sultys (sėklos) suteikia reikalingo stiprumo“ LM 1921 37.

Spermatozoidas (lot. *spermatozoon*). Gydytojų publikacijose ypač įvairavo vyriškosios sėklinės ląstelės (žr. 6 pav.) pavadinimai (žr. 19 lentelę).

K. Grinius mėgino ją pavadinti lietuviškai:

„Žmogus ir augštesniosios eilios gyvuliai dauginasi per susijungimą moteriškojo ir vyriškojo veislinio narvelio“ Svk 1910 12 1,
„Prieš dešimtis tūkstančių metų iš susivienijimo moteriško ir vyriško narvelio atsirado žmogus“ Svk 1921 6 1.

LKŽe žodis *narvelis* neturi medicininės reikšmės.

Gydytojas vartojo ir skolinį *spermatazojis*:

„Svarbiausioji vyriškosios sėklos dalis tai taip vadinami *spermatazojai* – tokie mažytėliai vos per mikroskopą matomi uodeguoti gyvunėliai“ Svk 1910 12 1–2,

bei jo variantą *spermatozojis:*

„Sveiki spermatozojai vikriai uodegėle vinguriuoja ir patįs iriasi tolyn“ Svk 1910 12 2.

Tame pačiame straipsnyje tą terminą K. Grinius dar tikslino:

„Ramus iktol moteriškasis kiaušelis, mažesnis už aguonos grudelį, gavęs vyriškąjį spermatozojį ima mainytis, augti ir už kiek mėnesių iš jo išauga jaunas gyvas sutvėrimas“ Svk 1910 12 2.

Lietuviškų atitikmenų vyriškajai sėklinei ląstelei pavadinti ieškojo ir A. Karalius. Tokie būtų jo sudaryti pavadinimai *apvaisinantieji perai*, *apvaisinantys / apvaisinantieji gyvūnėliai*, *vyriškosios lyties veisimo ląstelės*, kuriuos tekste pateikė greta tą pačią sąvoką įvardijančių skolinių:

„Jos[49] vidus pripildytas limpančio pieniško skystimo, kuris matomai yra reikalingas spermatozų gyvybei ir judėjimui“ PV 1919 28,
„Kiaušinėlių pagaminamą skystimą reikėtų vadinti spermos arba spermatišku skystimu, nes jame plaukioja *spermatozai* (*apvaisinantieji perai*)“ PV 1919 32,
„Spermatozai arba apvaisinantieji gyvūnėliai, kaip jie išrodo žiūrint į juos per galingiausius mikroskopus“ PV 1919 34 (žr. 6 pav.),

[49] Kalbama apie prostatą.

„Kartais sėklinis skystimas yra pagaminamas, bet jame nėra *spermatozų* (apvaisinančių gyvūnėlių); <...>“ PV 1919 84,

„Vyro kiaušiuose pasidaro spermatozoidai, arba vyriškosios lyties veisimo ląstelės“ LM 1921 11.

Vis dėlto pirmenybę, kaip matyti iš pavyzdžių, gydytojas teikė nelietuviškiems terminams, o lietuviškus atitikmenis galima būtų traktuoti ir kaip skolinių paaiškinimus.

1919 m. A. Karalius pateikė šiek tiek kalbamosios ląstelės pavadinimų istorijos. Ankstesnių autorių siūlytus pavadinimus jis atmetė kaip netikslius ir pateikė dar tris terminus, kuriais eina skoliniai:

„Tyrinėdami su mikroskopu lašą sėklinio skystimo, mes atrasime jame plaukiojant ir vinguriuojant tūkstančius mažyčių kūnelių, panašių į varlių perus ir pagal visko išrodančių savystoviais gyvūnėliais. Nieko stebėtino, jeigu pirmieji tyrinėtojai manė, jog tai gyvūnėliai ir praminė juos *animuncula* ir *spermatozoa* arba sperm-gyvūnėliais. Tas vardas nėra atsakantis: sulyg to vardo, mes persistatome juos gyvūnėliais arba savystoviais perais, bet jie tokiais nėra. Jie yra tik galinčios krutėti celės. Todėl geriaus būtų vadinti juos *zoospermais*, *spermatozoidais* arba tiesiog spermia“ PV 1919 33.

19 lentelė. XX a. pr. *spermatozoon*, *spermium* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
spermatozoon, spermium	spermatazojis 1910	spermatozoidas
	spermatozojis 1910	
	vyriškasis spermatozojis 1910	
	vyriškasis veislinis narvelis 1910	
	animuncula 1919	
	apvaisinantieji gyvūnėliai 1919	
	apvaisinantieji perai 1919	
	spermatozas 1919	
	spermatozoa 1919	
	spermatozoidas 1919, 1921	
	sperm-gyvunėliai 1919	
	spermia 1919	
	zoospermai 1919	
	spermatoidas 1921	
	vyriškas narvelis 1921	
	vyriškosios lyties veisimo ląstelės 1921	

6 pav. Knygos *Patarmės vyrams apie lyties dalykus* (1919) 34-as puslapis su jame pavaizduotomis vyriškosiomis sėklinėmis ląstelėmis

A. Karalius išsamiau aprašė vyriškosios sėklinės ląstelės sandarą, pavadindamas jos dalis (žr. 20 lentelę). Jo žodžiais, ši ląstelė

> „<...>, susideda iš galvutės, kaklelio[50], kūnelio[51] ir uodegutės. Galvutė yra pailgoka, bet plokšti, suplota. Viršutinė jos dalis, su kuria spermatozas praduria kiaušinėlį, yra plonesnė ir smailesnė ir vadinama durklu. Uodegutė veikia, kaipo vairas ir jos vingiuojanti krutėjimai suteikia spermatozui galę savystoviai judėti“ PV 1919 35–36,
>
> „Spermatozoidai yra labai maži, bet ypatingai gyvi, turi vadinamą „galvą“ ir „vuodegą“, kuri jiems suteikia galimybės greitai judėti-nardyti“ LM 1921 15.

20 lentelė. XX a. pr. vyriškosios sėklinės ląstelės sudedamųjų dalių pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
caput	galvutė 1919	galvutė
	„galva“ 1921	
	galva 1921	
–	kūnelis 1919	–
flagellum (cauda)	uodegutė 1919	žiuželis
	„vuodega“ 1921	

[50] Dabar tokia dalis neskiriama.

[51] Dabar tokia dalis neskiriama.

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
perforatorium	durklas 1919	prakiurdiklis
–	kaklelis 1919	–

Vyro šlaplė (lot. *urethra masculina*). Neporinis vamzdžio formos organas, skirtas šlapimui ir spermai pernešti (jo ilgis – 20 cm), jungiantis šlapimo pūslę su išore (žr. 5, 7, 8, 9, 11 pav.), A. Vileišio ir A. Karaliaus vadintas keliais, dažniausiai sudėtiniais, terminais, kurių įvairavo tiek pagrindiniai, tiek rūšiniai dėmenys (žr. 21 lentelę):

„Nėra tai pavojingas priepuolis, bet suteikia jautrią ligą, nes sukrešėjęs kraujas užkemša varpos kanalą ir užturi šlapumą, kuris suteikia stiprų skaudėjimą“ NG 1908 88,

„<...> sėklų išvada (*vas deferens*), kuri išneša sėklą iš kiaušinėlių į sėklų sandėlius (*seminal vesicles*) ir į varpos kanalą (*urethra*)“ PV 1919 22,

„Šitoj tai kerpinėj (subudavojimu panašioj į jūrių kerpę) dalyje randasi skylutė arba šlapinimosi kanalas (*urethra*), kuriuomi išleidžiama iš pūslės šlapumas“ PV 1919 23,

„ŠLAPINIMOS KANALO SUTINIMAI toje dalyje, kuri yra prostatiškos gilės vidury, tankiai yra nusilpimo priežasčia, ypač kur nusilpimas apsireiškia pirmlaikiniais išsiliejimais“ PV 1919 64,

„Toms kelioms dienoms praėjus, ligonis pradeda jausti šlapumo kanale kokį-tai keistą jausmą ir prasideda, taip vadinamas, *pradinis* ligos[52] laipsnis“ PV 1919 104,

„Laike lytinio suėjimo kiaušiuose pasiliuosuoja spermatozoidai ir su spermatiniu skystimu ištrykšta laukan per šlapumo kanalėlį“ LM 1921 11,

„<...> per kitas dudeles (ductus efferens) sėklos pasiekia didįjį sėklų kanalą (ductus deferens), paskui šlapinimo kanalėlį ir ant galo apleidžia vyros lyties aparatą“ LM 1921 12–13, dar plg. šlapimo kanalėlis LM 1921 13 (žr. 9 pav.).

Kaip parenkamas rūšinis dėmuo? Vienais atvejais įvardijimo pagrindu imamas organas, kurio dalį norima pavadinti (varpa), kitais atvejais – to organo atliekamas veiksmas (šlapinimasis) ir pagaliau – skystis, kurį tas organas išskiria (šlapimas). Ankstesnių (1908, 1919 m.) šaltinių autoriai pagrindiniu dėmeniu rinkosi terminą *kanalas*, o vėlesniame, 1921 m., šaltinyje jau apsistota ties mažybine forma *kanalėlis*, nors viename iš paveikslų pavartotas ir kitas sinoniminis mažybinės formos pagrindinis dėmuo *šlapimo latakėlis* LM 1921 19.

[52] Triperio.

21 lentelė. XX a. pr. *urethra masculina* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
urethra masculina	varpos kanalas 1908, 1919	vyro šlaplė
	skylutė 1919	
	šlapinimosi kanalas 1919	
	šlapinimos kanalas 1919	
	šlapumo kanalas 1919	
	šlapimo kanalėlis 1921	
	šlapimo latakėlis 1921	
	šlapinimo kanalėlis 1921	
	šlapumo kanalėlis 1921	

A. Karalius pateikė kelių šio organo dalių pavadinimų, kuriais įvardytos trys anatomijos sąvokos – išorinė šlaplės anga (lot. *ostium urethrae externum*) (žr. 22 lentelę):

„Maža skylutė, kurią matote galvutės vidury, vadinama žiotis (*meatus* arba *meatus urinarius*)“ PV 1919 23

ir

„<...> pačiame gale varpos galvelės randasi šlapimo kanalėlio atvara, arba *meatus*“ LM 1921 20;

vyro šlaplės gleivinė (lot. *tunica mucosa*) –

„<...> šlapumas aprūgština šlapinimosi kanalo sienas, <...>“ PV 1919 93;

šlaplės skiauterė (lot. *crista urethralis*) –

šlapimo kanalėlio briauna (cresta) LM 1921 19 (žr. 7 pav.).

22 lentelė. XX a. pr. *ostium urethrae externum* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminaas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ostium urethrae externum	žiotis 1919	išorinė šlaplės anga
	šlapimo kanalėlio atvara 1921	

A. Karaliaus knygose rasta šlaplės liaukų (lot. *glandulae urethrales*) ir stormeninės šlaplės liaukos (lot. *glandula bulbourethralis*) (žr. 5, 7, 10 pav.) pavadinimų

(žr. 23 lentelę). Stormeninės šlaplės liaukos – dvi žirnio dydžio liaukos. Jas sudaro jungiamojo audinio skiltelės, kuriose yra liaukinio epitelio. Šis gamina lipnų sekretą, kuris plonais ištekamaisiais latakais išsiskiria į šlaplę ir įeina į spermos sudėtį (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 138).

Liaukos, kaip ir kituose ankstesnio laikotarpio populiarinamuosiuose medicinos spaudiniuose, A. Karaliaus vadinamos terminu *gilės*, tačiau vėlesnėje knygoje gydytojas jau apsistoja ties terminu *liauka*. Kadangi knygos jo verstos iš anglų kalbos, vertėjas šių liaukų pavadinimų rūšiniais dėmenimis paėmė aplietuvintus angliškus eponimus:

> „COWPER'O GILĖS ir šlapinimosi kanale randamos, taip vadinamos *Littre's*[53] gilės išduoda skystimą, kuris turi alkalinę veikmę. Tasai skystimas ištrykšta laike lytiško susierzinimo ir, sudrėkindamas šlapinimosi kanalą, padaro jį alkaliniu" PV 1919 31,
>
> „Daugelis ligonių nugąstauja, manydami būk jiems varva sėklinis skystimas, kuomet ištikrųjų varva prostatiškas skystimas arba kokis kitas skystimas iš šlapinimosi kanalo gilių" PV 1919 60, Cowper'o liauka LM 1921 19 (žr. 7 pav.), Littre'o liaukos LM 1921 19 (žr. 7 pav.).

23 lentelė. XX a. pr. *glandulae urethrales* ir *glandula bulbourethralis* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
glandulae urethrales	Littre's gilės 1919	šlaplės liaukos
	Littre's liaukos 1921	
glandula bulbourethralis	Cowper'o gilės 1919	stormeninė šlaplės liauka
	šlapinimosi kanalo gilės 1919	
	Cowper'o liauka 1921	

Stormeninės šlaplės liaukos latakas (lot. *ductus glandulae bulbourethralis*) ir šlaplės liaukų latakai (lot. *ductus paraurethrales*) A. Karaliaus vadinami tokiais terminais (žr. 24 lentelę):

> „Į varpos kanalėlį įeina daugybė mažų skylaičių – tai Littre'o ir Cowper'o liaukų (gilių) kanalėliai" LM 1921 22.

[53] Alexis Littré (1658–1726) – prancūzų gydytojas anatomas. Aprašė vyro šlaplės liaukas, kurios vadintos jo vardu (žr. prieigą internete: https://en.wikipedia.org/wiki/Alexis_Littr%C3%A9).

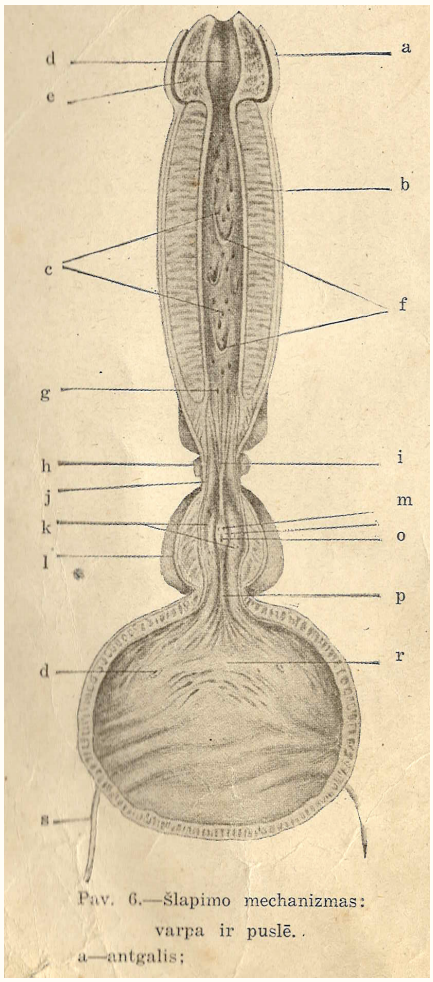

Pav. 6.—Šlapimo mechanizmas: varpa ir puslė.
a—antgalis;

b—corpus cavernosum;
c—Littre'o liaukos;
d—fossa navicularis;
e—glans penis (galvutė);
f—folliculi Morgagni;
g—šlapimo latakėlis;
h—Cowper'o liauka;
i—frenulae cristoe;
j—šlap. kanalėlis;
k—prostatinės liaukos atvaros;
l—prostatinė liauka;
m—ištryškiamoji atvara (ductus);
n—verumontanum;
o—sinus pocularis;
p—šlap. kanalėlio briauna (cresta);
r—puslė;
s—šlapimo latakėlis.

7 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 18–19-as puslapiai su juose pavaizduota varpa, varpos antgaliu, varpos galvute, varpos kempinkūniu, šlaplės liaukomis, sėklidės atauga, šlaple, stormenine šlaplės liauka, prostatos latakėliais, prostata, sėklos išmetamuoju lataku ir šlaplės skiautere

24 lentelė. XX a. pr. *ductus paraurethrales* ir *ductus glandulae bulbourethralis* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
ductus paraurethrales	Littre'o gilių kanalēliai 1921	šlaplės liaukų latakai
	Littre'o liaukų kanalēliai 1921	
ductus glandulae bulbourethralis	Cowper'o gilių kanalēliai 1921	stormeninės šlaplės liaukos latakas
	Cowper'o liaukų kanalēliai 1921	

Stormeninės šlaplės liaukos sekretas, prejakuliatas; šlaplės liaukų sekretas. Erekcijos ir lytinio akto pradžioje išsiskyręs sekretas, kuris vilgo ir šarmina šlaplės sienas (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 213), A. Karaliaus pavadintas *Littre'o gilių skystimu*, o stormeninės šlaplės liaukos sekretas – atitinkamai *Cowper'o gilių skystimu*:

„Šlapinimosi kanalas, ypač tuoj po nusišlapinimo, turi rūgščio (acid) veikmę, nes šlapumas yra rūgštas. Tuo tarpu rūgščiai užmuša sēklą, todēl Cowper'o ir Littre's gilių skystimas prašalina iš šlapinimosi kanalo visus rūgščio pēdsakus, apsaugodamas tuo būdu sēklų gyvastį" PV 1919 31–32.

Priešinė liauka, prostata (lot. *prostata*). Tai neporinis 20 g sveriantis kietos konsistencijos organas, gaminantis šarminį, spermatozoidų aktyvumą skatinantį sekretą ir neleidžiantis spermai maišytis su šlapimu (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 209). K. Grinius šį organą (žr. 5, 7, 8, 9, 10 pav.) savo straipsniuose vadino lietuviškai (žr. 25 lentelę):

„Šlapumo pūslė mažiau teužlaiko skystimo, be to, tarpriečio liauka (prostata) esti padidėjusi ir erzina šlapumo taką" Svk 1921 6 1.

Skliaustuose pateiktas terminas *prostata* galėtų būti traktuojamas dvejopai – ir kaip sinonimas, ir kaip lotyniškas atitikmuo.

Pr. Matulaičio knygelėje varijavo priešinės liaukos pavadinimai (žr. 25 lentelę):

„Tarpais papuliuoja grumulas, vadinamas prostate, kuris randasi prie įėjimo į puslę" LytL 1915 4,
„Pasidaro permainos grumule, vadinamam „prostata", ir sēklos žakeliuose" LytL 1915 17.

Kiti gydytojai (A. Ambraziejūtė-Steponaitienė, A. Karalius), manytina, vertėsi pačių sudarytais šio organo pavadinimais (žr. 25 lentelę):

„Pas vyrus gali būti kiaušiniukų ir jų priedų uždegimas. Taip pat gali užgriebti prastatinę glandą ir kitas mažiau žymesnes lytines daleles" LL 1919 18,
„<...> dar vienas lyties organas, kurį mes turime pažinti, tai yra, prostatiškoji gilē (*Prostate*)" PV 1919 27,

„Sugedęs skilvis, negalėjimas dėl bile kokios priežasties miegoti, prostatiškos gilės susitraukimas, žarnų neisveikumai, ir t. t., gali padaryt tokią-pat veido iššiūrą“ PV 1919 46,

„<...> užkrėtimas gali apimti prostatę, <...>“ PV 1919 108,

„Prostatinė liauka randasi prie puslės; <...>“ LM 1921 24.

25 lentelė. XX a. pr. *prostata* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
prostata	prostata 1915	priešinė liauka, prostata
	prostatė 1915	
	prostatē 1919	
	prastatinė glanda 1919	
	prostatiška gilē 1919	
	prostatiškoji gilē 1919	
	prostatinē liauka 1921	
	tarpriečio liauka 1921	

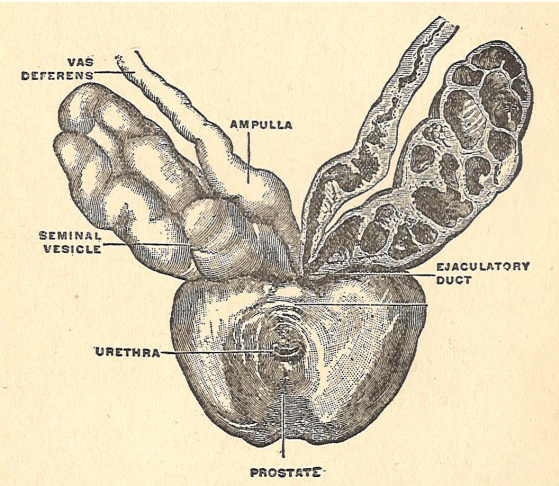

Prostatiška gilē, sēklinēs dūdukēs ir sēklų išvados, kaip jos matosi iš priešakio ir iš viršaus.

8 pav. Knygos *Patarimai vyrams apie lyties dalyklus* (1919) 26-as puslapis su jame pavaizduota prostata, sėkliniu lataku, sėkline pūslele, sėklos išmetamuoju lataku ir šlaple

Priešinės liaukos sekretas (lot. *succus prostaticus*). Priešinės liaukos parenchimą[54] sudaro apie 40 liaukų, kurios gamina matinės spalvos, silpnai šarminį (pH – 6,45) sekretą, kuris, neutralizuodamas rūgščią aplinką, skatina spermatozoidų aktyvumą

[54] Organo specifinių ląstelių visuma MedŽ 1980 418.

(Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 209–210). Šis sekretas A. Karaliaus vadintas tokiais pavadinimais, kurių reikšmė aiški ir be konteksto (žr. 26 lentelę):

„<...> prostatiškas skystimas suteikia sėklai maistą“ PV 1919 31,

„Prostatiškos gilės skystimas, <...>, pasirodo esąs svarbia sėklinio skystimo dalimi, kuri reikalinga spermatozų gyvumui ir judėjimui, ir jeigu prostatiškas skystimas tampa kaipnors sugadintas, tas blogai atsiliepia ant spermatozų“ PV 1919 84,

„Skystimas iš prostatiškos gilės <...> turi būti be pūlių ir be triperio perų (*gonococci*)“ PV 1919 142.

26 lentelė. XX a. pr. *succus prostaticus* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
succus prostaticus	prostatiškas skystimas 1919	priešinės liaukos sekretas
	prostatiškos gilės skystimas 1919	
	skystimas iš prostatiškos gilės 1919	

Priešinės liaukos latakėliai (lot. *ductuli prostatici*). A. Karalius savo knygose aprašė ne vieną vidinių vyro lytinių organų lataką ir jiems pavadinti vartojo išties nemažai terminų, pvz.: *dūdelės*, *dūdukės*, *gyslelės*, *gyslutės*, *kanalai*, *kanalėliai*, *latakėliai* ir kt. Ne išimtis buvo priešinės liaukos latakėlių pavadinimai, kurių įvairavo ne tik pagrindiniai, bet ir rūšiniai dėmenys (žr. 27 lentelę):

„Abiejose tos pūslutės[55] šalįse yra skylutės į prostatiškas <...> gyslutes“ PV 1919 25,

„Į pačią prostatę negalima įleisti jokių gyduolių, jokiu masažavimo būdu irgi negalima tikėtis išspausti iš visų prostatės gyslelių visas ligos sėklas, taip kad labai sunku tikrai žinoti, jog prostatėje neužsiliko gonorrheos sėklų, iš kurių ji gali vėl atsinaujinti“ PV 1919 163.

27 lentelė. XX a. pr. *ductuli prostatici* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ductuli prostatici	prostatės gyslelės 1919	priešinės liaukos latakėliai
	prostatiškos gyslutės 1919	

A. Karaliaus terminas *prostatinės liaukos atvaros* LM 1921 19 (žr. 7 pav.) galėtų reikšti kalbamųjų latakėlių atsivėrimo vietas.

[55] Kalbama apie sėklinį gumburėlį (lot. *colliculum seminalis*).

3.2. Išorinių vyro lytinių organų pavadinimai

Išoriniai vyro lytiniai organai (lot. *organa genitalia masculina externa*). Prie jų paprastai priskiriama varpa (lot. *penis*), kapšelis (lot. *scrotum*).

Šių organų pavadinimų (žr. 28 lentelę) rasta A. Vileišio ir A. Karaliaus raštuose. A. Vileišis 1904 m. knygelėje apie sifilį tuos organus bendrai vadino terminu *vyro gėdos dalys*; „organa genitalia masculina externa“ reikšmė yra kontekstinė:

> „Reikia atminti, kad šitos moterįs, ar gyvena jos paleistuvių namuose, ar vaikšto liuosiai po gatves ir viešbučius, gangreit visos iki vienai serga blogaja liga. Ir šiteip susieinant su jomis, puliai su nuodais nuo skaudulių, kurie blogajai ligai įvykus, dažnai esti ant gėdos dalių, patenka ant vyro gėdos dalių, kurs ir užsikrečia blogaja liga, jeigu ant šių jo dalių yra suplaišymas arba žaizdelės“ BL 1904 9.

A. Karalius 1919 m. knygoje, prieš aprašydamas kalbamuosius organus ir jų anatomines bei fiziologines ypatybes, pradžioje pažymėjo, kad „vyro lyties organai, kuriuos vadinama ir *veisimosi organais*, skiriasi į išlaukinius ir vidurinius“ PV 1919 19. Taigi, pirmieji terminai yra *[išlaukiniai vyro lyties organai]* ir *išlaukiniai vyro veisimosi organai*.

Toliau toje pačioje knygoje gydytojas šiuos organus vadino dar dviem kitokiais terminais. Tai *lytiškos dalys* ir *lytiški organai*. Jie „išorinių vyro lytinių organų“ reikšmę įgyja tik kontekste:

> „Kartais ypata su dideliais lytiškais organais gali būti visiškai bejiegē, arba visai priešingai“ PV 1919 23,
> „Paveizdan, ligonis, kurį vargina per daug tankųs naktiniai išsiliejimai, gali jaust galvos skaudējimus, pakaušio sopējimus, silpnumą kaklo raumenįse ir nugaroj ir negerumą kojų tarpe po lytiškais organais“ PV 1919 56,
> „Niekas tiek nekenkia lytiškiems organams, kiek pirmalaikis jų varginimas“ PV 1919 68.

Įdomu pastebėti, kad autorius terminu *lytiški organai* vadino išorinius, o *lyties organai* – vidinius vyro lytinius organus; tai aiškiai matyti iš tokio sakinio:

> „Apsireiškia įvairųs negerumai laike susinešimų ir šlapinantis, skaudējimai palei lytiškas dalis ir pačiuose lyties organuose“ PV 1919 75.

28 lentelė. XX a. pr. *organa genitalia masculina externa* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
organa genitalia masculina externa	vyro gėdos dalys 1904	išoriniai vyro lytiniai organai
	[išlaukiniai vyro lyties organai] 1919	
	[išlaukiniai vyro veisimosi organai] 1919	
	lytiški organai 1919	
	lytiškos dalys 1919	

Varpa (lot. *penis*). Neporinis erekcinis (galintis sukietėti, sustorėti ir pailgėti) organas spermatozoidams pernešti į moters lytinius takus (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210) (žr. 7, 9, 10 pav.) gydytojų K. Griniaus, Pr. Matulaičio, S. Matulaičio, A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, A. Karaliaus vadintas tuo pačiu terminu (žr. 29 lentelę):

varpa – penis MG 1913 2 12,

„Varpa sutinsta, visą paima karštis, negalima užmigti, šlapintis sunku“ LytL 1915 4,

„<...>, pas vyrus būna įvairųs varpos galvutės aptinimai“ LL 1919 22,

„Varpa arba vyro organas, <...>“ PV 1919 22,

„Vaikai reik įgrąsint, kad varpos bereikalo nečiupinėtų, kad tai gėda, negražu, nuodėmė. Tad mažiau bus ir varpų braukytojų arba onanistų“ Svk 1920 5–6 1,

„Varpa vadiname vyro organą, užturintį didesnę dalį šlapimo kanalėlio, susidedantį iš trijų cilinderinių stulpelių, susikietėjančių audinių, kurie stipriai sujungti plaušais ir apdengti oda; <...>“ LM 1921 17–19.

Šitaip šis organas vadinamas ir gyvojoje kalboje: *Par varpą šlapumą traukia* Pšš. *Vaiko varpelė kap stojos, tai švir švir an manęs* Vlk. *Diedukas senas, skrandutė trumpa, kai pasilenkia, – varputė kruta (d)* Šn LKŽe. Tai metaforinis pavadinimas – vyro išorinis lytinis organas lyginamas su grūdų vaisynu. Taigi, gydytojai šį gyvosios kalbos žodį terminologizavo. Toje kalboje išties apstu žodžių, kuriais vadinamas penis, tačiau dėl stilistinių, dažniausiai neigiamų, atspalvių jie mokslo populiarinimo tekstams buvo nepriimtini, pvz.: *bybis* Dkš, Grg, Vkš, Kv, Ds, vlg. „membrum virile, penis“, *čiuris* Plng, Skd „penis“, *pastypkulis* Varn šnek. „penis“, *pašmaigštulis* Žd, Šts juok. „penis“, *pimpelis* Kltn, Kp, Pl 3. euf. juok. „penis“ | keik.: *Esi pimpelis ožkos, o ne žmogus, kad kitam tik blogo linki!* Brs, *pipelis* Kpr, Grž, Kv euf. juok. „vyro lyties organas“, *pipelis* „vyro lyties organas“: *Pipeliukas išlindęs* Nj. *Tiek žolės, ka zuikis pipelį nenusišveistų* Šts. *Plikas kai pipelis* Sln. *Pipeli ožio, kas tave drožė?* Šts. *Gali eiti – pipelio nenupjaus* KrvP(Jnš), *skiviriukai* Sml euf. „vyro lyties organai“: *Vaike, užsidenk skiviriukus* Nj, *stiegaras* Skd, Šts, Dr, Als juok.

„penis“, *svimbalas* Šts juok. „penis“, *pimpa* 1. Rs euf. juok. „penis“ | keik.: *Ot tokios pimpos nenoriu nė iš tolo matyti* Brs. *Palauk tu, ožkos pimpa, ar tu muno vaiką mušinėsi?!* Brs, *pypas* 1. euf. juok. „vyro lyties organas“: *Oi, tėvai, tėvai, tavo pypas lauke!* On, *pampalas* 5. Skr euf. juok. „membrum virile (vaiko)“: *Užsidenk pampaliuką, kad katė nenukąstų* Gs, *pasvaras* 2. Šts, Skr prk. juok. „penis“, *pimpalas* Skr 3. euf. juok. „penis“: *Tylėk, bo gausi par pimpalą* Vdk. *Užsidenk pimpalus* Vdžg, *pimpis* 2. Ms, Slnt, Jnš, Grž euf. juok. „penis“, *pupuras* 5. euf. „membrum virile“: *Vaikis su pupuru!* Kl, *stėkys* 2. Pln juok. „membrum virile“, *stibis* 2. juok. „penis“: *Plikas kaip stibis* Kl, *švilpis, švilpys* 8. End, Šts euf. „penis“: *Sudegė numai, i palikau kaip švilpis* Nv. *Palikom kaip švilpiai, be arklių* Trš LKŽe.

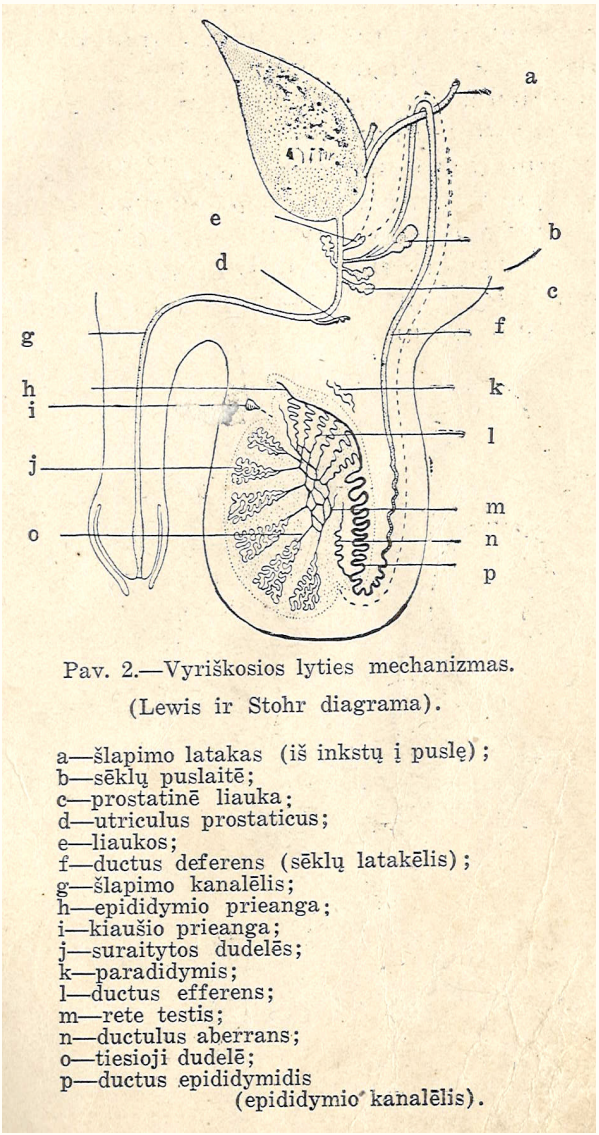

9 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 13-as puslapis su jame pavaizduota varpa, sėkline pūslele, prostata, sėkliniu lataku, šlaple, sėklidės prielipo atauga, sėklidės atauga, vingiuotaisiais ir tiesiaisiais sėkliniais kanalėliais, prielipo lataku

A. Karalius varpą dar yra vadinęs tiesiog *vyro organu* ir nesulietuvintu skoliniu *fallus*:

„Varpa arba vyro organas, vadinamas taipgi fallus (phallus) <...>“ PV 1919 22.

Kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, sudėtinis pavadinimas parašytas po jungtuko *arba*, kuris paprastai sieja sinonimus, taigi galima teigti, kad *vyro organas* šiame sakinyje turi kontekstinę „varpos“ reikšmę.

29 lentelė. XIX a. pr. *penis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
penis	varpa 1913, 1919, 1920, 1921	varpa
	fallus 1919	
	vyro organas 1919	

Šis gydytojas 1919 m. knygoje varpą yra pavadinęs jausliu sąnariu, tačiau, greičiausiai, tai nėra terminas, o tik atsitiktinis vaizdingas pasakymas:

„Liuosoji oda yra tokia kūno dalis, kuri, rasei besivystant, atgyveno savo laiką. Kadaisi jinai buvo labai reikalinga apsaugojimui to jauslaus sąnario, kurį ji apgaubia“ PV 1919 93.

A. Karalius toje knygoje gana detaliai aprašė varpos sandarą, vartodamas ne po vieną terminą šio organo sudedamosioms dalims (žr. 7, 10 pav.) pavadinti (žr. 30 lentelę):

„Jį galima padalinti į tris dalis: šaknis, liemuo ir galas arba galvutė (glans). Dalis, kuri susivienija su kūnu, vadinama šaknis; apvali, maž-daug trikampė dalis, kuria jis užsibaigia, vadinama galvute; storesnieji galvutės krašteliai vadinami vainikėliu (corona). Varpos vidurys, tarpe šaknies ir galvutės, vadinamas liemeniu arba kaklu“ PV 1919 22–23,

„Dvilinka oda, <...> kurią galima nusmaukti ant varpos liemens, <...>“ PV 1919 23,

„Varpos galvutė priguli prie kerpinės dalies, tai yra, ją sudaro padidintas kerpinės dalies galas, o ne korėtoji varpos dalis“ PV 1919 23,

„Šlapinimosi kanalas paprastai skiriasi į dvi dali – priešakinė dalis, kuri tęsiasi per visą varpos ilgumą, ir užpakalinė dalis, – nuo varpos šaknies iki pūslės“ PV 1919 25.

Dauguma šių pavadinimų yra terminologizuoti gyvosios kalbos žodžiai. Galima pasvarstyti, ar laikyti terminais tokius sudėtinius pavadinimus kaip *varpos šaknis* ir *varpos galvutė*. Viena vertus, iš iliustracinių sakinių atrodytų, kad dėmuo *varpos* yra tų pavadinimų rūšinis dėmuo, dar plg. „Taip-pat veikia ir visoki nešvarumai, kurie susirenka po liuosąja oda aplink varpos galvutę“ PV 1919 66. Tačiau, kita vertus, jis vis dėlto gali

būti pavartotas ir kaip tikslinamasis kontekstinis žodis, primenantis skaitytojui, kokio organo dalys vadinamos terminais *šaknis* ir *galvutė*. Taigi, kalbamieji sudėtiniai pavadinimai yra minėtų vientisinių pavadinimų kontekstiniai sinonimai.

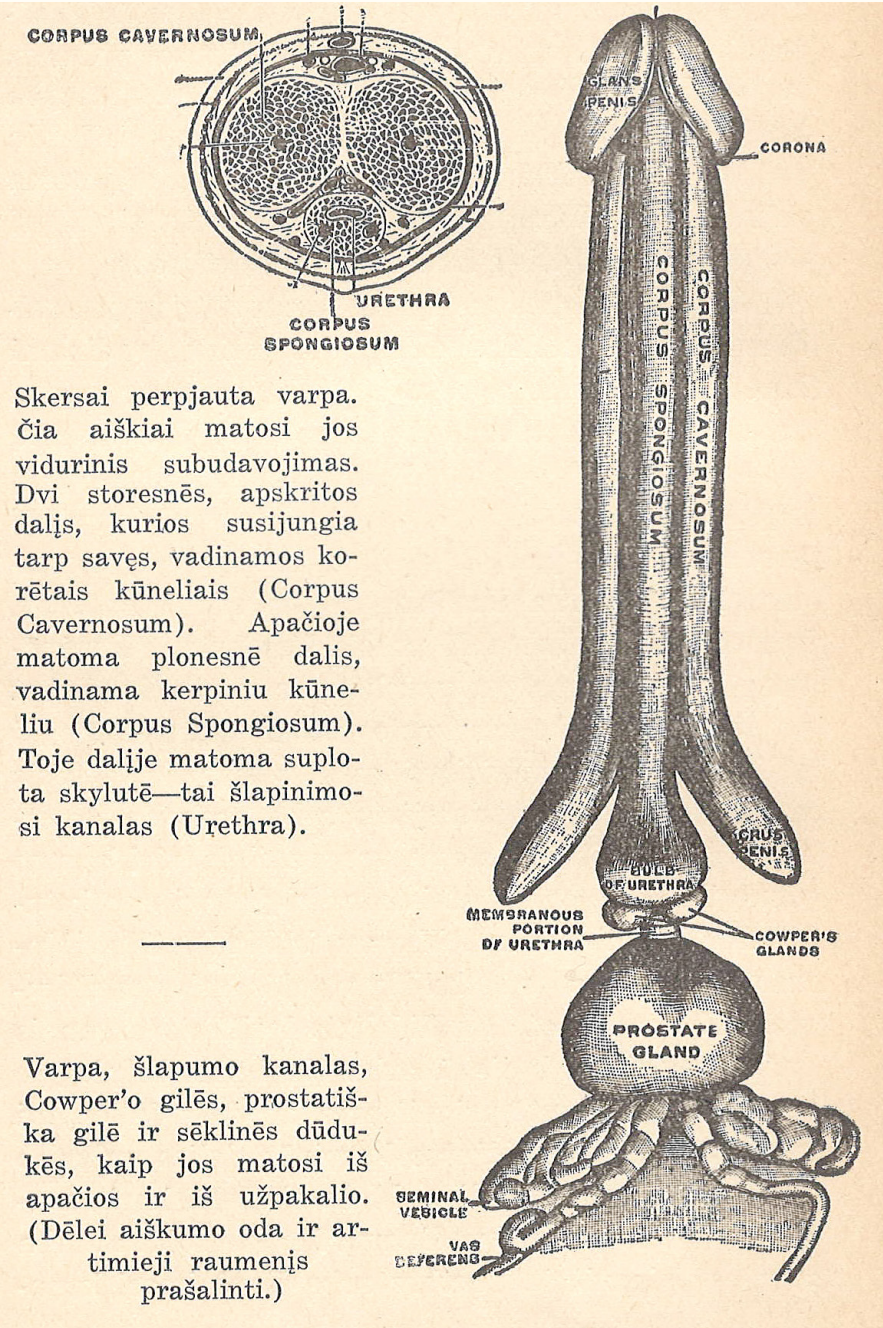

10 pav. Knygos *Patarimai vyrams apie lyties dalykus* (1919) 24-as puslapis su jame pavaizduota varpa, šlaplės liaukomis, prostata, sėkliniu lataku, varpos akytkūniu ir kempinkūniu, stormenine šlaplės liauka, sėkline pūslele, sėkliniu lataku, varpos šaknimi, galva ir vainiku

1921 m. knygoje autorius, aprašydamas varpos sandarą, lietuviškai įvardijo ne visas dalis. Tarkim, *radix penis* jis vadino tuo pačiu terminu kaip ir 1919-ųjų knygoje – *varpos šaknis* (*crura penis*) LM 1921 19, o *glans penis* – *varpos galvelė*: „<...> pačiame gale varpos galvelės randasi šlapimo kanalėlio atvara, arba *meatus*. Apačioj galvelės[56] randasi *corona glandis*, <...>“ LM 1921 20. Neaišku, kodėl varpos galvos vainiko paliktas tik lotyniškas terminas, juk 1919-ųjų knygoje gydytojas šiai varpos daliai jau buvo radęs lietuvišką terminą *vainikėlis*.

30 lentelė. XX a. pr. *radix penis*, *corpus penis*, *glans penis* ir *corona glandis* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
radix penis	šaknis 1919	varpos šaknis
	varpos šaknis 1919, 1921	
corpus penis	kaklas 1919	varpos kūnas
	liemuo 1919	
	varpos liemuo 1919	
glans penis	galas 1919	varpos galva
	galvutė 1919	
	[varpos][57] galvutė 1919	
	galvelė 1921	
	varpos galvelė 1921	
corona glandis	vainikėlis 1919	varpos galvos vainikas
	corona glandis 1921	

Varpos oda (lot. *cutis penis*). Viena iš sudaromųjų varpos dalių. Ji dengia varpą iš išorės, yra plona, švelni, paslanki, pigmentuota ir be plaukų (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 139). Ši varpos dalis A. Karaliaus vadinta taip, kaip ir dabar:

> „Varpos ir mašnelės oda pasidaro nepaprastai jausli ir ligonis tankiai jaučia duriančius ir mėšlungiškus skaudėjimus“ PV 1919 77.

Varpos akytkūnis (lot. *corpora cavernosum penis*). Varpą sudaro balzganuoju dangalu apsupti trys dariniai: porinis cigaro formos varpos akytkūnis ir neporinis varpos

[56] Šis terminas laikomas kontekstiniu *varpos galvelės* sinonimu.

[57] Dėmuo *varpos* pateikiamas laužtiniuose skliaustuose, nes šis žodis gali ir nebūti rūšinis dėmuo. Tačiau kitoje teksto vietoje jis lyg ir priklausytų terminui: „Taip-pat veikia ir visoki nešvarumai, kurie susirenka po liuosąja oda aplink varpos galvutę; <...>“ PV 1919 66.

kempinkūnis. Jie yra sudaryti iš skaidulinio jungiamojo audinio, kurio skaidulos persipindamos sudaro ertmes ir suteikia jiems kempės išvaizdą. Šių darinių kamerose yra sinusoidinių kapiliarų. Lytinio susijaudinimo metu raumenys užspaudžia varpos venų spindį, į kameras priplūsta daug kraujo, kalbamieji dariniai padidėja ir sukietėja – įvyksta varpos erekcija (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 138).

Varpos akytkūnio (žr. 7, 10 pav.) pavadinimų yra sukūręs A. Karalius (žr. 31 lentelę):

„Ištyrus varpos sudėjimą pasirodo, jog ji susideda iš trijų atskirų dalių, dvi viršuj, vadinami korētais kūneliais (*corpora cavernosa*) <...>“ PV 1919 23.

Rūšiniu dėmeniu nusakoma pagrindinė akytkūnio anatominė ypatybė – akytumas.

31 lentelė. XX a. pr. *corpora cavernosum penis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
corpora cavernosum penis	korēti kūneliai 1919	varpos akytkūnis
	stulpelis 1921	
	varpos stulpelis 1921	

Varpos kempinkūnis (lot. *corpus spongiosum penis*). Neporinis, sudėtingesnės formos darinys. Prasideda nuo šaknies stormens, kuris leisdamasis suplonėja, o gale vėl sustorėja kaip varpos galva. Yra užpakalinėje apatinėje varpos dalyje, išilgai pervertas šlaplės (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 138).

Varpos kempinkūnio (žr. 10 pav.) esminei ypatybei nusakyti A. Karalius pasirinko rūšinį dėmenį *kerpinis* (žr. 32 lentelę):

„Ištyrus varpos sudėjimą pasirodo, jog ji susideda iš trijų atskirų dalių, <...> viena apačioj, patalpinta ravely tarpe dviejų viršutinių korētų dalių. Ta apatinē dalis vadinama kerpiniu kūneliu (*corpus spongiosum*). Šioj tai kerpinēj (subudavojimu panašioj į jūrių kerpę) dalyje randasi skylutē arba šlapinimosi kanalas (*urethra*), kuriuomi išleidžiama iš pūslēs šlapumas“ PV 1919 23.

32 lentelė. XX a. pr. *corpus spongiosum penis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
corpus spongiosum penis	kerpinis kūnelis 1919	varpos kempinkūnis
	stulpelis 1921	
	varpos stulpelis 1921	

Nors 1919 m. knygoje varpos akytkūniams pavadinti A. Karalius prasimanė gražių lietuviškų pavadinimų, tačiau 1921 m. darbe vietoj jų vartojo lotyniškus terminus *corpora cavernosa* ir *corpus spongiosum*, beje, ir akytkūnius vadino ne *kūneliais*, o *stulpeliais* (žr. 31–32 lenteles):

„Varpa vadiname vyro organą, užturinti didesnę dalį šlapimo kanalėlio, susidedantį iš trijų cilinderinių stulpelių, susikietėjančių audinių, kurie stipriai sujungti plaušais ir apdengti oda; du šalutiniu stulpeliu vadinasi *corpora cavernosa*, vidurinis – *corpus spongiosum*“ LM 1921 18–19,

„Varpos sukietėjimą pagamina kraujo atpludimas į tuštumai, kurių daug randasi varpos stulpeliuose; nervai sutraukia muskulus apie varpos šaknis, tada atpludęs kraujas laikosi varpoje, stulpeliai išsipučia, apsiautalas (tunica albuginea) išsitempia – ir varpa palieka kieta“ LM 1921 20.

Varpos stormuo (lot. *bulbus penis*). Šlaplės akytkūnio priekinis galas baigiasi varpos galva, kurios viršūnėje yra išorinė šlaplės anga, o užpakalinis galas vadinamas varpos stormeniu (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 138). Šios varpos dalies pavadinimą A. Karalius greičiausiai pats sukūrė:

„Storoji varpos dalis vadinama šlapimo kanalėlio buožė (bulbus urethrae)“ LM 1921 19–20.

Apyvarpė (lot. *preputium penis*). Plataus žiedo formos dublikatas, kurį sudaro varpos oda apie varpos galvą ir kuris užpakalyje su galva jungiasi pasaitėliu ir gali laisvai slankioti, atidengdamas ir uždengdamas ją (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 210–211, plg. Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 139). *Preputium penis* pavadinimų daugiausia vartojo A. Karalius jau minėtose 1919 ir 1921 m. knygose, tik vienas terminas rastas K. Griniaus straipsnyje (žr. 33 lentelę):

„Vaikai, kai kada ir suaugę, užsimauja vyriškosios varpos antgalį ir negali atsmaukt atgalios“ Svk 1920 5–6 1.

1919 m. knygoje A. Karalius tam dublikatui pavadinti pirmiausia terminologizavo žodį *prieodė*[58], tačiau, gali būti, kad jis gydytojui atrodė būsiąs nelabai aiškus ir suprantamas skaitytojams, taigi greta jo dar prirašė du sudėtinius sinonimus, kurių rūšiniais dėmenimis pasirinko gyvojoje kalboje žinomą vokiškos kilmės žodį *liuosas* (vok. *los*):

„Dvilinka oda, kuri apgaubia galvutę ir kurią galima nusmaukti ant varpos liemens, vadinama prieode arba liuosąja oda (*prepuce*). Apipjaustyti – reiškia nupjauti tą liuosą odą arba prieodę“ PV 1919 23.

Vis dėlto šiai sąvokai įvardyti gydytojui dėl kažkokių priežasčių minėtieji trys terminai netiko, taigi jis 1921 m. juos pakeitė kitais:

antgalis LM 1921 18 (žr. 7 pav.),

„Kartais vaikas ar vyras užsimauja varpos antgalį ir negali atsmaukti atgalios“ LM 1921 22.

33 lentelė. XX a. pr. *preputium penis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminaas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
preputium penis	liuosa oda 1919	apyvarpė
	liuosoji oda 1919	
	prieodē 1919	
	vyriškosios varpos antgalis 1920	
	antgalis 1921	
	varpos antgalis 1921	

Kapšelis (lot. *scrotum*). Tarpvietės srityje esanti odos raukšlė (žr. 11 pav.) A. Karaliaus įvardyta lietuviškai, terminologizavus gyvosios kalbos žodį *maišiukis*[59], tačiau gydytojas dažniau rinkosi hibridinį terminą (žr. 34 lentelę):

[58] *Prieodė* „apyvarpė (praeputium)“ jau buvo žinoma J. Bretkūno *Biblijoje*, žr. *O jei bernelis koksai nebus appjaustytas ant galelio odos (paraštėje prieodės) kūno jo* BB1Moz17,4 LKŽe. Šia reikšme *Biblijoje* dar buvo vartotas ir žodis *pirmodė*, žr. *Tada ėmė Zipora akmenį ir appjaustė savo sūnaus plėvelę (paraštėje pirmodę)* BB2Moz4,25 LKŽe. O gyvojoje kalboje apyvarpė buvo vadinama *makštele* Ss, *pūzra* Stak, Als, *mauka* Ms LKŽe.

[59] Tai buitinė metafora. Šio perkėlimo sąlyga yra išorinis (formos, dydžio) maišiuko panašumas į sėklidės kapšelį. Iš tokių metaforų dar būtų galima paminėti ir tokius gyvosios kalbos žodžius kaip *kulys*, *kulis*, *kūlis* 3. Skd, Užv, Kp, Pnd, Lž anat. „scrotum“: *Avino kulis* Slnt. *Regėti, kaip zuikis kulį šveita – tokios ten žolės mažos* Šts. *Eik tu, kuli voverės!* Vkš, *makas* 2. anat. „scrotum“: *Jaučio makas, avino ragas* Lkž, *mašiolė* 2. Alk „scrotum“, *tešmuo* 3. Gž, Grš „scrotum“: *Jaučias tai jaučias, o veršis – vis tiek su tėšmeniu* Lp. *Iš anų tiek naudos, kiek iš ožio tešmeñs pieno* Lpl LKŽe.

„Kiaušinėliais vadinasi dvi maž-daug kiaušinėlio išvaizdos gili, patalpinti tam-tikrame odos maišiukyje“ PV 1919 19,

„<...> gleivėt[i] skaudulėl[iai] – vot[ys], kurie gali rastis ant lūpų, užsikrėtimas gali įvykti prie varpos šaknies, t. y. kirkšnyje arba ant mašnelės“ PV 1919 95,

„Tinkamai suaugusio vyro kiaušiai randasi mašnelėj“ LM 1921 11.

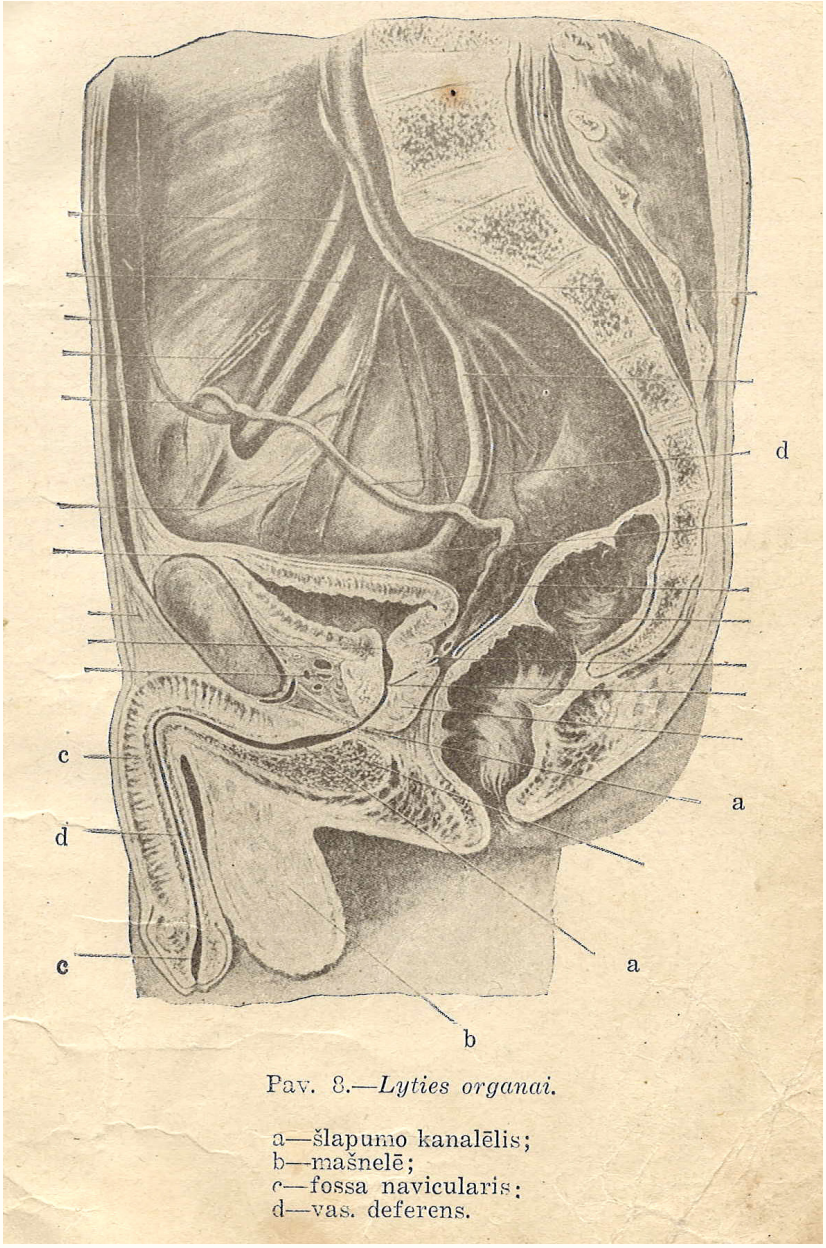

11 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 23-ias puslapis su jame pavaizduota šlaple, kapšeliu, sėkliniu lataku

34 lentelė. XX a. pr. *scrotum* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
scrotum	mašnelē 1919, 1921	kapšelis
	odos maišiukis 1919	

Kapšelio oda (lot. *cutis scroti*). Ji yra plona ir pigmentuota, apdengta retais plaukais, šiek tiek raukšlėta. Joje gausu prakaito liaukų (Stropus, Tamaušauskas, Paužienė 2005: 212; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 139). Šios odos pavadinimas rastas A. Karaliaus 1919 m. knygoje:

> „Varpos ir mašnelēs oda pasidaro nepaprastai jausli ir ligonis tankiai jaučia duriančius ir mēšlungiškus skaudējimus“ PV 1919 77.

Apibendrinimas. Vidinių ir išorinių vyro lytinių organų pavadinimų rasta 1904–1921 m. gydytojų A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, K. Griniaus, A. Karaliaus, Pr. Matulaičio, S. Matulaičio, A. Vileišio populiarinamuosiuose medicinos raštuose – knygose, knygelėse ir straipsniuose. Vienuose iš tų raštų, dažniausiai straipsniuose ar knygelėse apie lytines ligas, pavartotas tik vienas kitas vyro lytinio organo pavadinimas, kituose, nemažos apimties knygose, gana išsamiai aprašoma vyro lytinių organų sandara, taigi juose ir terminų užfiksuota daugiausia.

Gydytojai žodžių vyro lytiniams organams pavadinti pirmiausia ieškojo gyvojoje kalboje. Jie terminologizavo tokius žmonėse žinomus žodžius kaip *antgalis*, *apsiautalas*, *durklas*, *galas*, *galva*, *galvelė*, *galvutė*, *išsiplėtimas*, *kaklas*, *kaklelis*, *kiaušinėlis*, *kiaušiniukas*, *kiaušis*, *kūnelis*, *liemenėlis*, *liemuo*, *maišiukas*, *mašnelė*, *pauteliai*, *pūslutė*, *sandėlis*, *sėkla*, *skylutė*, *šaknis*, *uodegutė*, *vainikėlis*, *varpa*, *vuodega*, *žiotis*, nemaža dalis kurių yra metaforiniai pavadinimai. Dvejopai galima būtų traktuoti terminus *vyriška sėkla*, *vyriškoji sėkla*, *vyro sėkla*. Viena vertus, šie pavadinimai jau žinomi iš senųjų raštų, tačiau, kita vertus, gydytojai juos galėjo ir patys sudaryti iš gyvosios kalbos žodžių *sėkla*, *vyras*, *vyriškas*.

Neradę tinkamų žodžių gyvojoje kalboje, jų galėjo rasti rašytiniuose tekstuose. Vis dėlto sunku pasakyti, iš kokių raštų į gydytojų tekstus pateko žodis *prieodė*, kuris, LKŽe duomenimis, jau vartotas XVI a. gale J. Bretkūno *Biblijoje*, o vėliau patekęs į Frydricho Kuršaičio ir Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno XIX a. pab. žodynus.

Kitas gydytojų terminų paieškos šaltinis buvo kitos kalbos. Iš sulietuvintų skolintinių vyro lytinių organų pavadinimų minėtini *prostata*, *prostatė*, *spermatozas*, *spermatozoidas*, *zoospermas*. Kai kuriuos skolinius vartojo nesulietuvintus, pvz.: *animuncula*, *corona glandis*, *epididymis*, *fallus*, *spermatozoa*, *spermia*. Daugiausia tokių skolinių vartojo

A. Karalius. Kiti skoliniai (*aparatas*, *glanda*, *kanalas*, *liuosas*, *organas*, *rezervuaras*, *spermatozojis*) eina sudėtinių terminų dėmenimis. Dažniausiai tai klasikinių – graikų ar lotynų – kalbų žodžiai. Termino *organas* pozicijos dar buvo netvirtos – autoriai organizmo daliai, turinčiai tam tikrą sandarą ir atliekančiai tam tikras funkcijas, pavadinti dažniau rinkosi lietuvišką žodį *dalis*.

Nedidelės dalies vidinių vyro lytinių organų sudėtinių pavadinimų dėmenimis eina hibridai *dūdelė*, *dūdukė*, *kanalėlis*, *prostatiškas*, *prostatinis*, *spermatinis*, *spermatiškas*, *sūdynėlis*, *sustenkularinis*, *žakelis*. Iš vientisinių hibridų minėtinas tik A. Karaliaus *sperm-gyvūnėliai*.

Rašant apie smulkesnius lytinius organus ir jų dalis, prireikė sudėtinių terminų sudėtingesnėms anatomijos sąvokoms įvardyti. Tokių ir negalėjo būti minėtuose šaltiniuose. Todėl šiuos terminus gydytojams teko kurtis patiems, pasinaudojant savos ar svetimos kilmės leksikos išgalėmis. Daugiau nei pusę visų vidinių ir apie trisdešimt išorinių vyro lytinių organų pavadinimų galima būtų laikyti gydytojų susikurtais naujaterminiais (bene daugiausia jų bus sukūręs A. Karalius). Dauguma iš tų naujaterminių yra autoriniai okazionalizmai, pavartoti tik vieno kurio autoriaus tekste.

Tiriamuosiuose raštuose gydytojai yra įvardiję 55 vyro anatomijos sąvokas. Kadangi tie tekstai buvo pirmieji, kuriuose vartojami vyro lytinių organų pavadinimai, tai suprantama, kad juose dar būta nemažai įvairios raiškos pavadinimų (žr. 5–34 lenteles).

Ankstesniuose, mažesnės apimties tekstuose – knygelėse ir straipsniuose – vyro lytinių organų pavadinimų mažiau, jų reikšmė daugiausia paaiškėja iš konteksto. Vėliau išleistose knygose tų pavadinimų gerokai daugiau, o jų reikšmę padeda identifikuoti neretai greta pateikiami lotyniški atitikmenys (beje, jie pateikiami tik gydytojo A. Karaliaus verstose knygose ir neretai skiriasi nuo dabartinių anatomijos nomenklatūros terminų). Taigi, dažniausiai vis dėlto gelbsti kontekstas. Pasitaiko atvejų, kai terminai konkrečias anatomines reikšmes įgyja tik pavartoti tam tikrame kontekste, taigi jas galima vadinti kontekstinėmis reikšmėmis, o šiaip tų terminų pirminės reikšmės yra (ar gali būti) kitos. Antai terminai *lytiški organai* ir *lytiškos dalys*. Jų pirminė reikšmė yra apskritai žmogaus „lytiniai organai“ (ji aiški ir be konteksto), tačiau gydytojai šiuos terminus vartojo ir išoriniams vyro lytiniams organams pavadinti. Arba kad ir terminas *vyro organas*. Pirma, išvis abejonių kelia šio žodžių junginio terminiškumas. Antra, jei jį traktuosime kaip terminą, tai juo gali būti vadinamas bet kuris vyro organas. Gydytojas A. Karalius šitaip yra vadinęs varpą. Iš tokių neskaidrių terminų dar galima būtų paminėti *odos maišiukį*.

Vyro lytinių organų pavadinimų reikšmę nustatyti dar padeda paveikslai su juose pavaizduota atitinkamų organų buvimo vieta (tik keliuose šaltiniuose) arba gretinamieji dabartinių anatomijos vadovėlių atitinkamų organų aprašai ir paveikslai. Nors kai kurių organų pavadinimų reikšmė yra tik spėjamoji.

Iš dabartinėje medicinos mokslo kalboje išlikusių vyro lytinių organų pavadinimų minėtini *galva*, *prostata*, *sėkla*, *spermatozoidas*, tačiau didžioji dalis tų pavadinimų neprigijo, mat nemažai jų gydytojų pavartoti individualiai, o kai kurie gali būti viso labo tik momentiniai kontekstiniai naujaterminiai. Medicinos mokslo kalbai negalėjo būti priimtini tokie sudėtiniai terminai, kurių dėmenimis eina iš vokiečių ir baltarusių kalbų kilę skoliniai (*liuosas*) ir jų pagrindu sudaryti hibridai (*sūdynėlis*, *žakelis*) (kai kurie iš tokių dėmenų turi šiokių tokių stilistinių atspalvių, pvz.: *dūdelė*, *dūdukė*). Taip pat netiko konotuoti gyvosios kalbos žodžiai, pvz.: *durklas*, *kiauš(i)ai*, *pauteliai*, tarminiai variantai, pvz., *vuodega*. Tačiau, kita vertus, esama ir tokių gydytojų pasiūlytų terminų, kurie savo reikšme yra pakankamai skaidrūs ir tikslūs, pvz.: *apsiautalas* (dabar *dangalas*), *sėklų pūslaitė* (dabar *sėklinė pūslelė*).

4. MOTERS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI

Moters lytiniai organai mokslinėje literatūroje paprastai skirstomi į vidinius (lot. *organa genitalia feminina interna*) ir išorinius (lot. *organa genitalia feminina externa*) (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 139; dar plg. Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 205, 214, 218). Šiuos organus įvardijantys pavadinimai, rasti XIX a. pab. – XX a. pr. populiarinamuosiuose medicinos raštuose, toliau atskirai aptariami, aiškinantis, kokias moters anatomijos sąvokas jie įvardija.

Pradžioje minėtini lytinį dauginimąsi lemiančios organizmo morfologinių ir fiziologinių savybių visumos pavadinimai A. Vileišio, K. Karaliaus raštuose:

„<...> vartojimas apsvaiginančių gėralų labai prasiplatino ir tarp ypatų moteriškosios lyties“ VŽ 1906 240 3,

„Neabejotina, jog karšta maudynė žymiai sudrūtina lytišką geismą kaip suaugusiuose, taip ir vaikuose, lygiai vyriškos ir moteriškos lyties“ PV 1919 52–53.

Moters lytiniai organai (lot. *organa genitalia feminina*). A. Karalius 1921 m. knygoje moters lytinius organus bendrai vadino dviem terminais (žr. 35 lentelę):

„Alkoholius suerzina moterų lytinį aparatą: – visiems žinoma, kad degtinė atima nekaltybę ne vienai merginai“ LM 1921 37, plg. moterų lyties aparatas LM 1921 24 (šis terminas eina skyrelio antrašte).

35 lentelė. XX a. pr. *organa genitalia feminina* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
organa genitalia feminina	moterų lyties aparatas 1921	moters lytiniai organai
	moterų lytinis aparatas 1921	

4.1. Vidinių moters lytinių organų pavadinimai

Vidinių moters lytinių organų (lot. *organa genitalia feminina interna*) pavadinimų, palyginti su išoriniais, tiriamuosiuose šaltiniuose aptikta kiek daugiau. Pirmiausia minėtini tokie terminai, kuriais įvardijami visi kalbamieji organai kartu paimti (žr. 36 lentelę). Taigi, šiuos organus S. Matulaitis vadino terminu *gimtys*:

„Ar gimtys jau atsidarė (prie gimdymo)?“ MG 1913 2 12.

Kad šiuo terminu įvardyti vidiniai lytiniai organai, rodytų greta pateiktas lotyniškas atitikmuo *genitalia interna*, žr. *gimtys – genitalia interna* MG 1913 2 12.

LKŽe *gimtys* „lyties organai (genitalia)“ užrašytos tik iš 1921 m. rašytinio šaltinio (Jurgio Šlapelio *Lietuvių ir rusų kalbų žodyno*), o trumpasis šio žodžio variantas vartojamas gyvojoje kalboje siauresne reikšme, plg. *gimtis* 3. anat. „gimda, įsčios (uterus)“: *Šiandie visą dieną nebuvo gimties skausmų* Ms LKŽe.

Bendrai vidiniai moters lytiniai organai A. Karaliaus vadinami terminu *viduriniai moters lyties organai* LM 1921 30, kuris vartojamas ne tekste, bet paveiksle (žr. 11 pav.).

36 lentelė. XX a. pr. *organa genitalia feminina interna* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
organa genitalia feminina interna	gimtys 1913	vidiniai moters lytiniai organai
	viduriniai moters lyties organai 1921	

Kiaušidė (lot. *ovarium*). Tai yra porinė mišri lytinė liauka (jos ilgis – 4 cm, plotis – 2 cm, storis – 1 cm), savo forma panaši į suplotą kiaušinį. Sveria 8 g. Joje bręsta lytinės ląstelės – kiaušinėliai ir gaminasi lytiniai hormonai. Yra mažajame dubenyje, prisišliejusi prie šoninės jo sienos. Ją supa plačiojo gimdos raiščio užpakalinis lapas (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 213; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 140).

Šią liauką (žr. 12, 13 pav.) gydytojai vadino labai įvairiai (žr. 37 lentelę). Anksčiausias moteriškosios lytinės liaukos pavadinimas rastas A. Vileišio verstoje 1906 m. knygelėje:

„Iš abiejų gimdos pusių yra po vieną inkstelį: tie inksteliai susideda iš mažų-mažiausių šeip akimis nematomų grudelių – kiaušinėlių. – Jaunų mergaičių kiaušinėliai neveislingi, dar nepribrendę. – Suaugus-gi mergaitėms ir atsiradus drapanėms, kas mėnuo viename arba kitame inkstelyje pribręsta vienas kiaušinėlis ir įeina į gimdą“ PM 1906 6.

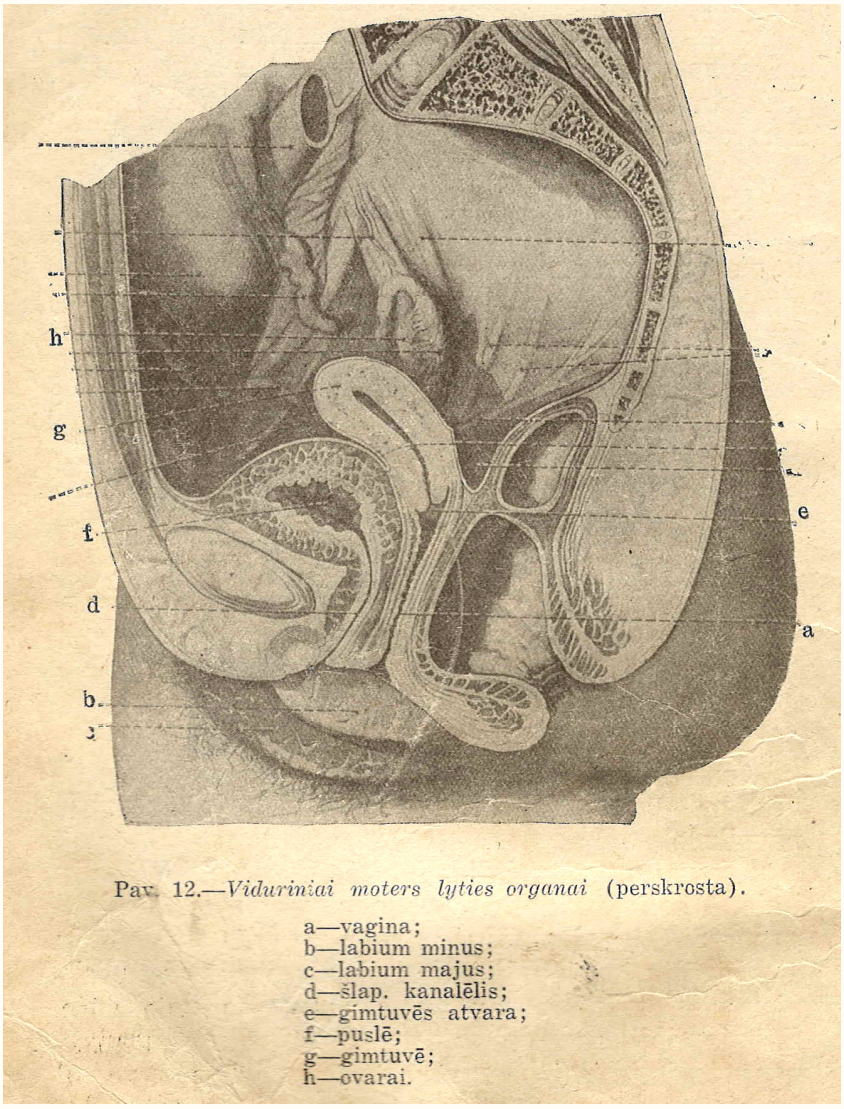

12 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 30-as puslapis su jame pavaizduotais moters lytiniais organais (makštimi, gimda, jos kakleliu, kiaušide)

Vėliau rašę gydytojai K. Grinius, Pr. Matulaitis, A. Karalius šiai liaukai pavadinti rinkosi aplietuvintą skolinį – lotyniškos kilmės terminą:

„Tam tikri moteriškės veisliniai intaisai, vadinami iš lotyniško ovarai, išleidžia iš savęs kartas nuo karto po vieną mažytėlį vos akia įžiurimą kiaušelį“ Svk 1910 12 1,

„Jie turėtų būt patalpinti gerai apsaugotoj vietoj, kūno viduj, taip-pat, kaip yra patalpinti moteries veisimosi organai, ovarai“ PV 1919 20, dar žr. ovarai LM 1921 25.

Būta ir aprašomojo pobūdžio pavadinimų, kurie „kiaušidės“ reikšmę įgyja tik kontekste. Spėjama, kad K. Grinius terminu *moterų veislinės įtaisos* įvardijo kiaušidę:

„Tokiu būdu susekta, kad vyrų ir moterų veislinės įtaisos išleidžia iš savęs į kraują kokių-tai vaistų, kurie neduoda žmogui tukti, kurie pagreitina maisto suvartojimą“ Svk 1914 6 21.

Kalbamojo pobūdžio pavadinimas *moteries veisimosi organai* rastas A. Karaliaus knygoje. Jo reikšmė „kiaušidė“ taip pat aiški tik iš greta po kablelio pateikto sinonimo:

„Jie turėtų būt patalpinti gerai apsaugotoj vietoj, kūno viduj, taip-pat, kaip yra patalpinti moteries veisimosi organai, ovarai“ PV 1919 20.

Nors, kita vertus, šį pavadinimą galima traktuoti ir kaip neterminą.

Andrius Damaševičius straipsnyje „Prie klausimo apie sulaikymą kraujo plūdimo iš motynėlės prie mijomų“ kiaušidę vadino terminu *kiaušinynai*:

„Pas kai-kurias ligones, turėjusias padidintus kiaušinynus, pastebėjau jų[60] sumažėjimą beveik iki normos“ MG 1913 1 15.

Spėjama, kad šis vedinys galėtų būti jo paties sudarytas, LKŽe nefiksuotas. Be minėtų pavadinimų, A. Karalius kiaušidę dar vadino terminu *kiaušininkai*:

„<...> gimtuvės kanalas įeina į vaginą, <...> Fallopijaus dudelės (oviduktai – kiaušinėlių kanalėliai) įeina į gimtuvę ir randasi arti ovarų (kiaušininkų), iš kurių moters kiaušinėliai iškrinta ir per Fallopijaus dudeles atslenka į gimtuvę“ LM 1921 26.

LKŽe šis žodis nemedicininėmis reikšmėmis žinomas tarmėse, o „kiaušidės“ reikšme fiksuotas kaip bitininkystės terminas iš Jono Kriščiūno raštų. Gali būti, kad A. Karalius šį gyvosios kalbos žodį bus terminologizavęs.

37 lentelė. XX a. pr. *ovarium* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ovarium	inkstelis 1906	kiaušidė
	ovarai 1910, 1919, 1921	
	kiaušinynai 1913	
	moterų veislinės įtaisos 1914	
	moteries veisimosi organai 1919	
	kiaušininkai 1921	

Kiaušidėse bręsta kiaušinėliai (lot. *ovum*), kurie patenka į kiaušintakio kanalą. Jų pavadinimų gydytojai vartojo išties gausiai (žr. 38 lentelę). Terminas *kiaušinėlis* ta pačia

[60] mijomiškų kraujo plūdimų.

reikšme kaip ir dabar buvo vartojamas ir XIX a. pab. Šis terminas aptiktas A. Vileišio, A. Karaliaus raštuose:

> „Vaisius atsiranda iš apvaisinto kiaušinėlio. Iš abiejų gimdos pusių yra po vieną inkstelį; tie inksteliai susideda iš mažių – mažiausių šeip akims nematomų grudelių – kiaušinėlių“ PM 1899 7, PM 1906 6,
> „Pribrendęs kiaušinėlis įeina į gimdą iš inkstelio per ilgą mėsų žarnelę, kiaušiniu taku vadinamą“ PM 1899 7,
> kiaušinēlis (ovum) LM 1921 24.

Šio termino anatominė „moters lytinės ląstelės prieš brendimą“ reikšmė LKŽe nurodyta tik iš rašytinių šaltinių. A. Karalius minėtą terminą vartojo ir su tikslinamuoju kilmininkiniu dėmeniu *moters* (variantas *moteries*):

> „Tūli tiki, jog tie kiti skysčiai esti maistu spermatozams nuo laiko išėjimo iš varpos iki susivienijimo su moteries kiaušinēliu; <...>“ PV 1919 33,
> <...> iš [ovarų] moters kiaušinēliai iškrinta ir per Fallopijaus dudeles atslenka į gimtuvę LM 1921 26.

38 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *ovum* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ovum	kiaušinukas moteriškēs 1890	kiaušinėlis
	kiaušinėlis 1899, 1906	
	kiaušinis 1899, 1906, 1915	
	kiaušelis 1910	
	moteriškasis kiaušelis 1910	
	moteriškasis veislinis narvelis 1910	
	kiaušinēlis 1919, 1921	
	kiaušinukas 1919	
	moteries kiaušinēlis 1919	
	moteriška sēkla 1921	
	moteriškas narvelis 1921	
	moters kiaušinēlis 1921	
	moters sēkla 1921	

Kalbamąją ląstelę K. Grinius vadino deminutyviniu terminu *kiaušelis*:

„Kuomet išeina iš ovaro kiaušelis, moteriškė antdrapanių gauna“ Svk 1910 12 1,

„Kiaušelis iš ovaro išsprogęs keliauja paprastai per tam tikrus vamzdelius į gumbą“ Svk 1910 12 1.

LKŽe žodis *kiaušelis* turi ne moters, bet vyro sėklinės liaukos reikšmę: *kiaušeliai* NdŽ anat. „vyriškosios vaisinimosi liaukos, pautai (testiculi)“ rš.

Pr. Matulaitis, A. Ambraziejūtė-Steponaitienė kiaušinėlį vadino gyvosios kalbos žodžiais:

„Fallopijaus tubos, kuriomis pereina kiaušinis iš ovarų į gimtinę esti pilnos pulių“ LytL 1915 6,

„Į užsimzgantį gymį sifilis gali patekti <...> su motinos kiaušinuku“ LL 1919 13.

LKŽe duomenimis, gyvojoje kalboje žodis *kiaušinis* ir jo vediniai *kiaušelis*, *kiaušinukas* „ovum“ reikšme nefiksuoti, taigi turbūt gydytojas juos terminologizavo.

Gydytojai vartojo ir dar daugiau moteriškosios lytinės ląstelės pavadinimų. Pr. Matulaitis šią ląstelę XIX a. pab. straipsnyje vadino inversiniu sudėtiniu terminu *kiaušinukas moteriškės*:

„<...> liga[61] persiduoda vaisiui ir per seklą vyriškio ir per kiaušinuką moteriškės“ Vrp 1890 10 154.

Kiek vėliau, XX a. pr. straipsniuose K. Grinius kalbamąją ląstelę yra vadinęs trejopai. Vienas iš jo terminų yra *moteriškasis kiaušelis*:

„Kiekvienu sėklos išsiliejimu vyras išleidžia spermatozojų tukstančius. Jie pakliuvę į moteryškės lyties įtaisas patįs keliauja tolyn ir vienas iš jų sutikęs moteriškąjį kiaušelį prasigręžęs kiaušelio apvalkalą įeina į jo vidurius ir čionai padaro tikrą revoliuciją“ Svk 1910 2.

Skaitant K. Griniaus straipsnį „Apie onanizmą“ kilo klausimas, kokia reikšme gydytojas vartojo terminą *moteriškasis veislinis narvelis*:

„Žmogus ir augštesniosios eilios gyvuliai dauginasi per susijungimą moteriškojo ir vyriškojo veislinio narvelio“ Svk 1910 12 1.

Manoma, kad taip galėjo būti pavadintas kiaušinėlis. K. Griniaus terminas *moteriškas narvelis* taip pat galėtų turėti „ovum“ reikšmę:

[61] Kalbama apie džiovą.

„Prieš dešimtis tūkstančių metų iš susivienijimo moteriško ir vyriško narvelio atsirado žmogus“ Svk 1921 6 1.

Įdomu pastebėti, kad A. Karalius, rašydamas apie moteriškąsias lytines ląsteles, vartojo *sėklos* terminą, kuris dabar turi tik „spermos“ reikšmę:

„Spermatozoidas priklauso prie mažiausių ląstelių, dažnai tukstantį kartų mažesnis už kiaušinėlį (moters sėklą); <...>“ LM 1921 10,

„Kiaušinėlis, arba moteriška sėkla, tai didelė ląstelė, dažnai lengvai matoma, rundina, negalinti judėti, turinti didelį branduolėlį ir maisto gymuliui“ LM 1921 10.

K. Griniaus minėtame straipsnyje dar fiksuotas terminas *kiaušelio apvalkalas* Svk 1910 12 2, kuriuo, gali būti, pavadintas kiaušinėlio dangalas.

Kiaušintakis (lot. *tuba uterina*). Gydytojų raštuose rasta nemažai porinio tuščiavidurio, ilgo piltuvėlio formos organo, esančio gimdos šonuose, įsiterpusio tarp plačiojo gimdos raiščio lapų (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 217), pavadinimų (žr. 39 lentelę).

A. Vileišio šis organas (žr. 13 pav.) vadintas *kiaušinių taku*:

„Pribrendęs kiaušinėlis įeina į gimdą iš inkstelio per ilgą mėsų žarnelę, kiaušinių taku vadinamą“ PM 1899 7, PM 1906 7.

Gali būti, kad iš šio termino vėliau išsirutuliojo šiandieninis anatomijos nomenklatūrinis pavadinimas *kiaušintakis*.

„Kiaušintakį“ galėtų reikšti K. Griniaus metaforinis terminas *vamzdelis* – kalbamasis organas panašus į vamzdelį (Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 141):

„Kiaušelis iš ovarų išsprogęs keliauja paprastai per tam tikrus vamzdelius į gumbą“ Svk 1910 12 1.

Pr. Matulaitis „kiaušintakio“ reikšme vartojo aplietuvintą skolinį:

„Fallopijaus tubos, kuriomis pereina kiaušinis iš ovarų į gimtinę esti pilnos pulių“ LytL 1915 6.

Šis Pr. Matulaičio terminas savo sandara panėši į dabartinį mokslinį šio organo pavadinimą *Falopijaus vamzdis*. Gali būti, kad gydytojas terminologizavo šį ne tik šnekamojoje kasdienėje, bet ir gal daugiau muzikos srityje žinomą žodį *tūba*. LKŽe nurodoma, kad *tūba* yra gyvosios kalbos (Švenčionys) žodis, tačiau tik muzikine, ne anatomine, reikšme.

39 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *tuba uterina* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
tuba uterina	kiaušinių takas 1899, 1906	kiaušintakis
	vamzdelis 1910	
	Fallopijaus tubos 1915	
	Fallopijaus dudelės 1921	
	kiaušinėlių kanalėliai 1921	
	oviduktai 1921	

Keletą terminų kalbamajam organui pavadinti yra pateikęs A. Karalius:

„<...> gimtuvės kanalas įeina į vaginą, <...> Fallopijaus dudelės (oviduktai – kiaušinėlių kanalėliai) įeina į gimtuvę ir randasi arti ovarų (kiaušininkų), iš kurių moters kiaušinėliai iškrinta ir per Fallopijaus dudeles atslenka į gimtuvę“ LM 1921 26.

Kaip matyti, gydytojas viename sakinyje pavartojo net tris terminus. Greičiausiai jis nebuvo tikras, kuris iš jų tiksliausiai įvardija sąvoką, taigi surašė visus. Kita vertus, skliaustuose pateiktus terminus galima traktuoti keleriopai: jie gali būti sinonimai arba paaiškinimai. Trečiąjį galima dar traktuoti ir kaip antrojo paaiškinimą.

Gimda (lot. *uterus*). Tai yra vienas iš svarbiausių vidinių moters lytinių organų (žr. 12 pav.) vaisiui išnešioti ir pagimdyti. Yra neporinis tuščiaviduris. Reikia pasakyti, kad šis organas, palyginti su visais kitais vidiniais lytiniais organais, turėjo daugiausia pavadinimų (žr. 40 lentelę), daugumos iš jų pagrindinės reikšmės, kuriomis gydytojai tuos žodžius vartojo savo raštuose, turi dar ir papildomų priereikšmių – konotacinių komponentų (plačiau apie konotacinius komponentus žr. Jakaitienė 1988: 49–56) – nuo, pavyzdžiui, negatyvų reikšmės komponentą turinčių *gumbas*, *močia* iki maloninį reikšmės komponentą turinčių *gimtinė*, *motinėlė*.

P. Avižonis šiam organui (žr. 12, 13 pav.) pavadinti 1907 m. darbe terminologizavo gyvosios kalbos žodį *gimtis:*

„Man paaiškinus, kad macicą (gimtis) turi tiktai moters, kad vyrai jos neturi, jis su tokiu paniekinimu pažiūrėjo į mane ir tarė: „ką čia ponas niekus šneki! <...>“ VŽ 1907 186 3.

LKŽe duomenimis, šis žodis kalbamąja reikšme tarmėse nepaplitęs – fiksuota tik viena žodžio pavartojimo vieta – Mosėdis, Skuodo r.

Liaudyje nepagarbiai kalbant apie motiną paprastai vartojamas žodis *močia*. Šį žodį gimdai pavadinti pasirinko gydytojas Domininkas Bukantas 1913 m. *Medicinoje ir gamtoje* paskelbtuose dviejuose straipsniuose, tik jį dar tikslino dėmeniu *vaikų*:

„Varant gi vaikų močiai vaiką, ta pati galvelė palengvėl atlupė plėvę nuo vaikų močios raumens“ MG 1913 2 7,

„Ji skundėsi, jog apie 1 ½ metų atgal, savo kaimynės patarta, įsidėjusi gimdymo takuosna ratelį (pessarium), norėdama suturėti vaikų močią, kuri po paskutiniojo gimdymo pradėjusi išeiti iš gimdymo vartų“ MG 1913 2 13.

Šis terminas vartotas ir Bagdanavičiaus[62] tų pačių metų laikraštyje *Medicina ir gamta* paskelbtame straipsnyje:

„auglė ant vaikų močios, <...>“ MG 1913 2 13.

Močią ta reikšme vartojo ir S. Matulaitis: *močia – uterus* MG 1913 2 12.

Žodis *gumbas* gyvojoje kalboje turi ne vieną medicininę reikšmę. Juo daugiausia vadinamos įvairios ligos, pvz.: išauga, patinimas, guzas, skaudulys, votis; pilvo sloga ar šiaip koks vidurių sopulys; didelis vidurių gėlimas; išvarža; blužnies liga, net maras. K. Grinius 1910 m. straipsnyje *gumbu* vadino gimdą:

„Ovarai esti viduriuose moteriškės, po vieną iš kiekvienos gumbo pusės“ Svk 1910 12 1.

Gumbą kaip lotyniško termino *uterus* lietuvišką atitikmenį užrašė 1913 m. straipsnyje S. Matulaitis:

gumbas (?) – uterus MG 1913 2 12.

Gumbą „gimdos“ reikšme yra vartojęs A. Vileišis abiejuose knygelės *Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos* leidimuose (1899, 1906 m.) – jį pateikė išnašoje kaip *gimdos* sinonimą.

Kaip liudija LKŽe duomenys, *gumbas* „gimda“ žinomas iš XVIII a. vid. – XX vid. keliakalbių žodynų – P. Ruigio *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyno* (1747 m.), Dionizo Poškos *Lenkiškai–lietuviško žodyno*, Mykolo Miežinio *Lietuviškai–latviškai–lenkiškai–rusiško žodyno* (1886 m.), Jurgio Šlapelio *Lietuvių ir rusų kalbų žodyno* (1921 m.). Visgi neatmestina galimybė, kad *gumbas* „gimdos“ reikšme galėjo būti žinomas ir žmonėse.

[62] Straipsnyje gydytojo vardas nenurodytas.

40 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *uterus* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
uterus	motė 1890, 1893, 1913	gimda
	gimda 1893, 1899, 1906, 1919, 1921	
	gimtinė 1896, 1915, 1921	
	gumbas 1906, 1910, 1913	
	macica 1906, 1907	
	gimtis 1907	
	iščius 1907, 1908, 1910, 1919, 1921	
	iščiūs 1909	
	įščia 1910	
	močia 1913	
	motynėlė 1913	
	vaikų močia 1913	
	gimtuvė 1921	

Dar vienas iš gyvosios kalbos A. Vileišio (1907, 1910 m.), A. Ambraziejūtės-Steponaitienės (1919 m.) paimtas žodis *įščius* gimdai įvardyti:

„Šituose atsitikimuose priežastim esas koksai-nors uždegimas, kuris buvo įvykęs tebėsant kūdikiui motynos iščiūje“ VŽ 1909 41 3,

„Šituose atsitikimuose priežastim yra koksai-nors uždegimas, kuris įvykęs, esant kūdikiui motynos iščiuje“ Art 1910 41 157,

„Kartais būna taip, kad tėvai pradėdami kūdikį yra sveiki ir tik vėliau užsikrečia sifiliu ir perduoda jį kūdikiui motinos iščiuje“ LL 1919 14.

LKŽe vyriškosios giminės variantas *įsčius* „gimda (uterus)“ užrašytas iš Švėkšnos, Šilutės r.

A. Karalius knygoje *Lyties mokslas* gimdai pavadinti taip pat pasirinko žodžius iš gyvosios kalbos:

„Gimtuvė (iščius) tai neštumo organas, kuris užlaiko įvaisintą kiaušinėlį (ovum) iki ateina gimdymo laikas; <...>“ LM 1921 24,

plg. *gimtuvė* 3. anat. „gimda (uterus)“: *Nakčia skauda žemutinę vidurių dalį, manau, gimtuvę* Ss LKŽe.

Gimdos pavadinimų tiriamojoje medžiagoje išties nemažai, o tai rodo jos kaip pagrindinio naujos gyvybės šaltinio svarbą ir reikšmę, jai pavadinti neretai pasitelkiama ir vaizdingų žodžių, pavyzdžiui, antropomorfinių metaforų, kurių esmę sudaro organo palyginimas su motina. Antai gimda Pr. Matulaičio 1890 m. straipsnyje, A. Sketerio

1893 m. knygelėje ir S. Matulaičio 1913 m. straipsnyje vadinama terminu *motė,* o A. Damaševičiaus 1913 m. straipsnyje – *motynėlė*; LKŽe duomenimis, gyvojoje kalboje šie žodžiai tokios reikšmės neturi:

„Moters po gimdymui nekartais suserga sunkia karštlige; priežasčia tokios ligos esti bobiščios, kurios su nešvarioms rankomis kruopščiasi gimdant moteriškei; per tai patenka į motę bakterijos, <...>“ Vrp 1890 7 106,
„Po iszvarymui vaisiaus gimda (motē) susitraukia į kietą kamůlį, <...>“ Kol 1893 26 (žr. 4 pav.),
„Prie klausimo apie sulaikymą kraujo plūdimo iš motynėlės prie mijomų“ MG 1913 1 12,
motė – uterus MG 1913 2 12.

Kalbamasis organas S. Matulaičio, Pr. Matulaičio ir K. Griniaus dar vadinamas terminu *gimtinė*; šio žodžio „uterus“ reikšmė, kaip ir *motės*, *motynėlės*, nepaliudyta iš gyvosios kalbos:

„Čion jau nieks nemislina, kad tai koks gyvas daigtas iš piršto išėjęs tai į širdį tai į galvą įpuola tai po visą kuną vaikščioja, o skaustant arba gimtinę arba skilvį ar žarnas, kada skaudėjimas ir kitur nueina, ima pasakoti, kad tai koks ten gumbas po vidurius vaikštinėja“ U 1896 4 28,
„Fallopijaus tubos, kuriomis pereina kiaušinis iš ovarų į gimtinę esti pilnos pulių“ LytL 1915 6,
„moterys, kurioms iš gimtinės nelaiku ima kraujų rodytis, turi pasitart su gydytoju, <...>“ ŽL 1921 43.

Dabartiniu tapęs *gimdos* terminas vartotas A. Sketerio, A. Vileišio, A. Karaliaus:

„Gimda yra maišelis iš mėsų, išrodo kaip grušia su tuščiu viduriu“ PM 1899 6,
„Atidedant į šalį estetiškąją klausimo dalį, lytiški susinešimai mėnesinių laike neturi būti atliekami. Tas kartais gali būti priežasčia gimdos ir ovarų susitraukimo, <...>“ PV 1919 202.

A. Karalius šį terminą yra vartojęs su tikslinamuoju dėmeniu *moteries*, tačiau šį atvejį galima būti laikyti situaciniu okazionalizmu:

„<...> spermatozam gali prisieit kelias valandas arba dienas klajoti moteries gimdoje <...>“ PV 1919 32.

Įščią „gimdos“ reikšme vartojo A. Vileišis:

„Raupais serga kiekvieno amžiaus žmonės, lygiai vaikai, kaip ir suaugę žmonės; net vaisius, būdamas įščioje savo motynos, gali susirgti raupais, jeigu neščia moterė suserga jais“ Šlt 1910 12 184.

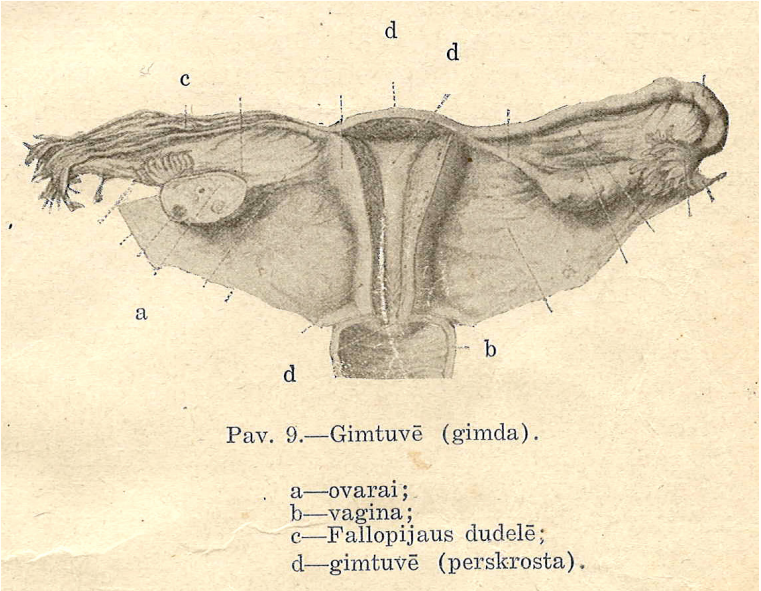

13 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 25-as puslapis su jame pavaizduota gimda, kiaušide, kiaušintakiu ir makštimi

Šis žodis religiniuose raštuose žinomas jau nuo XVI a. pab. (M. Daukšos *Postilėje* (1599 m.), *Knygoje nobažnystės* (1653 m.) ir J. Bretkūno *Biblijoje* (1590 m.)), tačiau juose vartojamas platesne, „vidurių (ppr. motinos)“, reikšme. Kaip matyti, gydytojai K. Grinius ir A. Vileišis šią reikšmę susiaurino ir *įsčia* pavadino tik vieną moters vidurių dalį – gimdą.

P. Avižonis 1907 m. straipsnyje *Vilniaus žiniose* yra pavartojęs ir slaviškos kilmės terminą *macica* „gimda“: „macicą (gimtis) turi tiktai moters“ VŽ 1907 187 3, kuris, LKŽe duomenimis, fiksuotas tik rašytiniuose šaltiniuose.

Visi šie terminai, viena vertus, vartojami sinonimiškai, tačiau, kita vertus, turi reikšmių skirtumų. Reikšmių skirtumą suvokiame sugretinę artimos reikšmės žodžius. Šis skirtumas paprastai yra tam tikras semantinis likutis, netelpąs į sutampančią reikšmių dalį. Vadinasi, jį galima laikyti sudedamąja reikšmės dalimi – sema (Gudavičius 2007: 25). Kaip matyti, kai kurie iš šių žodžių aiškiai turi papildomų, loginį reikšmės turinį lydinčių, konotacinių semų – emocinių, vertinamųjų, reikšmės požymių (Gudavičius 2007: 26).

Nemažai terminų gimdai įvardyti gydytojai rado gyvojoje kalboje, kurios vienas iš pagrindinių bruožų yra vaizdingumas, išraiškingumas, taigi kai kurie gimdos pavadinimai yra stilistiškai konotuoti (plačiau žr. Pikčilingis 1975: 9–10) – atlieka ne tik

įvardijamąją, pagrindinę, bet ir emocinę-ekspresinę funkciją, kitaip sakant, vienaip ar kitaip apibūdina įvardijamąjį organą. Terminologizuojant žodžio ekspresyvumas nenublanksta, žodis, tapęs terminu, jį išlaiko (žr. Gaivenis 2014 [1991]: 192). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad gydytojai gimdai pavadinti vartojo skirtingų vertinimo semų turinčius žodžius – metaforinius terminus, pvz.: *gumbas*, *močia*, turinčius neigiamų, o terminus *gimtinė*, *motinėlė* – teigiamų vertinimo[63] semų. Dabarties terminologijos atžvilgiu tokios semos būtų kliuvinys terminologizuojant ir įsileidžiant žodžius į mokslo kalbą, kas kita mokslo populiarinamieji tekstai – čia autorius laisviau gali pasirinkti žodžius ir suteikti jiems terminų statusą. Svarbų vaidmenį atlieka ir tokių tekstų adresatas – paprastas žmogus. Tai jam gydytojai rašė ir jį švietė medicinos klausimais. Dėl to gydytojai turėjo vartoti tokius žodžius, kuriuos atpažintų ir suprastų nemokytas tų tekstų skaitytojas, todėl greičiausiai gyvosios kalbos žodžiai visų pirma ir buvo tas pirminis kalbamojo ir kitų lytinių organų pavadinimų šaltinis.

Gimdos kūnas (lot. *corpus uteri*). Tai yra vidurinė didžiausia į priekį palinkusi gimdos dalis, apačioje susiaurėjanti ir sudaranti sąsmauką. Žemiau jos yra gimdos kaklelis (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 216, Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 142). Šią gimdos dalį yra pavadinęs A. Karalius:

„[Gimtuvē] [d]alinama į dvi dali: (a) gimtuvēs kunas ir (b) kaklelis“ LM 1921 25.

Gimdos kaklelis (lot. *cervix uteri*). Jis yra žemiau gimdos sąsmaukos. Jo galą supa makštis. Turi dvi dalis: antmakštinę ir makštinę. Antmakštinė dalis yra viršutinė, o makštinė – apatinė, nusileidusi į makštį. Viršutine anga kaklelio kanalas susisiekia su gimdos ertme, o apatine – su makšties ertme (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 216; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 142).

Šios gimdos dalies (žr. 12 pav.) pavadinimų (žr. 41 lentelę) rasta A. Karaliaus 1921 m. knygoje:

„Gimtuvēs atvara, arba kaklas, išeina į vaginą, <...>“ LM 1921 24.

[63] A. Gudavičiaus žodžiais, vertinimas dažnai glūdi paties daikto ar reiškinio pavadinime (Gudavičius 2000: 16).

41 lentelė. XX a. pr. *cervix uteri* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
cervix uteri	gimtuvės atvara 1921	gimdos kaklelis
	gimtuvės kaklas 1921	
	kaklelis 1921	

Perskaičius šį sakinį kyla klausimas – ar dėmuo *gimtuvės* sietinas su *kaklu*? Greičiausiai galima traktuoti dvejopai, t. y. minėtąjį dėmenį laikyti ne tik termino *gimtuvės atvara*, bet ir *gimtuvės kaklas* rūšiniu dėmeniu, nors neatmestinas ir vientisinio termino *kaklas* atvejis.

Gimdos anga (lot. *ostium uteri*). Ši gimdos dalis A. Vileišio vadinta metaforiniu *vartų* terminu:

> „Patsai gimdymas tiktai tuomet prasideda, kada moteriškę suima sopės. Jos apsireiškia teip: ligonė pajunta kryžiuje smarkų skausmą, kursai tęsiasi keletą minutų, slinkdamas į pilvo galą, tuomet gimda susitraukia, o vandens puslė skečia gimdos vartus, kurie kas-kart labiaus išsiskečia“ PM 1906 15,

plg. *vartai* 6. Sml, Ps, Kp „išoriniai gimdos žiomenys“: *Pagimdė gerai – pro vartus* Aln. *Ėmė parvirš* [vaiką] – *par vartus nejo* Aln. *Bobutė pasdairo ir sako: – Jau vartuosna* [vaikas], *skaudžiai bus* Dv. *Jos gimdą išėmė per vartus* Lš. *Gimtos vartai jau atsidarę – greit bus ir telukas* Brb. *Jau vartai atdari, tuoj eis ir veršis* Brb LKŽe.

Gimdos ertmė (lot. *cavitas uteri*). Šios gimdos dalies skersinis pjūvis yra trikampio formos, jo smailusis kampas nukreiptas žemyn. Ties viršutiniais jo kampais atsiveria kiaušintakių atvaros, o ties apatiniu kampu gimdos ertmė pereina į kaklelio kanalą, kuris baigiasi gimdos žiotimis (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 216; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 142).

Laikraštyje *Medicina ir gamta* skelbtame straipsnyje gydytojas A. Damaševičius gimdos ertmę įvardijo metaforiniu terminu (žr. 42 lentelę):

> „Motynėlės dykumos 20 cm. 8 kartus įčirkštas spiritas visiškai sulaikė plūdimą“ MG 1913 1 14.

Kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, gimda gydytojo vadinama deminutyvu[64] *motinėlė*, o *dykuma* greičiausiai įvardija ertmę. Gyvojoje kalboje šis žodis minėta reikšme nefiksuotas, manytina, kad gydytojas pirmąją šio žodžio reikšmę „tuštuma“ specializavo.

Dar vienas A. Damaševičiaus metaforinis terminas *gumbo dykuma* taip pat galėtų reikšti gimdos ertmę:

„Įčirškiu 2–5–10–20 ir daugiau kubiškų spirito centimetrų, sulig gumbo dykumos didumo; vieną ar kelis kartus, sulig kraujo plūdimo smarkumo“ MG 1913 2 3.

LKŽe šis gyvosios kalbos žodis minėta reikšme nefiksuotas, taigi galima spėti gydytoją jį terminologizavus, plg. *dykuma* 1. „tuštuma“.

42 lentelė. XX a. pr. *cavitas uteri* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
cavitas uteri	gumbo dykuma 1913	gimdos ertmė
	motynėlės dykuma 1913	

Gleivinė, endometras (lot. *tunica mucosa*; *endometrium*). Gimdos sieną sudaro trys sluoksniai: gleivinė (lot. *endometrium*), raumeninis dangalas (lot. *myometrium*) ir serozinis dangalas (lot. *perimetrium*). Gimdos gleivinė, be tuščiavidurių organų gleivinių funkcijų, atlieka ir savitąsias funkcijas. Į ją implantuojasi apvaisintas kiaušinėlis, kuris vystosi kaip gemalas ir vaisius. Gleivinę sudaro pamatinis ir atskiriantis sluoksniai, ji nuolat kinta mėnesinių ciklo metu (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 217; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 142).

Manoma, kad A. Vileišio (1906 m.) ir A. Karaliaus (1921 m.) terminais (žr. 43 lentelę) įvardyta gimdos gleivinė:

„Jau pirmiaus buvo minėta, jog apvaisintas kiaušinėlis prikimba prie gimdos sienų ir ten auga ir pavirsta į vaisių, kurs kas-kartą darosi panašesnis į kudykį“ PM 1906 9,

„Jei kiaušinėlis nepalieka užvaisintu, tai gimtinės sienelės išsilupa ir su krauju išeina laukan“ LM 1921 32,

„Kiti sako, kad mėnesinės atnaujina gimtuvės sieneles ir padaro jas gera vieta vaisiui augti“ LM 1921 33.

[64] Kaip žinoma, deminutyvai terminologijoje atlieka kiek kitokias funkcijas nei bendrinėje kalboje – jie neturi mažumo, malonumo reikšmių, o įgauna specialias reikšmes (Keinys 2005 [1975]: 65; Kvašytė 2005: 26; Macienė 2005: 56).

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad įvairavo tiek gimininiai, tiek rūšiniai pavadinimų dėmenys.

43 lentelė. XX a. pr. *tunica mucosa*, *endometrium* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
tunica mucosa; endometrium	gimdos sienos 1906	gleivinė, endometras
	gimtinės sienelės 1921	
	gimtuvės sieneles 1921	

Gimdos dugnas (lot. *fundus uteri*) (?). Tai yra plačiausia gimdos vieta. A. Vileišis 1906 m. knygelėje vartojo sudėtinį terminą *gimdos dugnas*, kuris vartojamas ir dabar:

> „Jeigu sopės gimdant labai silpnos[65], tuomet geriausiai pasodinti moterę į šiltą vaną ir išlengvo trinti gimdos dugną“ PM 1906 21.

Pasakytina, kad gimdos dugnas nėštumo metu puikiai užčiuopiamas ir galbūt galėjo būti aktyvinamas sąrėmiams skatinti, o pilvo apačios masažavimas slopina skausmą. Taigi, nėra iki galo aišku, kokia reikšme šiame sakinyje pavartotas terminas *gimdos dugnas* – ar „fundus uteri“, ar „pilvo apačios“ reikšme.

Gimdos raiščiai (lot. *ligamenti uteri*). Kaip jau buvo minėta, vienas iš gimdos sieną sudarančių dangalų yra serozinis dangalas. Jis yra ploniausias. Tą dangalą sudaro pilvaplėvės vidurių lapas, dengiantis visą gimdą iš priekio ir užpakalio, o jos šonuose sulipę abu lapai sudaro platųjį gimdos raištį. Šis raištis pritvirtina gimdą, neleisdamas jai judėti į šonus. Kitas gimdą pritvirtinantis (neleidžiantis jai atsilošti) apvalusis gimdos raištis prasideda nuo gimdos dugno kraštų, leisdamasis įstrižai žemyn tarp plačiojo gimdos raiščio lapų, pereina kirkšniniu kanalu ir baigiasi didžiųjų lūpų riebaliniame sluoksnyje (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 217; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 143).

Neaišku, kurie gimdos raiščiai A. Karaliaus vadinami terminais *plėvės* ir *ligamentai*[66]:

> „Gimtuvę laiko plēvēs, arba ligamentai, kurie labai daug išsitęsia laike neštumo ir paskui vēl susitraukia, tuoju budu gimtuvē ir po gimdymo pasilieka savo pirmutinēj pozicijoj“ LM 1921 25.

Šiuo atveju gimininiai terminai (žr. 44 lentelę) vartojami vietoj rūšinių.

[65] Retinta originale.

[66] Lot. *ligamentum* – raištis MedŽ 1980 304.

44 lentelė. XX a. pr. *ligamenti uteri* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
ligamenti uteri	ligamentai 1921	gimdos raiščiai
	plėvės 1921	

Gimdos kaklelio kanalas (lot. *canalis cervicis uteri*). Jo pavadinimų yra pateikęs A. Karalius (žr. 45 lentelę):

„<...> gimtuvės kanalas įeina į vagina, <...>“ LM 1921 26,

„Kristeller buvo pasiulęs teoriją, sulig kurios laike suėjimo iš gimtuvės kanalėlio išdrimba šmotelis glitėsos (gleivių), kuris aplimpa spermatozoidais ir paskui įsitraukia vidun“ LM 1921 34–35.

Gydytojas, matyt, dar nebuvo apsisprendęs dėl galutinio termino šiam organui pavadinti, mat tame pačiame tekste vartojo du pavadinimus su įvairuojančiais gimininiais dėmenimis.

45 lentelė. XX a. pr. *canalis cervicis uteri* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
canalis cervicis uteri	gimtuvės kanalas 1921	gimdos kaklelio kanalas
	gimtuvės kanalėlis 1921	

Manoma, kad terminu *gimdos kanalo sienos* galėtų būti A. Karaliaus pavadinta gimdos kaklelio kanalo gleivinė:

„Pas tuogimius kūdikius užsikrėtimas įvyksta tiesioginiu būdu, pasiekus kūdikio akims gimdos kanalo sienas <...> PV 1919 185.

Gimdymo takas (lot. *via partus*). XIX a. pab. – XX a. pr. populiarinamuosiuose medicinos raštuose įvairavo lotyniško termino *via partus* lietuviški atitikmenys (žr. 46 lentelę). Net tris skirtingus terminus yra vartojęs A. Sketeris:

„Arba dabar, jeigu paimsime kaimo priėmėjas (bobutes), – kiek tos nelaimingosios, nešdamos būk pagalbą, savo nešvariu pasielgimu su gimdyvėmis, bekaišiodamos savo nešvariai numazgotąsias, juodomis panagėmis, rankas į gimdomuosius takus, – kiek jos tokiu būdu susargina moterų!..“ LŪ 1906 19 253,

„Ligonei begulinčiai su žaizdomis nešvarioje lovoje, o bobutei su juodomis panagėmis ir purvinomis rankomis besiruošančiai aplink ligonę, žaizdos užsikrečia puvimo perais ir pradeda sėtryti; tas

sėtryjimas įsitraukia vidun gimdymo takų, – kila karštis, kurs tankiausiai prasideda baisiu šalčio krėtimu; <...>“ Psnt 1912 6 185,

„Nekaišioti rankų į gimdytinius takus ir kitoms moterims, kurios ateina aplankytų ligonės neleisti kaišioti rankų (kaišiojimas rankų gimdymo takuosna prie nieko gero nepriveda, nes nešvariomis rankomis gali buti įnešti gimdymo takuosna puvimo ir kitokių ligų perai; <...>“ Psnt 1912 6 186.

Terminas *gimdymo takas* vėliau vartotas A. Vileišio, K. Griniaus, D. Bukanto:

„Pirmose dienose po pagimdymo iš gimdymo takų, ypač iš gimdos eina syvai, kurie susideda pradžioje gangreit iš vieno kraujo ir jų labai daug“ PM 1899 25,

„Taigi jai kas-nors nori neatbutinai ištyrinėti sergančios gimdymo takus, privalo tai daryti tokiu budu, kad savo pirštų kaišymu suteiktų kuomažiausia gimdančiai pikto“ VŽ 1905 56 3,

„Tokių vaistų, kurie iššaukia vėmimą, kraujo perpildymą gimdymo takuose, arba gimdos susitraukimą, negali vartoti, nes jie gali netiktai užmušti kudykį, bet ir iššaukti smarkų kraujo pludimą iš gimdos“ PM 1906 12,

„Kūdikis, eidamas galvute per gimdymo takus, užsikrečiąs pūliais, kurie dažniausiai susidedą iš bakterijų triperio (varveklio)“ VŽ 1909 28 2,

„Tyrinėdamas gimdymo takus, radau apaugusį iš kraštų granuliacijomis pessarijų, Mayero pavidalo, kurį gana sunku buvo ištraukti“ MG 1913 2 13–14.

Kaip matyti iš pavyzdžių, daugiausia varijavo tik rūšiniai dėmenys. Pagrindinis visų terminų dėmuo yra tas pats gyvojoje kalboje „kanalo, latako“ reikšme žinomas žodis *takas*.

46 lentelė. XIX a. pab. – XX a. pr. *via partus* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XIX a. pab. – XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
via partus	gimdymo takas 1893, 1899, 1905, 1906, 1909, 1911, 1912, 1913	gimdymo takas
	gimdomasis takas 1906	
	gimdytinis takas 1912	

Galutinės vaisiaus membranos (lot. *membranae fetales definitivae*). Toliau minėtini kelių struktūrų – vaisiaus provizorinių organų – pavadinimai. Šie nėra lytiniai organai, tačiau jie siejasi su pagrindine gimdymo funkcija, todėl jų pavadinimai čia taip pat pateikiami.

Vandenmaišį (lot. *amnion*) A. Vileišis 1906 m. knygelėje vadino dviem sudėtiniais terminais su konkuruojančiais rūšiniais dėmenimis, išreikštais daiktavardžio kilmininku ir priesagos *-inis* būdvardžiu (žr. 47 lentelę):

> „Gimdoje kudykis plauko puslėje vandens, kuri vadinasi – vandenine pusle“ PM 1906 14,
> „<...> ligonė pajunta kryžiuje smarkų skausmą, kursai tęsiasi keletą minutų, slinkdamas į pilvo galą, tuomet gimda susitraukia, o vandens puslė skečia gimdos vartus, kurie kas-kart labiaus išsiskečia“ PM 1906 15.

Šitaip gyvojoje kalboje galėjo būti vadinamas skysčio maišelis, atsiradęs nuo sumušimo, nudegimo ar pan., plg. tokį sakinį LKŽe: *Ridikas pūsles ištraukia [v]andenines* Smal. Taigi, A. Vileišis greičiausiai bus terminologizavęs šį gyvosios kalbos žodį.

47 lentelė. XX a. pr. *amnion* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
amnion	vandenine pusle 1906	amnionas, vandenmaišis
	vandens puslė 1906	

Placenta, nuovala (lot. *placenta*). Tai moters organas, per kurį vyksta motinos ir vaisiaus medžiagų apykaita. Susidaro nėštumo trečio mėnesio pabaigoje, su vaisiumi jungiasi virkštele. Placenta yra apskrito, kartais kiek ovalaus disko pavidalo; skersmuo – 15–20 cm, masė – 500–600 g. Kūdikiui gimus po 10–20 min. placenta atsiskiria nuo gimdos sienelės ir pašalinama iš organizmo (žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/placenta/).

A. Vileišis antrajame knygelės *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos* leidime placentą įvardijo net keturiais metaforiniais terminais (žr. 48 lentelę):

> „<...> t[a] viet[a], kur prikibo apvaisintas kiaušinėlis <...> vadinasi guoliu, vieta, namais arba antra kudykio puse“ PM 1906 14.

LKŽe duomenimis, *vieta* ir *namai* tarmėse vartojami „nuovalos“ reikšme, išskyrus *guolį*. Taigi, gali būti, kad gydytojas pastarąjį žodį terminologizavo, o galbūt jį girdėjo vartojant minėta reikšme. Kiek keblesnis rodosi paskutinis, aprašomojo pobūdžio, terminas. Kadangi paprastai tiriamuosiuose raštuose jungtuku *arba* siejami sinonimai, negalime jo eliminuoti iš kitų terminų gretos.

48 lentelė. XX a. pr. *placenta* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
placenta	antra kudykio pus[ė] 1906	placenta, nuovala
	guolis 1906	
	namai 1906	
	vieta 1906	

Bambos virkštelė (lot. *funiculus umbilicalis*). Ji jungia placentą ir vaisiaus kūną. Žmogaus virkštelės ilgis – apie 50 cm, storis – apie 1,5 cm. Ja eina dvi bambinės arterijos (kraujas teka iš vaisiaus) ir dažniausiai viena bambinė vena (kraujas teka į vaisių). Virkštelės pagrindą sudaro drebutinis audinys, kuriame daug hialurono rūgšties. Kūdikiui gimus virkštelė nukerpama, kraujagyslių likučiai virsta raiščiais (žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/virkstele/).

1906 m. knygelėje A. Vileišis vaisiaus bambos žarnelę vadino liaudiniais terminais (žr. 49 lentelę):

> „Nuo vidurio, kartais ir nuo krašto vietos eina lyg virvutė kaip mažasis pirštas storumo, o ilgumo apie uolaktį. Ta virvutė vadinasi virkštelė arba padėlis. Per ją kudykis maitinasi motinos krauju“ PM 1906 15.

LKŽe duomenimis, *virkštelė* „funiculus umbilicalis“ reikšme žinoma gyvojoje kalboje, tačiau *padėlis* šios reikšmės neturi, taigi galbūt gydytojas bus šį žodį terminologizavęs.

S. Matulaitis jau minėtame 1913 m. straipsnyje, be *virkštelės*, yra užrašęs dar vieną liaudinį pavadinimą, kuriuo gyvojoje kalboje taip pat vadinama virkštelė:

> pavadėlis – (Ariogala), virkštelė (Suvalkų gub.) pupovina MG 1913 2 12.

49 lentelė. XX a. pr. *funiculus umbilicalis* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
funiculus umbilicalis	padėlis 1906	bambos virkštelė
	virkštelė 1906, 1913	
	pavadėlis 1913	

Makštis (lot. *vagina*). Tai yra neporinis stangrus, suploto vamzdžio formos 10 cm ilgio moters lytinis organas, jungiantis gimdos kaklelio kanalą su lytiniu plyšiu ir esantis tiesiosios žarnos priekyje, už šlapimo pūslės ir šlaplės. Lytinio akto metu į ją patekusi varpa išmeta sėklą, mėnesinių metu pro ją pasišalina atsiskiriantis gimdos gleivinės

sluoksnis, o gimdymo metu gimsta kūdikis (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 218, dar plg. Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 143) (žr. 12, 13, 14 pav.).

Rasti tik keli jos pavadinimai A. Damaševičiaus ir A. Karaliaus raštuose (žr. 50 lentelę). Gydytojai, rinkdamiesi žodį makščiai pavadinti, ėjo arba terminologizacijos, arba skolinimosi keliu; gyvojoje kalboje, LKŽe duomenimis, šio organo pavadinimų, išskyrus eufemizmą *čiūrynė* / *čiurinė*, nebūta.

50 lentelė. XX a. pr. *vagina* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
vagina	makštis 1913	makštis
	gimdymo kanalas 1919	
	vagina 1921	

Lietuvišką žodį *makštis* pasirinko A. Damaševičius; šis žodis, kaip rodo LKŽe duomenys, anatomine kalbamojo moters lytinio organo reikšme nefiksuotas gyvojoje kalboje:

„Viename atsitikime mijoma, kaip vėliau pasirodė – buvusi poglitinė ir duodavusi gausų kraujo plūdimą, gimė į makštį“ MG 1913 1 15,

„Šitame atsitikime pasitikrino apskritas pastebėjimas, kad gimusį į makštis polipą reikia būtinai tuojau operuoti, kaip ir žadantį gimti, nes gali prieiti iki abelno užsikrėtimo (infekcijos), pavojingo gyvybei“ MG 1913 1 15.

A. Karalius kliovėsi skoliniu *vagina*:

„Vagina. Tai kanalas nuo gimtuvės iki išlaukinių lyties organų, arba vulvos, apie trijų colių“ ilgio LM 1921 25–26.

Nors tą organą jis yra vadinęs ir aprašomojo pobūdžio žodžių junginiu *gimdymo kanalas*, kurio reikšmė paaiškėja tik iš greta skliaustuose pateikto sinonimo *vagina*:

„<...> kuomet varpa yra taip didelē, jog negali įtilpti į gimdymo kanalą (vaginą); <...>“ PV 1919 64.

Makšties skliautas (lot. *fornix vaginae*). Žiedinė niša, kuri susidaro tarp makšties ir gimdos kaklelio. Skiriamos priekinė, užpakalinė ir šoninė dalys. Užpakalinė skliauto dalis yra giliausia ir į ją pirmiausia patenka sperma (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 218; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 143).

D. Bukantas šią makšties dalį įvardijo greičiausiai paties sudarytu terminu:

„Aš manau, jog gimdymo takų skliaustas bus buvęs plyšęs dar prieš pradedant sukti vaiką, <...>“ MG 1913 2 6.

Makšties anga (lot. *ostium vaginae*). Ją gali reikšti A. Damaševičiaus 1913 m. terminas *gimdymo vartai*:

„Ji skundėsi, jog apie 1 1/2 metų atgal, savo kaimynės patarta, įsidėjusi gimdymo takuosna ratelį (pessarium), norėdama suturėti vaikų močią, kuri po paskutiniojo gimdymo pradėjusi išeiti iš gimdymo vartų“ MG 1913 2 13.

Šiame sakinyje aprašomas gimdos prolapsas, kuomet gimda iškrenta pro makšties angą į išorę.

Keliuose kituose tekstuose taip pat pasitaikė *vartų* terminas, tačiau jo reikšmė nėra skaidri:

„Pabaigoj gimdymo turėti stipriai terpokszną terp vartų gimdymo takų ir skylės meszlynės žarnos, nes neturint – tankiai tas terpoksznis perplyszta labiausiai pas pirmagimdes; <...>“ Kol 1893 26,

„moteris serganti baltaisiais, ar kita kokia nors gimdos liga greičiaus išgįs, jeigu turės mašinėlę, kuria galės leisti vaistus į vartus“ PM 1899 6.

Dažniausiai gimdant sužeidžiama tarpvietė, bet gimdos kaklelis plyšta taip pat dažnai. Be to, *vartai* gali reikšti ir „makšties anga užsibaigiantį gimdymo kanalą“, tą kaip tik patvirtintų 1912 m. terminas:

„Ir lengviausias gimdymas neapsieina be gimdymo takų sužeidimo, o kartais labai susižeidžia vartai <...>“ Psnt 1912 6 185.

Mergystės plėvė (lot. *hymen*). Ji yra makšties prieangyje (lot. *vestibulum vaginae*). Būna įvairios formos (pusmėnulio, žiedo, skiaučių) ir iš dalies uždaro makšties atvarą. Pirmojo lytinio akto metu varpa ją sudrasko, vėliau lieka tik nedideli gumburėliai (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 219; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 144).

Šios plėvės sudėtinių pavadinimų (žr. 51 lentelę) yra pateikęs A. Karalius; tik gydytojas dar nebuvo apsisprendęs dėl pagrindinio dėmens – 1919 m. vartotą terminą *plėvė* keitė deminutyvu *plėvelė*:

„Nereikia taipgi užmiršti, kad tūlos moterįs yra labai nerviškos ir labai opios, gi *nekaltybės plėvė* (*hymen*) neretai esti gana tampri ir drūta, taip kad fiziškas ženybų užbaigimas padaro nemažai skausmo“ PV 1919 200,

„Merginos vaginą uždengia *nekaltybės plėvelė*, arba *hymen*, kurioje randasi maža atvara“ LM 1921 26.

51 lentelė. XX a. pr. *hymen* pavadinimai ir dabartinis jų atitikmuo

Lotyniškas terminas	XX a. pr. terminai	Dabartinis terminas
hymen	nekaltybės plėvė 1919	mergystės plėvė
	nekaltybės plėvelė 1921	

4.2. Išorinių moters lytinių organų pavadinimai

Jei pavartytume akademinį *Lietuvių kalbos žodyną*, pastebėtume, kad gyvojoje kalboje išorinių moters lytinių organų (lot. *pudendum femininum*; *vulva*) (žr. 13 pav.) pavadinimai neretai stilistiškai konotuoti – vieni iš jų vulgarizmai ir (ar) keiksmažodžiai, pvz.: *kušis / kūšis / kūšys*, *mižė*, *pinda*, *pizda*, *puncė*, *skaba*, *treiškė*, kiti – menkinamojo atspalvio žodžiai, pvz.: *kiokė*, *knipė*, arba eufemizuoti, t. y. tie organai įvardijami neutraliais žodžiais, vadinamaisiais eufemizmais, pvz.: *geldalė*, *geldalikė*, *pimpė*, *raudondvaris*[67], *smarda*, *šepšis*, *šiaušeriukas*, *žioplė*. Iš to galima teigti, kad išoriniai moters lytiniai organai žmonėse laikyti gėdingu, nepadoriu dalyku, kurį reikia slėpti. Tokie pavadinimai negalėjo tikti gydytojams, pasišovusiems šviesti žmones moters lyties klausimais, nors, tiesa, eufeminių pavadinimų dar pasitaiko. Toks yra *gėda*. Jį 1913 m. straipsnyje „Anatomijos, fizijologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“ pateikė S. Matulaitis:

> gėda – vulva MG 1913 2 12.

Tačiau šį žodį gydytojas greičiausiai užrašė tik kaip gyvosios kalbos faktą, mat kituose savo raštuose jo nevartojo.

Dažniausiai gydytojai išorinius moters lytinius organus vadino sudėtiniais pavadinimais su įvairuojančiais gimininiais ir rūšiniais dėmenimis (žr. 52 lentelę). A. Vileišis 1906 m. knygelėje išorinius moters lytinius organus vadino bendruoju terminu *lyties įtaisos*, kuris tą reikšmę įgyja tik kontekste:

> „Jeigu moteris nori apsisaugoti nuo ligų, tai turi visada švariai užsilaikyti ir po kiekvienoms drapanėms imti pilnas vanas, arba gerai išsimaudyti ir tankiai su mašinėle savo lyties įtaisas plautis“ PM 1906 5.

[67] Štai ką apie jį rašo M. Smetona: „[a]sociacija su dėmeniu *raud-*, matyt, atsiradusi dėl lytinių organų spalvos. Pats eufemizmas atsiradęs dėl taiklaus pastebėjimo ir dviejų dalykų sugretinimo. Jį galima palyginti su rusų kalbos pasakymu *приехала тетя с Красноярска* „prasidėjo mėnesinės“, kur miesto pavadinimas vėlgi dėl spalvos (*Красн-*) užkoduoja reikiamą mintį“ (Smetona 2010: 125–126).

52 lentelė. XX a. pr. *pudendum femininum*, *vulva* pavadinimai ir dabartiniai jų atitikmenys

Lotyniški terminai	XX a. pr. terminai	Dabartiniai terminai
pudendum femininum; vulva	gėda 1904, 1913	išoriniai moters lytiniai organai; vulva
	lyties įtaisos 1906	
	lytiniai motinos organai 1909	
	lytiškos dalys 1919	
	paviršutinės lytinės dalys 1919	
	išlaukiniai lyties organai 1921	
	moteries lyties dalys 1921	
	vulva 1921	

Kontekstinę „išorinių moters lytinių organų“ reikšmę turi ir dar vienas A. Vileišio terminas:

> „Pirmas kelias reikalaująs atydžių atkartojamų praplovimų dezinfikuojančiais vaistais lytinių motinos organų, o taipogi atydaus pašalinimo gleivių ir pūlių nuo veido ir vokų ką-tik užgimusio kūdikio“ VŽ 1909 28 2.

Išorinių moters lytinių organų pavadinimų A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, A. Karaliaus raštuose „vulva“ reikšmė taip pat yra kontekstinė:

> „Pas moteris triperis turi dar platesnę dirvą. Be šlapinimosi organų ir paviršutinių lytinių dalių susirgimo, triperis dar gali pereiti į gimtinę, kiaušinukus, vidurių plėvę ir kitas dalis“ LL 1919 18,
> „Visi išlaukiniai lyties organai, sykiu paimti, vadinasi *vulva*, arba *pudendum muliebre*“ LM 1921 26.

Beje, tuos organus A. Karalius vadino ir sulietuvintu skoliniu:

> „<...> iki išlaukinių lyties organų, arba vulvos, <...>“ LM 1921 25–26.

Manoma, kad kontekstinę „išorinių moters lytinių organų“ reikšmę turi ir J. Bagdono pavartotas terminas *moteries lyties dalys:*

> „Triperis pasirodo po kelių dienų apsikrėtus ir apsireiškia tuo, kad iš vyrų šlapinimos takų ir moteries lyties dalių ima tekėti pūliai dažnai su skaudėjimu, deginimu ir niežėjimu, o kartais ir be jų“ LytLig 1921 3.

Iš A. Karaliaus 1919 m. knygos sakinio „Moteris privalo visuomet prieš ir po susinešimo išsimazgoti lytiškas dalis su antiseptišku vandeniu“ PV 1919 99 tampa aišku, kad gydytojas *lytiškomis dalimis* pavadino išorinius moters lytinius organus.

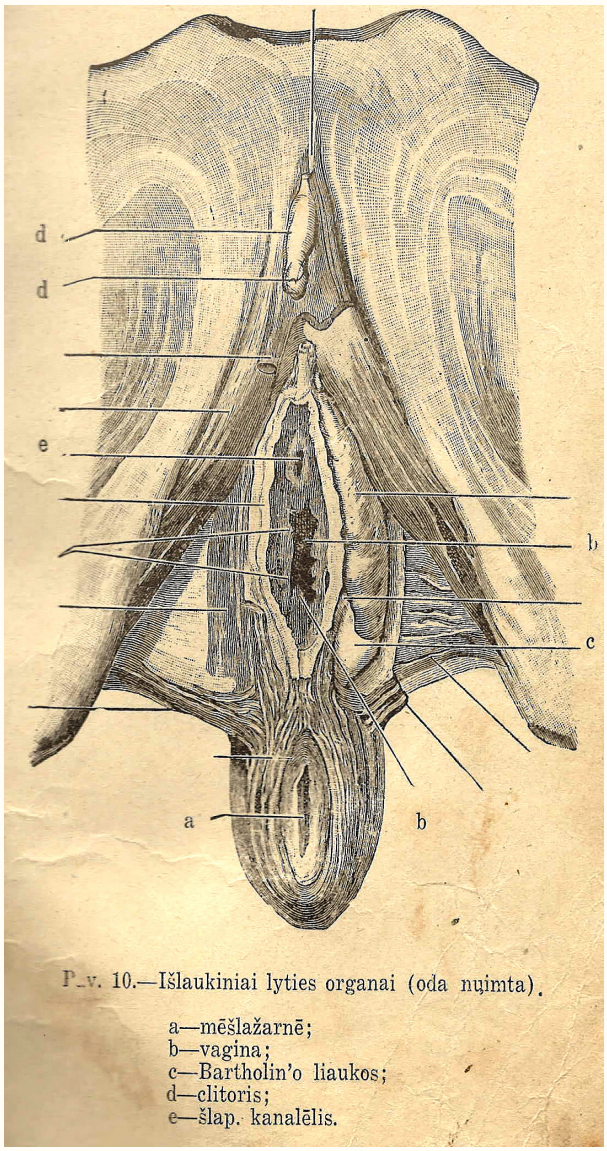

14 pav. Knygos *Lyties mokslas* (1921) 27-as puslapis su jame pavaizduotais išoriniais moters lytiniais organais (makštimi, didžiosiomis prieangio liaukomis, varpute)

Perskaičius A. Vileišio 1924 m. knygos sakinį „<...> rožės gemalėliai lengvai gali būti pernešti į kokią nors žaizdelę, esančią tik ką pagimdžiusios moters lyties organuose, <...>“ NG 1924 28 sunku pasakyti, kokie organai – vidiniai ar išoriniai – buvo vadinami bendruoju terminu *lyties organai*.

Varputė (lot. *clitoris*). Ji yra mažųjų lytinių lūpų priekinėje jungtyje. Ilgis – 3 cm. Sudaro du akytkūniai, kojytėmis prisitvirtinę prie gaktikaulių. Pagal sandarą, formą

ir padėtį jie atitinka varpos akytkūnius (Stropus, Tamašauskas, Paužienė 2005: 219; Anusevičienė, Cibas, Lilienė 2014: 218).

Šis organas (žr. 14 pav.) tiriamojo laikotarpio šaltiniuose dar neturėjo lietuviškų pavadinimų – A. Karalius vertėsi nesulietuvintu lotynizmu *clitoris*:

> „*Clitoris* susideda iš sukietėjančių audinių kaip ir vyro varpa, tiktai per jį neina šlapimo kanalėlis; tai yra moters lytinio jauslingumo organas“ LM 1921 27.

O štai gyvojoje kalboje jau būta *vilioko* Ldvn „clitoris“ LKŽe.

Išorinės šlaplės žiotys (lot. *ostium urethrae externum*). Jos yra žemiau varputės. Šio organo pavadinimas fiksuotas tik A. Karaliaus knygoje:

> „Šlapimo kanalėlis išeina viršuje vaginos“ LM 1921 26.

Didžiosios prieangio liaukos (lot. *glandulae vestibulares majores*) A. Karaliaus pavadintos eponiminiu terminu *Bartholin'o*[68] *liaukos* LM 1921 27 (žr. 14 pav.).

Moters tarpvietės priekinė dalis, moters tarpvietės užpakalinė dalis. Iš konteksto nėra aišku, ką reiškia A. Vileišio 1899, 1906 m. knygelėse pavartoti terminai *pryšakio vartai*, *pryšakiniai vartai* ir *užpakalio vartai*:

> „Pabaigoje gimdymo reikia turėti stipriai terprietį, terp pryšakinių ir užpakalio vartų, nės neturint tankiai terprietis perplyšta, labiausiai pas pirmagimdes“ PM 1899 21,
> „Pabaigoje gimdymo reikia turėti stipriai tarprietį, terp pryšakio ir užpakalio vartų, nes neturint tankiai tarprietis perplyšta, labiausiai pas pirmagimdes“ PM 1906 19.

Spėjama, kad jais gali būti įvardytos tarpvietės priekinė ir užpakalinė dalys.

Apibendrinimas. Vidinių ir išorinių moters lytinių organų pavadinimų rasta 1890–1921 m. gydytojų A. Ambraziejūtės-Steponaitienės, P. Avižonio, J. Bagdono, D. Bukanto, A. Damaševičiaus, K. Griniaus, A. Karaliaus, Pr. Matulaičio, S. Matulaičio, A. Sketerio, A. Vileišio populiarinamuosiuose medicinos raštuose – knygose, knygelėse ir straipsniuose.

Vienas iš pagrindinių moters lytinių organų pavadinimų šaltinių buvo gyvoji kalba. Joje būta nemažai žodžių, tarp jų ir eufemizmų, tiems organams pavadinti. Tačiau eufemizmai mokslo populiarinimo reikmėms nepritiko, mat gydytojai daugiausia

[68] Danų gydytojas ir teologas Kasparas Bertelsenas Bartolinas (Caspar Berthelsen Bartholin) (1585–1629) pirmasis aprašė žinduolių patelių makšties prieangio didžiąsias liaukas, kurios pavadintos jo vardu (žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/bartolinitas/, https://www.vle.lt/straipsnis/caspar-berthelsen-bartholin/).

terminologizavo neeufemizmus (išskyrus vieną *gėdą*) ir metaforinius pavadinimus, pvz.: *gėda*, *gimtinė*, *gimtis*, *gimtuvė*, *gumbas*, *guolis*, *inkstelis*, *įščius*, *kaklelis*, *kiaušelis*, *kiaušinėlis*, *kiaušinis*, *makštis*, *močia*, *motė*, *namai*, *padėlis*, *pavadėlis*, *plėvė*, *vamzdelis*, *vartai*, *vieta*, *virkštelė*.

Neradę gyvojoje kalboje tinkamų žodžių tiems organams pavadinti gydytojai, gali būti, jų ieškojo spausdintuose, tarp jų ir savo kolegų, tekstuose. Iš tokių tekstų žodžių minėtini *gimda*, *gimtys*, *įsčia*, *kiaušininkai*.

Kitas moters lytinių organų pavadinimų šaltinis buvo svetimos kalbos. Gydytojai vartojo vieną kitą svetimos kilmės pavadinimą, dažniausiai, matyt, tais atvejais, kai nerado jau gatavo pavadinimo arba patys jo nesugalvojo, tačiau reikia pabrėžti, kad skoliniai, palyginti su grynai lietuviškais, nebuvo dažni. Tai suprantama, nes skaitytojai nebūtų supratę svetimų žodžių. Vieni iš skolinių, dažniausiai lotyniškos kilmės, buvo aplietuvinami (*Fallopijaus tubos*, *ligamentai*, *ovarai*, *oviduktai*), kiti vartojami originalia forma (*clitoris*) ir tekste dažniausiai grafiškai išskiriami (rašomi kursyvu). Kai kuriuos skolinius, pvz.: *kanalas*, *organas*, gydytojai vartojo naujiems terminams sudaryti. Pažymėtina tai, kad slaviškos kilmės moters lytinių organų pavadinimų beveik nerasta, išskyrus tik *macicą*, nors tiriamuoju laikotarpiu kitų žmogaus organizmo sistemų organų pavadinimų slavizmų vartota nemažai.

Be jau minėtų, svarbus moters lytinių organų pavadinimų radimosi būdas buvo naujų terminų kūrimas panaudojant savos ir svetimos kilmės leksiką. Tokie terminai, daugiausia sudėtiniai, sudaro didžiausią visų moters lytinių organų pavadinimų dalį. Ne vieną jų galima laikyti okaziniu naujaterminiu.

Tiriamuosiuose raštuose gydytojai yra įvardiję 27 moters anatomijos sąvokas. Gali būti, kad gydytojai stengėsi į savo raštus įtraukti kuo daugiau pavadinimų (žr. 35–52 lenteles), kad ilgainiui būtų galima atsirinkti tiksliausiai sąvoką įvardijančius pavadinimus.

Didžiosios dalies pavadinimų anatominės reikšmės yra skaidrios – jas identifikuoti padeda kontekstas (jį gretinant ir su atitinkamu dabartinių anatomijos vadovėlių aprašu), greta pateikti sinonimai ar lotyniški atitikmenys, taip pat paveikslai. Pasitaiko, kad kai kuriuose šaltiniuose greta skaidrios reikšmės terminų dar pridedami tikslinamieji dėmenys, pvz.: *gimda* ir *moteries gimda*, *gimtuvė* ir *moters gimtuvė*. Tokius pavadinimus galima būtų laikyti kontekstiniais sinonimais.

Dabartinėje anatomijos nomenklatūroje išliko terminai *gimda*, *gimdos dugnas*, *gimdos siena*, *gimdymo takas*, *kiaušinėlis, makštis*, kai kurie iš jų buvo gydytojų vartojami jau XIX a. pab.

IŠVADOS

Atliktas žmogaus lytinių organų pavadinimų tyrimas XIX a. pab. – XX a. pr. populiarinamuosiuose medicinos raštuose atskleidžia ne tik tų pavadinimų kūrimo pradžią ir raidos ypatybes, bet ir lietuviškosios medicinos raštijos plėtotę, taigi svarbus tiek dalykiniu (žmogaus anatomijos), tiek kalbiniu (terminologijos) atžvilgiu.

Anąmetėje medicinos spaudoje žmogaus lytiniai organai buvo viena iš tų retų tabuistinių temų, kuri buvo nutylima, vienaip ar kitaip apeinama, ja vengė rašyti net ir patys gydytojai. Jie aprašydavo gyvybiškai svarbius žmogaus organus ir jų sistemas, bet apie lytinių organų sistemą bent kiek išsamiau beveik visai nerašė. Vis dėlto objektyvios priežastys (karo ir pokario metais ne tik miestuose, bet jau ir kaimuose plito lytinės ligos) vertė gydytojus išdrįsti apie tai atvirai prabilti, idant perspėtų žmones. Pradžioje lytiniai organai, su jais susiję fiziologiniai procesai dar buvo įvardijami netiesiogiai (eufemizuojami), stigmatizuojami, tačiau ilgainiui gydytojai ėmė griauti šį tabu.

Gydytojams pirmiausia reikėjo terminų lytiniams organams pavadinti, nes rašant apie lytines ligas, jų požymius negalima buvo išsiversti neminint lytinių organų. Taigi, gydytojai susidūrė su terminų tiems organams pavadinti poreikiu ir, žinoma, trūkumu.

Kalbamojo laikotarpio populiarinamuosiuose medicinos raštuose rasta žmogaus lytinių organų pavadinimų, kuriais gydytojų įvardytos beñdrosios (vyro ir moters) ir atskirosios vyro bei moters anatomijos sąvokos.

Būdingi trys pagrindiniai tų pavadinimų kūrimo būdai: 1) gyvosios (ar raštų) kalbos žodžių terminologizavimas, 2) skolinimasis iš kitų kalbų, 3) naujų terminų kūrimas.

Pirmiausia gydytojai ieškojo tinkamų žodžių gyvojoje kalboje ir juos terminologizavo. Nemaža tos kalbos žodžių dalis yra metaforiniai pavadinimai.

Kitas lytinių organų pavadinimų paieškos šaltinis galėjo būti raštų kalba, nors tvirtai teigti, kad gydytojai rėmėsi kuriais nors jiems prieinamais rašytiniais šaltiniais, negalima. Taip pat sunku būtų tiksliai pasakyti, ar gydytojai buvo susipažinę su savo kolegų

pirmtakų ar amžininkų darbais, ar kiekvienas vis dėlto ėjo savo individualiu terminų paieškos ir kūrybos keliu. Galima būtų spėti, kad Lietuvos gydytojai galėjo žinoti apie kolegų paskelbtus darbus, tačiau visgi neaišku, ar jie savo tekstuose vartojo terminus nusižiūrėję į kolegų tekstus, mat tirtuose raštuose beveik nepasitaikė lytinių organų pavadinimų, kurie kartotųsi ne vieno gydytojo tekste. Greičiausiai kiekvienas rašė, kaip išmanė.

Dar vienas lytinių organų pavadinimų kūrimo būdas buvo skolinimasis iš kitų kalbų. Tačiau nelietuviškos kilmės žodžių, daugiausia graikiškos arba lotyniškos kilmės, tiems organams pavadinti pasitaiko palyginti retai, tik tais atvejais, kai gydytojai, greičiausiai neradę tinkamo žodžio gyvojoje kalboje ar nepavykus termino nusikalti patiems, rinkdavosi skolinį. Be abejonės, skolinių kiekis tiesiogiai susijęs ir su tekstų rūšimi – tai buvo populiarinamieji tekstai, ir jų autoriai turėjo minimaliai vartoti nelietuviškų žodžių, antraip būtų likę nesuprasti. Gydytojai skoliniams ieškojo savų, lietuviškų, atitikmenų, kitaip sakant, stengėsi vartoti tokius žodžius, kurie tekstų adresatui – mediciniškai nepraprususiam skaitytojui – būtų žinomi ir suprantami.

Neradę tinkamų žodžių lytiniams organams pavadinti nei lietuvių, nei kitose kalbose, gydytojai patys kūrė naujus terminus, naudodamiesi savos ir svetimų kalbų leksikos išgalėmis. Dažniausiai naujų pavadinimų prireikdavo smulkesnėms tam tikrų lytinių organų sudėtinėms dalims įvardyti, taigi daugiausia tokių naujai sudarytų lytinių organų pavadinimų yra sudėtiniai, mat pastarieji parankesni sudėtingesnėms sąvokoms žymėti. Didžiąją dalį naujaterminių galima traktuoti kaip autorinius ar situacinius okazionalizmus, kurie neretai užfiksuoti tik kurio nors vieno gydytojo raštuose. Dalis naujaterminių galėjo atsirasti ir verčiant iš kitų kalbų. Naujaterminių kūryba buvo pats produktyviausias žmogaus lytinių organų pavadinimų kūrimo būdas, gerokai pralenkęs paprastųjų žodžių terminologizavimą ir skolinimąsi iš kitų kalbų.

Nereto lytinio organo pavadinimo reikšmę tiriamuosiuose populiarinamuosiuose medicinos raštuose be konteksto yra sunku suprasti. Skaidrią anatominę reikšmę turi tie lietuviški ir skolintiniai pavadinimai, kurie yra vartojami ir dabar. Didžiosios dalies lytinių organų pavadinimų anatominės reikšmės yra blankios – joms nuskaidrinti ir identifikuoti gelbsti kontekstas ir, prireikus, šio gretinimas su atitinkamu dabartinių anatomijos vadovėlių aprašu, greta pateikti sinonimai ar lotyniški atitikmenys, paveikslai (jei tokie yra). Dalies lytinių organų pavadinimų reikšmės yra kontekstinės.

Tiriamuosiuose šaltiniuose lytinių organų pavadinimai vartojami gana chaotiškai, nenuosekliai, net ir viename to paties gydytojo tekste, todėl radosi nemãža variantų ir sinonimų (žr. 1–52 lenteles). Iš to galima daryti prielaidą, kad to meto gydytojams

labiausiai rūpėjo ne raiška, bet turinys, t. y. kuo suprantamiau skaitytojui perteikti anatomijos žinias, ir, žinoma, pats adresatas – tų tekstų skaitytojas.

XIX a. pab. – XX a. pr. gydytojų raštai buvo pirmieji populiarinamieji medicinos tekstai, pakeitę daugelį amžių vyravusį požiūrį į žmogaus lytinius organus kaip gėdingus ir slėptinus. Šiais raštais lietuviai gydytojai ne tik švietė paprastą žmogų anatominiais lyties klausimais, bet ir stengėsi perspėti apie lytiniu keliu plintančias ligas bei paaiškinti, kaip jų saugotis. Tuose raštuose pasirodė pirmieji žmogaus lytinių organų pavadinimai, davę pradžią moksliniams lytinių organų vardams. Dauguma kalbamųjų pavadinimų neprigijo dažniausiai dėl neskaidrios, neretai tik kontekstinės, reikšmės, įvairių stilistinių konotacijų, metaforiškumo ir kt. ypatybių, ir tai istorinės medicinos terminijos palikimas, tačiau terminai *gimda*, *gimdymo takas*, *kiaušinėlis*, *lytinis organas*, *makštis*, *sėkla*, *varpa*, *varpos šaknis* puikiausiai prigijo ir yra dabartinės lietuvių medicinos terminijos dalis.

ŠALTINIAI

Art – [D-ras A. Vileišis]. Aklybė, jos priežastįs ir perspėjimo priemonės. – *Artojas* 41, 1910, 157.

BL – *Apie blogąją ligą arba syfilį (prancus)*, pagal d-ro M. Člėnovo veikalėlį sutaisė d-ras A. V., Tilžėje, 1904.

Kol – [Vaistininkas (Daktaras)]. Apie kolerą. – *Kaip atsiginti nů Koleros ir kiti Naudingi skaitymai*, Tilžė, 1893, 14–27.

LytL – [D-ras F. Matulaitis]. *Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti*, parašė D-ras F. Matulaitis, antra, peržiurėta ir pagerinta laida, So Boston, Mass, 1910; [D-ras F. Matulaitis]. *Lytiškos Ligos ir Kaip nuo jų apsisaugoti*, parašė D-ras F. Matulaitis, antra, peržiurėta ir pagerinta laida, So Boston, Mass, 1915.

LytLig – *Kas reikia žinoti apie lyties ligas*, vertė iš vokiečių kalbos D-ras J. Bagdonas, Kaunas, 1921.

LL – D-ras AS-nė. *Lyties ligos*, Kaunas, 1919.

LM – *Lyties mokslas*, parašė A. J. Karalius, M. D., Chicago, Ill.: West Side Press, 1921.

LŪ – [A. S.]. Nešvarumas ir užsikrėtimas. – *Lietuvos ūkininkas* 19, 1906, 253–254.

MG – [D-ras A. Damaševičius]. Prie klausimo apie sulaikymą kraujo plūdimo iš motynėlės prie mijomų. – *Medicina ir gamta* 1, 1913, 12–16; *Medicina ir gamta* 2, 1913, 2–4; [D. Bukantas]. Prie gimdymo takų ruptūrų, skresąja pozicija gimdant. – *Medicina ir gamta* 2, 1913, 4–7; [D-ras. S. Matulaitis]. Anatomijos, fizijologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija. – *Medicina ir gamta* 2, 1913, 9–12; [D-ras Bagdanavičius]. Iš medicinos terminologijos. – *Medicina ir gamta* 2, 1913, 13.

NG – *Naminis gydytojas: Trumpas aprašymas prasčiausių ligų ir prasčiausių vaistų kovoje su jomis*. D. 1: *Apie žmonių ligas ir jų gydymą*, sutaisė D-ras A. Vileišis, Seinai, 1908; [D-ras A. Vileišis]. *Naminis gydytojas. Trumpas paprasčiausių ligų aprašymas ir jų gydymas*, antrasis pataisytas leidimas, Kaunas, 1924.

PM – Antanas Vileišis. *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos*, pagal Zielčaka parašė Dr. A. V., Tilžėje, 1899; *Patarmės moterims, kurios nori buti sveikos*, pagal Zielčaka parašė dr. A. Vileišis, 2-oji laida, Vilnius, 1906.

Psnt – [D-ras A. Sketeris]. Švarumas ir sveikata. – *Pasiuntinys* 6, 1912, 184–186.

PV – Wm. J. Robinson, M. D. *Patarimai vyrams apie lyties dalykus. Su pamokinimais, kaip aiškinti vaikams lyties apsireiškimus*, autoriui leidus vertė Pranašas, New York, 1919.

Svk – [D-ras K. Grinius]. Apie onanizmą. – *Sveikata* 12, 1910, 1–6; [D-ras K. Grinius]. Sifilis ir „606“. – *Sveikata* 1, 1911, 1–8; [D-ras K. Grinius]. Triperis. – *Sveikata* 3, 1911, 1–7;

Apie pertukimą. – *Sveikata* 6, 1914, 21–22; [D-ras K. Grinius]. Žmonių ligos. – *Sveikata* 5–6, 1920, 1–4; [Kg.]. Pasenėjimas. – *Sveikata* 6, 1921, 1–2.

Šlt – [D-ras A. Vileišis]. Tikrieji raupai (rauplės). – *Šaltinis* 12, 1910, 184–185.

U – [J. Slibinas]. Prancuzligė arba piktoji liga (lotyniszkai – syphilis). – *Ukinįkas* 6 ir 7, 1892, 230–237; [B.]. Kaip gydyti skilvio (pilvo) ir žarnų ligas. – *Ukininkas* 4, 1896, 28–30.

Vrp – [Hygiėnos tarnas]. Alkogolis ir alkogolizmas. – *Varpas* 9 ir 10, 1895, 155–157; [Paulius]. Mikroorganizmai. – *Varpas* 7, 1890, 105–107; *Varpas* 10, 1890, 153–154.

VŽ – [A. V.]. Blėdis neščioms ir žindamoms moterims nuo alaus vartojimo. – *Vilniaus žinios* 240, 1906, 3; [A. Vileišis]. Aklumas, jo priežastįs ir perspėjimo priemonės. – *Vilniaus žinios* 28, 1909, 2–3; *Vilniaus žinios* 41, 1909, 2–3; [D-ras P. Avižonis]. Keletas žodžių apie šundaktarius. – *Vilniaus žinios* 186, 1907, 2–3; [D-ras A. V.]. Kaip pridera kai-kuriuose atsitikimuose elgtis, norint apsisaugoti nuo ligų. – *Vilniaus žinios* 56, 1905, 2–3.

ŽL – *Žmonių ligos*, d-ras K. Grinius, Kaunas: „Varpo“ bendrovės sp., 1921.

LITERATŪRA

Anusevičienė Ona Vida, Cibas Petras, Lilienė Liuda 2014: *Žmogaus anatomija ir fiziologija*, Kaunas: Judex spauda.

AV 2020 – Stropus Rimvydas, Paužienė Neringa, Pauža Dainius H., Tutkuvienė Janina, Jakimavičienė Eglė Marija, Zemlevičiūtė Palmira. *Anatomijos vardynas*: [elektroninė knyga], Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Medicinos akademija, Kaunas: Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Leidybos namai.

Avižonis Petras 1909: *Lietuvių Medicinos ir Hygijenos Knygos*, Vilnius.

Balčikonis Juozas 1978 [1939]: Mūsų kalba ir terminologija. – Juozas Balčikonis. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslas, 163–165.

Būga Kazimieras 1961: Zoologijos sistematikos terminų žodynėlis, Kaunas, 1920. – Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai* III, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 783–786.

CODL 1997 – *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, P. H. Matthews, Oxford, New York: Oxford University Press.

DE 2003 – *A Dictionary of Euphemisms. How not to say what you mean*, R. W. Holder, New York: Oxford University Press.

Drotvinas Vincentas 1987: *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*, Vilnius: LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja.

DU 2007 – *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, 6. überarbeitete und erweiterte Auflage, Herausgegeben von der Dudenredaktion, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

EDEL 1999 – *An etymological dictionary of the english language* by the Rev. Walter W. Skeat, Oxford: At the Clarendon Press.

Gaivenis Kazimieras 1983: Šis tas iš lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22: *Lietuvių kalbos specialioji leksika*, 4–16.

Gaivenis Kazimieras 1997: Terminizacija ir determinizacija. – *Terminologija* 4, 4–7.

Gaivenis Kazimieras 2014 [1991]: Lietuviškų terminų vaizdingumo klausimu. – Kazimieras Gaivenis. *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 189–194.

Grinius Kazys 1922: *Medicinos žinių populiarizacija ir Lietuvių medicinos knygų sąrašas*, Kaunas.

Gudavičius Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

Gudavičius Aloyzas 2007: *Gretinamoji semantika*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Gudavičius Aloyzas 2012: Reikšmė – sąvoka – konceptas ir prasmė. – *Res humanitariae* 10, 108–119.

Jakaitienė Evalda 1980: *Lietuvių kalbos leksikologija*, Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 1988: *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslas.

Jakaitienė Evalda 2009: *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jasiūnaitė Birutė 2005: Eufemizmai tarmėse bei tautosakoje: problemos ir perspektyvos. – *Baltistica*, 6 priedas, 101–117.

Keinys Stasys 2005 [1975]: Priesaginė lietuviškų terminų daryba. – Keinys Stasys. *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 21–76.

Keinys Stasys 1980: *Terminologijos abėcėlė*, Vilnius: Mokslas.

Keinys Stasys 2005 [1973]: Terminologijos kūrimo šaltiniai. – Keinys Stasys. *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 232.

Klimavičius Jonas 1996: Nuo liaudies terminijos prie mokslinės. – *Terminologija* 3, 4–25.

KTŽ 1990 – Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.

Kvašytė Regina 2005: *Mokomasis terminologijos žodynėlis*, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.

KWT 1975 – *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

LE 1957 – *Lietuvių enciklopedija* X, So. Boston, Mass: Lietuvių enciklopedijos leidykla.

LKE 1999 – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, parengė Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt.

LST 1988 – *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*, Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.

Macienė Jurgita 2005: *Deminutyvų stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

MedŽ 1980 – Astrauskas Vytautas, Biziulevičius Stasys, Pavilonis Salezijus, Vaitilavičius Adomas, Vileišis Aleksandras. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas.

MHE 2001 – *Medicininės histologijos ir embriologijos vardynas*, Kaunas: Varpas.

Mitkevičienė Asta 2015: Kai kurie terminų sinonimijos aspektai. – *Terminologija* 22, 39–60.

Pikčilingis Juozas 1975: *Lietuvių kalbos stilistika* II, Vilnius: Mokslas.

Salys Antanas 1985: *Raštai* 3, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Smetona Marius 2010: *Lietuvių kalbos eufemizmai: raiška ir motyvacija*: daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga internete: https://epublications.vu.lt/object/elaba:8283971/index.html.

Staugaitis Jonas 1932: A. a. d-ras Antanas J. Karalius. – *Medicina* 11, 709–710.

Stropus Rimvydas, Tamašauskas Kazys Algimantas, Paužienė Neringa 2005: *Žmogaus anatomija*, Kaunas: Vitae Litera.

VLE 2001 – *Visuotinė lietuvių enciklopedija* I, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zemlevičiūtė Palmira 2007: Terminologinė medicinos leksika lietuviškuose 1738–1831 metų Prūsijos valdžios įsakuose. – *Archivum Lithuanicum* 9, 121–182.

Zemlevičiūtė Palmira 2009: *Lietuvių medicinos terminologijos raida XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje*: daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Zemlevičiūtė Palmira 2019: Bendrieji žmogaus lytinių organų pavadinimai XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių gydytojų populiarinamuosiuose medicinos raštuose. – *Terminologija* 26, 244–263. Prieiga internete: http://journals.lki.lt/terminologija/article/view/386/465.

Володина Майя Н. 1997: *Теория терминологической номинации*, Москва: Издательство Московского университета.

Даниленко Валерия П. 1977: *Русская терминология: Опыт лингвистического описания*, Москва: Наука.

Гринев Сергей В. 1993: *Введение в терминоведение*, Москва: Московский Лицей.

Качинская Ирина Б. 2019: *Эротика в языке народной культуры: эвфемистические названия половых органов (по материалам архангельских говоров)*. Prieiga internete: https://ins-lav.ru/sites/default/files/eoe2019_53_kachinskaya.pdf.

КРР 2003 – *Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник*, под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др., Москва: Флинта: Наука.

Маджаева Санья И. 2010: Эвфемизация как способ пополнения медицинской терминологии. – *Гуманитарные исследования* 3(35), 55–61. Prieiga internete: https://elibrary.ru/item.asp?id=15260446.

Никитина Серафима Е. 2009: Народная терминология и народное знание. – *Терминология и знание*, Москва: ИРЯ, 78–88.

Никитина Ирина Н. 2015: Теоретические основы изучения эвфемии. – *Актуальные проблемы лингвистики переводоведения и педагогики* 1(2), 101–107. Prieiga internete: https://elibrary.ru/item.asp?id=26901789.

Новикова Ольга М. 2020: Метафоры в анатомической терминологии. – *Балтийский гуманитарный журнал* 9(1)(30), 263–265. Prieiga internete: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42550072_90201241.pdf.

Пастухова Оксана Д. 2017: Об эвфемизмах и табу. – *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, № 11(77): в 3-х ч., ч. 1, 141–144. Prieiga internete: http://gramota.net/materials/2/2017/11-1/38.html.

СЛТ 2005 – Ахманова Ольга С. *Словарь лингвистических терминов*, Москва: КомКнига.

Солодилова Ирина А., Соколова Татьяна Ю. 2017: Критерии идентификации эвфемизмов. – *Вестник оренбургского государственного университета* 11(211), 73–78. Prieiga internete: https://elibrary.ru/item.asp?id=32274049.

Суперанская Александра В., Подольская Наталия В., Васильева Наталия В. 1989: *Общая терминология: вопросы теории*, Москва: Едиториал УРСС.

Ушинскене Виктория 2013: *Народная анатомическая терминология в русском языке: словообразовательная и семантическая реконструкция наименования брюшных органов*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMŲ ŽODYNĖLIS

Žmogaus lytinių organų pavadinimai rikiuojami pagal abėcėlę. Kairėje žodynėlio pusėje pateikiami dabartiniais rašmenimis perrašyti žmogaus lytinių organų pavadinimai. Po brūkšnio kursyvu rašomi originalūs pavadinimai, t. y. tokie, kokie rasti pavartoti šaltiniuose. Greta pavadinimų nurodomi jų bibliografiniai duomenys: šaltinio sutrumpinimas, arabiškais skaitmenimis metai, numeris (jei laikraštis) ir puslapis. Pavadinimų termininės reikšmės rašomos kabutėse po bibliografinių duomenų.

antgalis – *antgalis* LM 1921 18 „varpos antgalis“
antra kūdikio pusė – *antra kudykio pus[ė]* PM 1906 14 „nuovala“
apsiautalai – *apsiautalai* LM 1921 12 „sėklidės makštinis dangalas“
apvaisinantieji gyvūnėliai – *apvaisinantieji gyvūnėliai* PV 1919 34 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
apvaisinantieji perai – *apvaisinantieji perai* PV 1919 32 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
apvaisinantys gyvūnėliai – *apvaisinantys gyvūnėliai* PV 1919 84 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
Bartolinio liaukos – *Bartholin'o liaukos* LM 1921 27 „didžiosios prieangio liaukos“
didysis sėklų kanalas – *didysis sėklų kanalas* LM 1921 12–13 „sėklinis latakas“
durklas – *durklas* PV 1919 35 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis – prakiurdiklis“
epididymio kanalėlis – *epididymio kanalėlis* LM 1921 13 „prielipo latakas“
epididymio prieanga – *epididymio prieanga* LM 1921 13 „sėklidės prielipo atauga“
epididymio prieauga – *epididymio prieauga* LM 1921 12 „sėklidės prielipo atauga“
epididymis – *epididymis* LM 1921 11 „sėklidės prielipas“
epididymisas – *epididymisas* PV 1919 179 „sėklidės prielipas“
epididymis'as – *epididymis'as* PV 1919 179 „sėklidės prielipas“
Falopijaus dūdelė(s) – *Fallopijaus dudelė(s)* LM 1921 25 „kiaušintakis“
Falopijaus tūbos – *Fallopijaus tubos* LytL 1915 6 „kiaušintakis“
galas – *galas* PV 1919 22 „varpos galva“
galva – *galva* LM 1921 11 „sėklidės prielipo dalis“, „galva“ LM 1921 15 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis“
galvelė – *galvelē* LM 1921 19 „varpos galva“
galvutė – *galvutē* PV 1919 22 „sėklidės prielipo dalis“, *galvutē* PV 1919 35 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis“, *galvutē* PV 1919 22, LM 1921 19 „varpos galva“
gametai – *gametai* LM 1921 9 „lytinės ląstelės“
gėda – *gėda* MG 1913 2 12 „išoriniai moters lytiniai organai“
gėdos dalys – *gėdos dalys* BL 1904 6 „lytiniai organai“
gimda – *gimda* Kol 1893 26, PM 1899 3, PM 1906 3, LM 1921 25 „gimda“
gimdymo įtaisai – *gimdymo įtaisai* Svk 1911 3 5 „vidiniai moters lytiniai organai ?“

gimdymo kanalas – *gimdymo kanalas* PV 1919 64 „makštis“
gimdymo takai – *gimdymo takai* Kol 1893 23, PM 1899 23, VŽ 1905 56 3, PM 1906 12, VŽ 1909 28 2, Svk 1911 11 1, Svk 1911 3 4, Psnt 1912 6 185, MG 1913 2 13 „gimdymo takas“
gimdymo takų skliaustas – *gimdymo takų skliaustas* MG 1913 2 6 „makšties skliautas“
gimdymo vartai – *gimdymo vartai* MG 1913 2 13 „makšties anga“
gimdytiniai takai – *gimdytiniai takai* Psnt 1912 6 186 „gimdymo takas“
gimdomieji takai – *gimdomieji takai* LŪ 1906 19 253 „gimdymo takas“
gimdos dugnas – *gimdos dugnas* PM 1899 23, PM 1906 21 „gimdos dugnas“ arba „pilvo apačia“
gimdos kanalo sienos – *gimdos kanalo sienos* PV 1919 185 „gimdos kaklelio kanalo gleivinė“
gimdos sienos – *gimdos sienos* PM 1899 9, PM 1906 9 „(gimdos) gleivinė“
gimdos vartai – *gimdos vartai* PM 1906 15 „gimdos anga“
gimtinė – *gimtin[ė]* U 1896 4 28, *gimtynė* MTV 1898 9, *gimtinė* LytL 1915 6, LL 1919 18, ŽL 1921 43, Svk 1921 2 3 „gimda“
gimtinės sienelės – *gimtinės sienelės* LM 1921 32 „(gimdos) gleivinė“
gimtis – *gimtis* VŽ 1907 187 3 „gimda“
gimtys – *gimtys* MG 1913 2 12 „vidiniai moters lytiniai organai“
gimtuvė – *gimtuvė* LM 1921 4 „gimda“
gimtuvės atvara – *gimtuvės atvara* LM 1921 24 „gimdos kaklelis“
gimtuvės kaklas – *gimtuvės kaklas* LM 1921 24 „gimdos kaklelis“
gimtuvės kaklelis – *gimtuvės kaklelis* LM 1921 25 „gimdos kaklelis“
gimtuvės kanalas – *gimtuvės kanalas* LM 1921 20 „gimdos kaklelio kanalas“
gimtuvės kanalėlis – *gimtuvės kanalėlis* LM 1921 35 „gimdos kaklelio kanalas“
gimtuvės kūnas – *gimtuvės kunas* LM 1921 25 „gimdos kūnas“
gimtuvės sienelės – *gimtuvės sienelės* LM 1921 33 „(gimdos) gleivinė“
gumbas – *gumbas* PM 1899 3, PM 1906 3, Svk 1910 5 1, Svk 1910 12 1, Svk 1911 4, MG 1913 2 12 „gimda“
gumbo dykuma – *gumbo dykuma* MG 1913 2 3 „gimdos ertmė“
guolis – *guolis* PM 1906 14 „nuovala“
inkstelis – *inkstelis* PM 1906 6 „kiaušidė“
įščia – *įščia* Šlt 1910 12 184, Art 1910 12 42 „gimda“
yščiai – *yščiai* Svk 1913 1 1 „gimda“
įščius – *iščius* VŽ 1907 189 2, VŽ 1908 97 4, Art 1910 38 146, Art 1910 41 157, LL 1919 14, LM 1921 24 „gimda“
iščiūs – *iščiūs* VŽ 1909 41 3 „gimda“
išlaukiniai lyties organai – *išlaukiniai lyties organai* LM 1921 25–26 „išoriniai moters lytiniai organai“
išlaukiniai veisimosi organai – *išlaukiniai [veisimosi organai]* PV 1919 19 „išoriniai vyro lytiniai organai“
išlaukiniai vyro lyties organai – *išlaukiniai vyro lyties organai* PV 1919 19 „išoriniai vyro lytiniai organai“

išlaukiniai vyro veisimosi organai – *išlaukiniai vyro veisimosi organai* PV 1919 19 „išoriniai vyro lytiniai organai“
išmetančiosios gyslutės – *išmetančiosios gyslutēs* PV 1919 25 „išmetamieji sėklos latakai“
ištryškiamoji atvara – *ištryškiamoji atvara* LM 1921 19 „sėklos išmetamasis latakas“
išvedančiosios dūdukės – *išvedančiosios dūdukēs* PV 1919 177 „sėklinis latakas“
išvedančiosios gyslutės – *išvedančiosios gyslutēs* PV 1919 177 „sėklinis latakas“
kairioji spermatiška dūdukė – *kairioji spermatiška dūdukē* PV 1919 20 „kairysis prielipo latakas ?“
kairysis kiaušinėlis – *kairysis kiaušinēlis* PV 1919 20 „kairioji sėklidė“
kaklas – *kaklas* PV 1919 23 „varpos kūnas“
kaklelis – *kaklelis* PV 1919 35 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis“
kerpinis kūnelis – *kerpinis kūnelis* PV 1919 23 „šlaplės akytkūnis“
kiaušelio apvalkalas – *kiaušelio apvalkalas* Svk 1910 12 2 „kiaušinėlio apvalkalas“
kiaušelis – *kiaušelis* Svk 1910 12 1 „kiaušinėlis“
kiaušinėlis – *kiaušinėlis* PM 1899 7, PM 1906 6, *kiaušinēli[s]* PV 1919 19 „vyriškoji sėklinė ląstelė“, *kiaušinēlis* LM 1921 9 „moteriškoji lytinė ląstelė“
kiaušinėlių kanalėliai – *kiaušinēlių kanalēliai* LM 1921 26 „kiaušintakis“
kiaušinynai – *kiaušinynai* MG 1913 2 15 „kiaušidė“
kiaušininkai – *kiaušininkai* LM 1921 26 „kiaušidė“
kiaušinis – *kiaušinis* PM 1899, PM 1906, LytL 1915 6 „moteriškoji lytinė ląstelė“
kiaušinių takas – *kiaušiniu takas* PM 1899 7, PM 1906 7 „kiaušintakis“
kiaušiniukas – *kiaušiniukas* LL 1919 18 „sėklidė“
kiaušinukas – *kiaušinukas* LL 1919 13 „moteriškoji lytinė ląstelė“
kiaušinukas moteriškės – *kiaušinukas moteriškēs* Vrp 1890 10 154 „kiaušinėlis“
kiaušio prieanga – *kiaušio prieanga* LM 1921 13 „sėklidės atauga“
kiaušio prieauga – *kiaušio prieauga* LM 1921 12 „sėklidės atauga“
kiaušis, -iai – *kiaušis* LytL 1915 4, *kiaušiai* Svk 1910 12 1, Svk 1911 3 2, LM 1921 10 „sėklidė“
kiaušių apsiautalas – *kiaušių apsiautalas* LM 1921 11 „sėklidės makštinis dangalas“
kiaušių dūdelės – *kiaušių dudelēs* LM 1921 14 „ištekamieji sėklidės kanalėliai“
kiaušių kraujo tekamieji sūdynėliai – *kiaušių kraujo tekamieji sudynēliai* LM 1921 11 „sėklidės kraujagyslės“
kiaušių sėklos – *kiaušių sēklos* LM 1921 37 „spermos dalis“
kiaušių sultys – *kiaušių sultys* LM 1921 37 „spermos dalis“
klitoris – *clitoris* LM 1921 27 „varputė“
kojų tarpas – *kojų tarpas* PV 1919 56 „tarpvietė“
korėti kūneliai – *korēti kūneliai* PV 1919 23 „varpos akytkūnis“
kūnelis – *kūnelis* PV 1919 35 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis“
Kuperio gilės – *Cowper'o gilēs* PV 1919 24 „stormeninė šlaplės liauka“
Kuperio gilių kanalėliai – *Cowper'o gilių kanalēliai* LM 1921 22 „stormeninės šlaplės liaukos latakas“

Kuperio gilių skystimas – *Cowper'o gilių skystimas* PV 1919 32 „stormeninės šlaplės liaukos sekretas“

Kuperio liauka – *Cowper'o liauka* LM 1921 19 „stormeninė šlaplės liauka“

Kuperio liaukų kanalėliai – *Cowper'o liaukų kanalēliai* LM 1921 22 „stormeninės šlaplės liaukos latakas“

liemenėlis – *liemenēlis* PV 1919 22 „sėklidės prielipo dalis“

liemuo – *liemuo* PV 1919 22 „sėklidės prielipo dalis“; „varpos kūnas“

ligamentai – *ligamentai* LM 1921 25 „apvalusis gimdos raištis ?“; „platusis gimdos raištis ?“

lyties dalys – *lyties dalys* LL 1919 7, PV 1919 52, LytLig 1921 3, LM 1921 5 „lytiniai organai“

lyties gilė(s) – *lyties gilė* PV 1919 30, *lyties gilēs* PV 1919 30 „sėklidė“

lyties intaisai – *lyties intaisai* Svk 1910 12 2, Svk 1913 1 3, LytLig 1921 4 „lytiniai organai“

lyties intaisos – *lyties intaisos* Svk 1921 2 3, ŽL 1921 45 „lytiniai organai“

lyties įtaisa, -os – *lyties įtaisa* Svk 1912 11–12 42, *lyties įtaisos* Svk 1910 12 4, Svk 1911 1 5, Svk 1921 1 2, ŽL 1921 33 „lytiniai organai“, *lyties įtaisos* PM 1899 6, PM 1906 5 „moters lytiniai organai“

lyties įtaisai – *lyties įtaisai* U 1892 6 ir 7 230, Svk 1910 12 2, Svk 1911 1 6, Svk 1913 1 3 „lytiniai organai“

lyties ląstelės – *lyties ląstelēs* LM 1921 14 „lytinės ląstelės“

lyties organai – *lyties organai* VŽ 1908 97 4, PV 1919 11 „vyro lyties organai“, *lyties organai* Vrp 1895 9–10 157, Svk 1921 6 2, LM 1921 1 „lytiniai organai“

lytinės dalys – *lytinės dalys* LL 1919 7 „lytiniai organai“

lytiniai organai – *lytiniai organai* NG 1908 25, LytL 1915 52, LL 1919 21

lytiška dalis – *lytiška dalis* LytL 1915 12 „lytinis organas“

lytiška sistema – *lytiška sistema* PV 1919 75 „lytinių organų sistema“

lytiški organai – *lytiški organai* LytL 1915 20 „lytiniai organai“, PV 1919 19 „vyro lytiniai organai“

lytiškos dalys – *lytiškos dalys* PV 1919 77 „vyro lytiniai organai“

lytiškos gilės – *lytiškos gilēs* LytL 1915 17 „lytinės liaukos“

lytiškų gilių syvai – *lytiškų gilių syvai* LytL 1915 17 „lytinių liaukų sekretas“

Littrė gilės – *Littre's gilēs* PV 1919 31 „šlaplės liaukos“

Littrė gilių kanalėliai – *Littre'o gilių kanalēliai* LM 1921 22 „šlaplės liaukų latakas“

Littrė gilių skystimas – *Littre's gilių skystimas* PV 1919 32 „šlaplės liaukų sekretas“

Littrė liaukos – *Littre'o liaukos* LM 1921 19 „šlaplės liaukos“

Littrė liaukų kanalėliai – *Littre'o liaukų kanalēliai* LM 1921 22 „šlaplės liaukų latakas“

liuosa oda – *liuosa oda* PV 1919 66 „apyvarpė“

liuosoji oda – *liuosoji oda* PV 1919 66 „apyvarpė“

macica – *macica* PM 1899 3, PM 1906 3, VŽ 1907 187 3 „gimda“

maišiukai – *maišiukai* PV 1919 22 „sėklinio latako ampulė“

makštis – *makštis* MG 1913 1 15

mašnelė – *mašnelē* PV 1919 19, LM 1921 11 „kapšelis (scrotum)“

močia – *močia* MG 1913 2 12 „gimda“

Morganjo kūnelis – *Morgagni'o kunelis* LM 1921 12 „sėklidės atauga“
motė – *motė* Vrp 1890 7 106, MG 1913 2 12, *motē* Kol 1893 26 „gimda“
moteries gimda – *moteries gimda* PV 1919 32 „gimda“
moteries kiaušinėliai – *moteries kiaušinēliai* PV 1919 33 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moteries veisimosi organai – *moteries veisimosi organai* PV 1919 20 „kiaušidė“
moteriška sėkla – *moteriška sēkla* LM 1921 10 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moteriškasis kiaušelis – *moteriškasis kiaušelis* Svk 1910 12 1 „kiaušinėlis“
moteriškasis veislinis narvelis – *moteriškasis veislinis narvelis* Svk 1910 12 1 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moteriškas narvelis – *moteriškas narvelis* Svk 1921 6 1 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moteriškas veislinis narvelis – *moteriškas veislinis narvelis* Svk 1921 6 1 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moteryškės lyties įtaisos – *moteryškės lyties įtaisos* Svk 1910 12 2 „moters lytiniai organai“
moters kiaušinėlis – *moters kiaušinēlis* LM 1921 5 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moters lyties organai – *moters lyties organai* NG 1924 28, LM 1921 4 „moters lytiniai organai“
moters sėkla – *moters sēkl[a]* LM 1921 5 „moteriškoji lytinė ląstelė“
moterų lyties aparatas – *moterų lyties aparatas* LM 1921 24 „moters lytiniai organai“
moterų lyties dalys – *moterų lyties dalys* LytLig 1921 3 „moters lytiniai organai“
moterų lytinis aparatas – *moterų lytinis aparatas* LM 1921 37 „moters lytiniai organai“
moterų veislinės įtaisos – *moterų veislinės įtaisos* Svk 1914 6 21 „moters lytiniai organai“
motynėlė – *motynėlė* MG 1913 1 14 „gimda“
namai – *namai* PM 1906 14 „nuovala“
nekaltybės plėvė – *nekaltybēs plēvē* PV 1919 200 „mergystės plėvė“
nekaltybės plėvelė – *nekaltybēs plēvelē* LM 1921 26 „mergystės plėvė“
odos maišiukis – *odos maišiukis* PV 1919 19 „kapšelis (scrotum)“
ovaras, -ai – *ovaras* Svk 1910 12 1, *ovarai* Svk 1910 12 1, LytL 1915 6, PV 1919 20, Svk 1921 6 2, LM 1921 10 „kiaušidė“
oviduktai – *oviduktai* LM 1921 26 „kiaušintakis“
padėlis – *padėlis* PM 1906 15 „virkštelė“
pauteliai – *pauteliai* Svk 1921 6 2 „sėklidė“
pautelių kanalas – *pautelių kanalas* Svk 1921 6 2 „sėkliniai takai ?“
paviršutinės lytinės dalys – *paviršutinės lytinės dalys* LL 1919 18 „išoriniai moters lytiniai organai“
plėvės – *plevēs* LM 1921 25 „apvalusis raištis ?“; „platusis gimdos raištis ?“
prieodė – *prieodē* PV 1919 23 „apyvarpė“
pryšakiniai vartai – *pryšakiniai vartai* PM 1899 21 „tarpvietės priekinė dalis ?“
pryšakio vartai – *pryšakio vartai* PM 1906 19 „tarpvietės priekinė dalis ?“
prostata – *prostata* LytL 1915 17 „priešinė liauka“
prostatė – *prostatė* LytL 1915 4, *prostatē* PV 1919 108 „priešinė liauka“
prostatės gyslelės – *prostatēs gyslelēs* PV 1919 163 „priešinės liaukos latakėliai“
prostatinė glanda – *prostatinė glanda* LL 1919 18 „priešinė liauka“

prostatinė liauka – *prostatinē liauka* LM 1921 13 „priešinė liauka“
prostatinės liaukos atvaros – *prostatinēs liaukos atvaros* LM 1921 19 „priešinės liaukos latakėlių atsivėrimo vietos“
prostatiška gilė – *prostatiška gilē* PV 1919 19 „priešinė liauka“
prostatiškas skystimas – *prostatiškas skystimas* PV 1919 31 „priešinės liaukos sekretas“
prostatiškoji gilė – *prostatiškoji gilē* PV 1919 27 „priešinė liauka“
prostatiškos gilės skystimas – *prostatiškos gilēs skystimas* PV 1919 84 „priešinės liaukos sekretas“
prostatiškos gyslutės – *prostatiškos gyslutēs* PV 1919 25 „priešinės liaukos latakėliai“
sėkla – *sėkla* Svk 1911 3 3, Svk 1912 11–12 42, LL 1919 13, *sēkla* LytL 1915 4, PV 1919 19, LM 1921 3 „sperma“
sėklą išnešančios dūdukės – *sēklą išnešančios dūdukēs* PV 1919 179 „prielipo latakas“
sėklą išnešančiosios dūdukės – *sēklą išnešančiosios dūdukēs* PV 1919 179 „prielipo latakas“
sėklą nešančiosios dūdukės – *sēklą nešančiosios dūdukēs* PV 1919 177 „prielipo latakas“
sėklaraištis – *sēklaraištis* LM 1921 11 „sėklinis virželis“
sėklą renkančios dūdukės – *sēklą renkančios dūdukēs* PV 1919 178 „sėklidės prielipas“
sėklą renkančios gyslutės – *sēklą renkančios gyslutēs* PV 1919 26 „sėklidės prielipas“
sėklas nešančios dūdelės – *sēklas nešančios dūdelēs* PV 1919 19 „prielipo latakas“
sėklas nešančios gyslelės – *sēklas nešančios gyslelēs* PV 1919 19 „prielipo latakas“
sėklas perleidžiančios dūdelės – *sēklas perleidžiančios dudelēs* LM 1921 12 „vingiuotieji sėkliniai kanalėliai“
sėkla vyriškio – *sekl[a] vyriškio* Vrp 1890 10 154 „sperma“
sėklinės dūdukės – *sēklinēs dūdukēs* PV 1919 25 „sėklinis latakas“
sėklinis skystimas – *sēklinis skystimas* PV 1919 60 „spermos dalis“
sėklos kanalėliai – *sėklos kanalėliai* Svk 1911 3 2 „sėkliniai takai ?“, *sēklos kanalēliai* LM 1921 24 „sėklos išmetamasis latakas“
sėklos žakeliai – *sēklos žakeliai* LytL 1915 17 „sėklidė“
sėklų dūdukės – *sēklų dūdukēs* PV 1919 83 „sėklinis latakas“
sėklų išvada – *sēklų išvada* PV 1919 21 „sėklinis latakas“
sėklų kanalai – *sēklų kanalai* PV 1919 58 „sėklos išmetamasis latakas“
sėklų latakėlis – *sēklų latakēlis* LM 1921 13 „sėklinis latakas“
sėklų pūslaitė – *sēklų puslaitē* LM 1921 13 „sėklinė pūslelė“
sėklų rezervuarai – *sēklų rezervuarai* PV 1919 22 „sėklinė pūslelė“
sėklų sandėliai – *sēklų sandēliai* PV 1919 22 „sėklinė pūslelė“
sėklų sūdynėliai – *sēklų sudynēliai* LM 1921 16 „sėklinė pūslelė“
skylutė – *skylutē* PV 1919 23 „šlaplė“
skystimas iš prostatiškos gilės – *skystimas iš prostatiškos gilēs* PV 1919 142 „priešinės liaukos sekretas“
skystimas iš sėklinių dūdelių – *skystimas iš sēklinių dūdelių* PV 1919 142 „spermos dalis“
spermatazojai – *spermatazojai* Svk 1910 12 1 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermatinis skystimas – *spermatinis skystimas* LM 1921 16 „spermos dalis“
spermatiškas skystimas – *spermatiškas skystimas* PV 1919 32 „spermos dalis“

spermatiškos dūdukės – *spermatiškos dūdukēs* PV 1919 178 „prielipo latakas“
spermatozas, -ai – *spermatozas* PV 1919 28, *spermatozai* PV 1919 32 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermatozoa – *spermatozoa* PV 1919 33 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermatozoidas, -ai – *spermatozoidai* PV 1919 33, *spermatozoidas* LM 1921 5 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermatozojis – *spermatozojis* Svk 1910 12 2 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermgyvūnėliai – *sperm-gyvūnēliai* PV 1919 33 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermija – *spermia* PV 1919 33 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
spermos skystimas – *spermos skystimas* PV 1919 32 „spermos dalis“
stulpeliai – *stulpeliai* LM 1921 18–19 „varpos akytkūnis“; „varpos kempinkūnis“
suraitytos dūdelės – *suraitytos dudelēs* LM 1921 13 „vingiuotieji sėkliniai kanalėliai“
šaknis – *šaknis* PV 1919 22 „varpos šaknis“
šlapimo kanalėlio atvara – *šlapimo kanalēlio atvara* LM 1921 20 „išorinė šlaplės anga“
šlap[imo] kanalėlio briauna – *šlap. kanalēlio briauna* LM 1921 19 „šlaplės skiauterė“
šlapimo kanalėlio buožė – *šlapimo kanalēlio buožē* LM 1921 19–20 „varpos stormuo“
šlapimo kanalėlis – *šlapimo kanalēlis* LM 1921 13 „šlaplė“, *šlapimo kanalēlis* LM 1921 26 „moters išorinės šlaplės žiotys“
šlapimo latakėlis – *šlapimo latakēlis* LM 1921 19 „vyro šlaplė“
šlapinimo kanalėlis – *šlapinimo kanalēlis* LM 1921 13 „vyro šlaplė“
šlapinimosi kanalas – *šlapinimosi kanalas* PV 1919 23 „vyro šlaplė“
šlapinimosi kanalo pūslutė – *šlapinimosi kanalo pūslutē* PV 1919 25 „sėklinis gumburėlis“
šlapinimos kanalas – *šlapinimos kanalas* PV 1919 64 „vyro šlaplė“
šlapumo kanalėlis – *šlapumo kanalēlis* LM 1921 11 „vyro šlaplė“
tarpkojis – *tarpkojis* MG 1913 2 12, PV 1919 165 „tarpvietė“
tarpokšnis – *tarpokšnis* Psnt 1912 6 185 „tarpvietė“
tarpriečio liauka – *tarpriečio liauka* Svk 1921 6 1 „priešinė liauka“
tarprietis – *tarprietis* U 1892 6 ir 7 235, PM 1906 19, LM 1921 22 „tarpvietė“
terpokšnis – *terpoksznis* Kol 1893 26 „tarpvietė“
terprietis – *terprietis* PM 1899 21 „tarpvietė“
tiesi dūdelė – *tiesios dudelēs* LM 1921 11 „tiesieji sėkliniai kanalėliai“
tiesioji dūdelė – *tiesioji dudelē* LM 1921 13 „tiesieji sėkliniai kanalėliai“
uodegutė – *uodegutē* PV 1919 22 „sėklidės prielipo dalis“, *uodegutē* PV 1919 35 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis – žiuželis“
užpakalio vartai – *užpakalio vartai* PM 1906 19 „tarpvietės užpakalinė dalis ?“
vagina – *vagina* LM 1921 16 „makštis“
vaikų močia – *vaikų močia* MG 1913 2 13 „gimda“
vainikėlis – *vainikēlis* PV 1919 23 „varpos galvos vainikas“
vamzdeliai – *vamzdeliai* Svk 1910 12 1 „kiaušintakis“
vandeninė pūslė – *vandeninė puslė* PM 1906 14 „vandenmaišis“
vandens pūslė – *vandens puslė* PM 1906 15 „vandenmaišis“

varpa – *varpa* MG 1913 2 12, LytL 1915 4, PV 1919 22, Svk 1920 5–6 1, ŽL 1921 5, LM 1921 17
varpos antgalis – *varpos antgalis* LM 1921 22 „apyvarpė“
varpos galvelė – *varpos galvelē* LM 1921 19 „varpos galva“
varpos galvutė – *varpos galvutė* LL 1919 22, *varpos galvutē* PV 1919 23 „varpos galva“
varpos kanalas – *varpos kanalas* NG 1908 88, PV 1919 22, NG 1924 100 „vyro šlaplė“
varpos liemuo – *varpos liemuo* PV 1919 23 „varpos kūnas“
varpos stulpeliai – *varpos stulpeliai* LM 1921 22 „varpos akytkūnis“; „varpos kempinkūnis“
varpos šaknis – *varpos šaknis* PV 1919 25, LM 1921 19 „varpos šaknis“
vartai – *vartai* PM 1899 6, PM 1906 6 „gimdos anga ?“; „gimdos kaklelis ?“; „makšties anga ?“, *vartai* Psnt 1912 6 185 „makšties anga užsibaigiantis gimdymo kanalas“
vartai gimdymo takų – *vartai gimdymo takų* Kol 1893 26 „gimdos anga ?; „gimdos kaklelis ?“; „makšties anga ?“
veisimo ląstelės – *veisimo ląstelēs* LM 1921 9 „lytinės ląstelės“
veisimosi organai – *veisimosi organai* PV 1919 19 „vyro lytiniai organai“
veisliniai intaisai – *veisliniai intaisai* Svk 1910 12 1 „lytiniai organai“
veislinis narvelis – *veislinis narvelis* Svk 1910 12 1, *veislini[s] narveli[s]* Svk 1910 12 1, Svk 1921 6 1 „lytinė / sėklinė ląstelė“
viduriniai moters lytiniai organai – *viduriniai moters lytiniai organai* LM 1921 30 „vidiniai moters lytiniai organai“
viduriniai veisimosi organai – *viduriniai [veisimosi organai]* PV 1919 19 „vidiniai vyro lytiniai organai“
vieta – *vieta* PM 1906 14 „nuovala“
vyriška sėkla – *vyrišk[a] sēkl[a]* LM 1921 4 „sperma“
vyriškasis spermatozojis – *vyriškasis spermatozojis* Svk 1910 12 2 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
vyriškasis veislinis narvelis – *vyriškasis veislinis narvelis* Svk 1910 12 1 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
vyriškas narvelis – *vyriškas narvelis* Svk 1921 6 1 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
vyriškas veislinis narvelis – *vyriškas veislinis narvelis* Svk 1921 6 1 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
vyriški lyties organai – *vyriški lyties organai* PV 1919 19 „vyro lytiniai organai“
vyriškoji sėkla – *vyriškoji sėkla* Svk 1910 12 1 „sperma“
vyriškosios lyties veisimo ląstelės – *vyriškosios lyties veisimo ląstelēs* LM 1921 11 „vyriškosios sėklinės ląstelės“
vyriškosios varpos antgalis – *vyriškosios varpos antgalis* Svk 1920 5–6 1, ŽL 1921 4–5 „apyvarpė“
virkštelė – *virkštelė* PM 1906 15 „bambos virkštelė“
vyro gėdos dalys – *vyro gėdos dalys* BL 1907 9 „išoriniai vyro lytiniai organai“
vyro kiaušai – *vyro kiaušai* LM 1921 10 „sėklidė“
vyro kiaušiai – *vyro kiaušiai* LM 1921 11 „sėklidė“
vyro lyties aparatas – *vyro lyties aparatas* LM 1921 11 „vyro lytiniai organai“
vyro lyties organai – *vyro lyties organai* PV 1919 19 „vyro lytiniai organai“

vyro organas – *vyro organas* PV 1919 22 „varpa“
vyro sėkla – *vyro sėkla* PM 1899 7, PM 1906 7, Svk 1911 3 3, *vyro sēkl[a]* LM 1921 3 „sperma“
vyrų sėkla – *vyrų sėkla* Svk 1921 1 3 „sperma“
vyrų veislinės įtaisos – *vyrų veislinės įtaisos* Svk 1914 6 21 „vyro lytiniai organai“
vulva – *vulva* LM 1921 25–26 „išoriniai moters lytiniai organai“
vuodega – *vuodega* LM 1921 11 „sėklidės prielipo dalis“, „*vuodega*“ LM 1921 15 „vyriškosios sėklinės ląstelės dalis – žiuželis“
zoospermai – *zoospermai* PV 1919 33 „vyriškoji sėklinė ląstelė“
žiotis – *žiotis* PV 1919 23 „išorinė šlaplės anga“

SUMMARY

NAMES OF HUMAN GENITALIA IN POPULAR MEDICAL WRITINGS OF THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

This study deals with the names of the human genitalia used by doctors in popular medical writings (books, booklets, and articles) of the late 19th – early 20th century to find out which common, male and female genitalia were designated over a century ago and to identify their meanings and the trends for creating names for those genitalia.

The study reveals both the origins and developmental characteristics of creating names for human genitalia and the process of developing the Lithuanian medical writings, making it important from the standpoint of both the underlying subject (human anatomy) and language (terminology).

The genitalia system and its diseases were among the rare taboo topics in the period's medical publications, one that would be omitted, circumvented in one way or the other, and would not be willingly touched upon even by doctors as such. They would describe the vital organs and systems of the human being, but would rarely address the genitalia in any kind of detail, if at all. Nonetheless, objective reasons (sexually transmitted diseases spreading across towns and villages during and after the war) were forcing doctors to find the courage to address this topic to forewarn the people. In the beginning, the genitalia and the related physiological processes or STDs would be named indirectly (with euphemisms), stigmatised, yet eventually doctors started to break this taboo down.

First and foremost, doctors needed terms to describe the human genitalia, because STDs and their symptoms could not be described without some reference to the genitalia. Which presented doctors with the uneasy task of creating terms.

There are three typical ways in which names for the human genitalia would be forged: (1) the terminological rendering of words from the living (or written) language); (2) borrowing terms from other languages; (3) creating new terms.

First, doctors looked for the right words to denominate anatomical concepts in the living language and would render them terminological, plus they had some of the available written sources at their disposal.

Another way to make up names for the human genitalia was to borrow them from other languages; doctors would resort to this method only when they were unable to find the right words in the living language or to coin the term themselves. Mostly, these were borrowings of Greek or Latin origin, even though doctors kept their use at a minimum lest they were misunderstood by the readers.

Failing to find the right words to denominate the genitalia in Lithuania or in other languages, doctors would create new terms themselves, using the lexical potential of their own language and foreign languages. Most of the newly-made names were compound, which made it easier to designate difficult concept. The majority of the new terms can be perceived as one-of-a-kind or situational occasionalisms that often were recorded in the written work of an individual doctor. Some of the new terms could have been the product of translation from other languages. That was the most productive way of making names for the human genitalia, pulling way ahead of creating terms out of common words or borrowing them from other languages.

The meaning of human genitalia is often difficult to grasp out of context. The anatomical meanings of most of the names are vague and can be clarified and identified with context and its juxtaposition with the modern anatomy handbook when necessary, as well as synonyms or Latin counterparts and pictures, if any.

The medical writings concerned often use the names of the human genitalia in a chaotic, inconsistent manner – even in a text by the same doctor – resulting in a plenitude of variants and synonyms. It suggests that doctors of the period were concerned about the content rather than the expression, aiming to convey anatomical knowledge to the common reader in the most understandable way possible, and, of course, the target (the reader of the texts) as such.

Doctors' writings from the late 19th – early 20th century were the first texts that tore down the veil of secrecy that had covered everything related to sex and sex life for many centuries. With these writings, doctors were enlightening the common person on the anatomical issues of sex just as they were trying to prevent them from STDs. The names of the human genitalia found in those tracts were the forerunners of their scientific counterparts. Most of the names in question did not catch on, mainly due to their vague, often contextual meaning, various stylistic connotations, and other characteristics, and that is the legacy of the historical Lithuanian medical terminology, while the terms *egg* (Lith. *kiaušinėlis*), *genitalia* (Lith. *lytinis organas*), *penis* (Lith. *varpa*), *root of penis* (Lith. *varpos šaknis*), *sperm* (Lith. *sėkla*), *uterus* (Lith. *gimda*), *vagina* (Lith. *makštis*), have become conventional and are used to this day.

Palmira Zemlevičiūtė

ŽMOGAUS LYTINIŲ ORGANŲ PAVADINIMAI XIX AMŽIAUS PABAIGOS –
XX AMŽIAUS PRADŽIOS POPULIARINAMUOSIUOSE MEDICINOS RAŠTUOSE

Mokslo studija

Redagavo *Irutė Raišutienė*
Maketavo *Rasa Labutienė*
Išleido Lietuvių kalbos institutas, P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius